



Series II

Volume 9 (39), No. 1

March 2013

ՀԱՅ

ARMENIAN

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ

NUMISMATIC

ՀԱՆԴԵՍ

JOURNAL

TABLE OF CONTENTS

Vol. 9 (39), (2013) No. 1

Membership Discount Schedule	1
Obituary of Mrs. M.-L. Garabedian	1
Obituary of Mr. Thomas P. Rockwell	1
Letters	2
ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ, Ռուբեն. Կիլիկեան հայկական դրամագիտական խնդիրներ [VARDANYAN, Ruben. Cilician Armenian Numismatic Problems]	3
Armenian Numismatic Literature	20
Քննադատութիւն՝ Կիլիկեան հայկական դրամագիտական խնդիրներ լուրջաձի մասին [Critique on «Cilician Armenian Numismatic Problems» article]	21
Armenian Numismatic Literature	29
Obituary of Mr. Stefan Karadian, by L. A. Saryan	30

ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍ

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL

Series II

Vol. 9 (39), No. 1

March 2013

MEMBERSHIP DISCOUNT SCHEDULE

All Armenian Numismatic Society members receive a 20% discount on all publications*: *Armenian Numismatic Journal* issues (bound volumes included), *Special Publications*, Bedoukian publications, and also our silver medals.

* Except for publications which are already offered at a reduced price

OBITUARY

M.-L. Garabedian – Մ.-Լ. Կարապետեան
6-V-1922 – †21-VI-2012

Արտի դառն կսկիծով կը գլուժէր Հայ Դրամագիտական Հանդէսի աշխատակից Տիկին Լենա Կարապետեանի մահուան բօթը: Յուդարկաւորութեան և թաղման արարողութիւնները տեղի ունեցան 26 Յունիս 2012ին, կէսօրէ ետք ժամը 2:30ին, Hollywood Hills Forest Lawnի մատուոյն և գերեզմանատան մէջ: Իր կորուստը անկոխարիներէի պիտի ըլլայ մեր Հանդէսին համար:

OBITUARY

Thomas P. Rockwell
1917 – †2-IX-2012

TELEPHONE CALLS, LETTERS AND E-MAILS TO THE EDITOR

Here is a check with my dues [2013] and a small donation.

There are too many typographical errors in this issue [Dec. 2012] of ANJ, see p. 80.

Please note that I didn't receive [ANJ] Vol. 8 (38), [No.] 2 issue.

Editor's response: In 2012, we published a joint issue of Vol. 8 (38), (2012), Nos. 1 & 2.

Enclosed find my dues for year 2013. Your Numismatic Journals are well done. We commend the Society for the numerous years on keeping us informed on Armenian coins, etc.

As requested, please find the enclosed payment of \$60 for subscription [membership] for 2013 at the A.N.S.

Being busy organizing the Numismatic Society at my home town (370 members!), I did not find time to write you the report of my visit to the Mekhitarian Museum in Vienna, last year, as I promised you.

Shame on me! I will follow soon! Promise again! Best regards and all the best to you. R. Dillen, Belgium

Peter Hajinian

W. Gewenian

Tcheurekdjian

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL is the quarterly publication of Armenian Numismatic Society, an educational, non-profit organization. Editor, Y. T. Nercessian, 8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, CA 90660-1920, USA (webpage: www.ArmNumSoc.org/; e-mail: ArmNumSoc@aol.com). Associate Editors, W. Gewenian and T. Nercessian, Corresponding Editors, L. A. Saryan. Non-member subscriptions \$60/70 per year. **ISSN 0884-0180—LCCN 85-649443**

Dr. Hajinian's letter addressed to the American Numismatic Society

Dear American Numismatic Society

I am interested in donating some of my Ancient and Cilician Armenian Coins to your collection. However, I am deeply disturbed by the categories that the existing Armenian coins are listed in. They are categorized in the "Islamic" Department. There certainly were times Armenia was under the rule of Islamic Satraps. However, the Armenian coins mentioned above were minted by independent Armenian kings who minted coins with Christian characters and style. Islamic coins were minted on Armenian lands and mints. However, the majority of Armenian coins were minted by Armenians, by Armenian kings, on Armenian lands. Also the Ancient coins are listed under the "Greek" department. Armenians fought against Alexander the Great and his influence. They maintained independent Armenian kingdoms, similar to the Parthians.

I believe it is time for a separate "Armenian Department". The coins of the Armenian kings are unique and style in design. The Ancient Armenian coins use Greek letters and some embraced Greek culture, however the Ancient Armenians had their own gods, their own language and culture. (Google :Mount Nemrud Dag)

This is the same argument I would use for the Cilician Armenian coins: they have Armenian letters, Cross images, and Armenian stylized art. Surrounded by Islamic armies, this Cilician Armenian Kingdom maintained their autonomy, their Christian Religion and their Armenian culture. Some of the finest Christian manuscripts have come from that time period 1200-1390 AD. Placing these coins under the Islamic department is simply not "politically correct". I need not say more. (coin ref. GOBI. I/1 AR drachm, caucasus Armenian 1976-67-6 dated AD 579-AD590 Dept.: Islamic--Islam was not in existence during that time period.)

With the help of members of Armenian coin scholars, we would be happy to begin the process of categorizing Armenian coins under an Armenian Coin department, where they truly belong.

Sometimes letters like this make people get defensive. I do not wish to ruffle numismatic feathers. I believe your members would be better served by these clarifications.

Thank you, Dr. Chuck Hajinian

Here is the response Dr. Hajinian received from the American Numismatic Society

Dear Dr. Hajinian,

Thank you for your acute interest in enhancing our collections and your input on the way our collection is organized. While I agree that having our Armenian coins in an "Islamic" department is rather infelicitous, no less so than having our coinage of Israel in the same department (!), please understand that this arrangement is a generations-old inheritance that we hope someday to correct, most likely by simply renaming the department to something more politically and religiously neutral. Even a quick fix of this sort, however, requires more resources, both in time and money, than we currently have at hand. Large-scale database changes are time-consuming and complex and any project requiring physically checking coins or rearranging them are still more demanding of the limited resources we have. Also, while creating a separate Armenian department is an intriguing notion, we would have to seriously assess whether or not this would serve our interests in terms of collection organization and institutional aims.

Once again, thank you for your interest!

All my best,

Peter van Alfen, PhD

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԼԱՅԿԱԿԱՆ ԴՐԱՄԱՐԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

(Լևոն I-ին սխալմամբ վերագրուած թողարկումներ)¹

ԲՈՒԲԷՆ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

(Աղիւսակ 1-6)

Լևոն I-ի թագաւորման շրջանին վերագրուած են հայերէն գրութիւններով հետևեալ դրամական թողարկումները.

1. Արծաթէ երկդրամներ. թագաւորը գահին նստած / մէկ առիւծ
2. Արծաթէ կէս երկդրամներ. նոյնը
3. Արծաթէ քառորդ երկդրամներ. նոյնը
4. Արծաթէ դրամներ. թագաւորը գահին նստած / երկու առիւծ
5. Արծաթէ կէս դրամներ. նոյնը
6. Արծաթէ «օծման» դրամներ. Տիրամայրը և թագաւորը / մէկ առիւծ կամ երկու առիւծ

7. Պղնձէ դրամներ. առիւծի թագակիր գլուխ / խաչ:

Ներկայումս ընդունուած է Զ. Պտուկեանի այն տեսակէտը, որ երկդրամները, կէս երկդրամները և քառորդ երկդրամները Լևոնը թողարկել է մինչև թագաւոր օծուելը՝ 1196-ից սկսած, «օծման» դրամները՝ թագաւոր օծուելուց անմիջապէս յետոյ՝ 1198 թ., իսկ սովորական երկաւիւծ դրամները՝ գահակալման մնացած ժամանակահատուածում:

Վերջին երեք ու կէս տարիների ընթացքում աշխատել եմ Հայաստանի պատմութեան թանգարանում պահուող Լևոն I-ի դրամների կատալոգ-հետալօտութեան վրայ, որն ընդգրկում է շուրջ 1000 դրամ: Կատարուել է արծաթէ և պղնձէ դրամների կնիքների ուսումնասիրութիւն, իւրաքանչիւր կնիքի տրուել է անհատական կոդ, յայտնաբերուել են մի շարք կապեր նոյն և տարբեր ոճերի խմբերի միջև, ինչի շնորհիւ ձեռք են բերուել թողարկումների յարաբերական ժամանակագրութիւնն արտացոլող հիմնաւոր փաստեր: Ուսումնասիրութեան ընթացքում ծագեցին խնդիրներ, որոնք երկար ժամանակ իրենց լուծումը չէին գտնում: Այս յօդուածում քննարկուելու են հենց այդ խնդիրները:

Խօսքը վերաբերում է Լևոն I թագաւորին վերագրուող դրամների երկու խմբի, որոնցից մէկը գրեթէ յայտնի չէ, իսկ միւսը շատ լաւ յայտնի է. դրանք «օծման» դրամներն են:

Լևոն I-ի՝ դրամագիտական գրականութեան մէջ հասարակ կամ երկաւիւծ անուանուող դրամներում տարբերակում են երեք հիմնական ոճապատկերագրական խմբեր, որոնց միջև դարձերեսի կնիքների միջոցով կան ուղղակի և ոչ ուղղակի կապեր: Մեր կողմից պայմանականօրէն նշուած A, B և C ոճերի դրամները պատրաստուել են նոյն դրամահատարանի տարբեր արհեստանոցներում կամ գործաւորների տարբեր խմբերի կողմից: Կան, սակայն, մի շարք դէպքեր, երբ B և C ոճի դարձերեսի կնիքներն օգտագործուել են A ոճի դիմերեսի կնիքների հետ, իսկ B ոճի դարձերեսի կնիքները՝ C ոճի դիմերեսի կնիքների հետ: Սրանցից բացի, կայ դրամների մի փոքր խումբ, որից Հայաստանի պատմութեան թանգարանում հաշուում է 30 նմուշ: Այդ խումբն սկզբնապէս առանձնացրել էի որպէս Լևոն I-ի դրամների D ոճ: Այսպիսի չորս դրամի մասին տվեալներ կարելի է գտնել Զ. Պտուկեանի կողպուսում՝ Լևոն I-ի դրամների մէջ²:

A, B, C, D ոճերի և «օծման» դրամների դարձերեսները տիպաբանօրէն միմեանցից չեն տարբերուում — խաչ՝ երկու առիւծների միջև — ուստի օրինաչափ է մտածել, որ A, B, C խմբերը դարձերեսի կնիքների միջոցով կարող էին կապեր ունենալ նաև D ոճի և «օծման» դրամների հետ, սակայն այդպիսիք չկան: Ելակէտ ունենալով ընդունուած տեսակէտը, որ D ոճի և «օծման» դրամները Լևոն I-ի թողարկումներն են, ուսումնասիրման ողջ ընթացքում

¹ Յօդուածը գրուել է ՀՀ Պետական բիւլէթի գիտական և գիտատնիսիական գործունէութեան պայմանագրային (թեմատիկ) ֆինանսաւորմամբ կատարուող «Միջոց և կրիկայն հայկական դրամների (մաս III)». Սիլվոգե բյուզանդական դրամների (մաս I) . ՀՊԹ» թեմայի շրջանակներում, ծածկագիր՝ 11-6/Յ52:

² Զ. Պտուկեան, *Կրիկան Հայաստանի դրամները*, Վիեննա, 1963, էջ 163, թիւ 266a-ժ: Դրամների լուսանկարները գրքում տրուած չեն, և միայն սրանց ծանօթ լինելու դէպքում կարելի է հասկանալ, թե ինչի մասին է խօսքը: Այդ տիպի երկու դրամ կայ Մայր աթոռ Սբ. Էջմիածնի թանգարանի հաւաքածոի մէջ:

մտահոգում էր այն իրողությունը, որ սրանք ոճապատկերագրական յատկանիշներով, այնուամենայնիւ, որոշակիորէն տարբերում են Լևոն 1-ի միւս թողարկումներից, և վանական վարկածներ կառուցելով՝ փորձում էի հասկանալ այդ տարբերությունների պատճառները։ Զարմացնում էր այն փաստը, որ Սմբատի և Օշինի երկաթիւծ դրամները յատկապէս մօտ են հենց D ոճի դրամներին։ Ինչպէ՞ս դա կարող էր պատահել։ Սմբատի և Օշինի այդ դրամներն ընդօրինակուել են թագաւորութեան հիմնադրի երկաթիւծ դրամներից, բայց ինչո՞ւ են դրա համար ընտրուել D «ուսանցքային» ոճի դրամները, այլ ոչ թէ առատօրէն թողարկուած և լայնօրէն տարածուած միւս ոճերի դրամները։ Նմանութիւններն այնքան մեծ են, կարծես նոյն ձեռքը փորագրած լինի Լևոն 1-ի D ոճի դրամների և Սմբատի ու Օշինի երկաթիւծ դրամների մի մասի թէ՛ դիմերեսի, թէ՛ դարձերեսի կնիքները։ Նոյնը կարելի էր ասել նաև «օծման» դրամների մասին՝ աւելացնելով թագաւորի դիմապատկերի արտակարգ նմանութիւնը Լևոն III-ի հետ։

Սակայն դժուար չէ նկատել, որ ժամանակային առումով հնարաւոր չէ նոյն փորագրչի գործունէութիւնը այդքան երկարատև ժամանակահատուածում։ Լևոն 1-ն իշխել է 1198-1219 թթ., Սմբատը՝ 1296-1298, Լևոն III-ը՝ 1301-1307, Օշինը՝ 1308-1320 թուականներին։ Վերջին երեքը շուրջ 80-90 տարի աւելի ուշ են թագաւորել։ Ոճապատկերագրական այդպիսի նմանութիւնները բացատրելու բոլոր հնարաւոր տարբերակները քննելուց յետոյ՝ մնաց միայն մէկ լուծում, այն է՝ Լևոն 1-ին վերագրվող D ոճի և «օծման» կոչուող դրամները թողարկուել են 1200-1210-ական թուականներից շատ տասնամեակներ առջև։

Աւանդոյթի ուժն այնքան մեծ էր, որ երկար ժամանակ ստիպում էր ինձ վանել այդ միտքը։ Լևոն 1-ի կատալոգի վրայ աշխատանքը մօտենում էր աւարտին, D ոճի և «օծման» դրամներն ընդգրկուած էին կատալոգի մեջ, սակայն հարցի անորոշութիւնը հանգիստ չէր տալիս։ Եթէ D ոճի դրամներին ոչ ոք չի անդրադարձել, ապա «օծման» դրամների մասին շատ աշխատութիւններ կան։ Հայր Կ. Սիպիլեանից սկսած, ընդունուած է եղել համարել, որ այս դրամները թողարկուել են 1198 թ. Տարստնի Աբ. Սոֆիա մայր տաճարում Լևոն 1-ի թագաւոր օծուելուց յետոյ առաջին տարիներին։ Հետագայում, սակայն, փորձ չի արուել պատմականորէն ճշմարտանման, բայց մտահայեցողական այս վերագրումը քննութեան առնել դրամագիտական տեսանկիւնից։

Որքան համուլիչ և հիմնաւորուած է թոււմ «օծման» դրամները Լևոն 1-ի թագաւորման սկսբնական շրջանին վերագրելը, առաւել ճշմարիտ ու անողոր են բուն դրամագիտական տուեալները, որոնք բոլորովին այլ բան են ասում։ Լևոն 1-ի դրամների մանրակնի ուսումնասիրութեան ընթացքում նախ կասկածներ ծնուեցին այն տեսակէտի վերաբերեալ, թէ սրանք թողարկուել են երկաթիւծ սովորական դրամներից աւելի վաղ։ Միևնոյն ժամանակ կասկած չուենալով, թէ «օծման» դրամները պատկանում են Լևոն 1-ին, փորձում էի հասկանալ այդ սերիայի իրական տեղը նրա դրամաթողարկման համակարգում։ Մի քանի անուղղակի փաստեր վկայում էին, որ D ոճի և «օծման» դրամները շատ վաղ չեն կարող լինել։ Սրանցում դարձերեսի խաչի բնորոշ ձևն է՝ կենտրոնում հաւասարաթև յուլանան խաչով տարբերակը, որի մի քանի դէպք ունենք B ոճի 3-րդ և 4-րդ փուլերում³։ D ոճի դրամներում խաչի տակ պատկերուող երեք կէտեր չկան, բայց դրանք կան «օծման» դրամների խաչերի տակ։ Մի պատկերագրական տարր, որն ի յայտ է գալիս միայն A ոճի 5-րդ փուլում, B ոճի 3-րդ-4-րդ փուլերում և C ոճում։ Դիմերեսի գրութեան վերջաւորութեան ՀԱՄՏ, ՀԱՏ ձևերը, որոնք հանդիպում են «օծման» դրամներում, A ոճում սկսում են հանդէս գալ 5-րդ փուլում, B ոճում՝ 2-րդ-3-րդ փուլերում, C ոճի ուշ փուլում։ Այս վուզահեռները յուշում էին, որ Տիրամօր պատկերով սերիան համեմատաբար ուշ է ի յայտ եկել։ Այս դիտարկումներն ապացուցական բնոյթ չունէին, բայց նկատի ունենալով սովորական երկաթիւծ սերիայում ոճապատկերագրական տարրերի վարգացման տրամաբանութիւնը, վերը նշուած փաստարկները չէր կարելի անտեսել։

³ Հասկանալով ընթերցողի տարակուսանքը ոճերի ու փուլերի մասին այս յիշատակումների կապակցութեամբ, պէտք է հայտնի նրա ներդրամութիւնը և խնդրեմ սպասել Լևոն I-ի դրամների սիլոգե կատալոգի լոյս ընծայմանը, որը նախատեսոււմ է մօտ ապագայում։

Նկատի ունենալով այս դիտարկումները, կարելի էր ենթադրել որ, մի կողմից, D ոճի և «օծման» դրամների, միւս կողմից, A, B, C ոճերի թողարկումների միջև ժամանակային խալում կայ, կամ դրանք թողարկուել են մէկ այլ դրամահատարանում: Նկատենք նաև, որ D ոճի և «օծման» դրամների դարձերեսի ոճերի միջև որոշ նմանութիւններ կան (խաչերը, առիւծները, տառաձևերը), բայց ուղղակի կապեր առկա նիւթի մէջ չեն արձանագրուել: Այս փաստն, իր հերթին, խօսում է այն մասին, որ, եթէ D ոճի և «օծման» դրամները կարող են թողարկուած լինել մի ուրիշ դրամահատարանում, ապա սրանց միջև նոյնպէս ժամանակային ընդհատում կայ: Վերոյիշյալ դիտարկումներից բխող հիմնական եկրակացութիւնն այն էր, որ «օծման» կոչուած դրամները չեն կարող Լևոնի գահակալման սկզբում թողարկուած լինել, քանի որ ոչ մի յատկանիշով դրանք վաղ թողարկումներ համարուել չեն կարող:

Այդուհանդերձ, այս ամէնը ամբողջ ճշմարտութիւնը չէր: Դրան հասնելու համար պէտք էր թորափել ընդունուած տեսակէտի ազդեցութիւնը՝ վերադառնելով այն առաջին տպաւորութեանը, որը ձևաւորուել էր Լևոն I-ի դրամների քննութեան առարկայ խմբերը Սմբատի և Օշինի երկուսիւմ դրամների, ինչպէս նաև Կոստանդին I-ի և Լևոն III-ի դրամների հետ համեմատելիս:

Այժմ անդրադառնանք դրամների քննութեանը և փորձենք հիմնադրել առաջադրուած տեսակէտը՝ սկսելով D ոճի դրամներից, որոնց ոճում և տառաձևերում կան մի քանի ինքնատիպ տարրեր: Այս դրամներն առաջին իսկ հայեացքից ճանաչելի են թագաւորի թիկնոցի և թագի պատկերմամբ: Սակայն, մի խմբի մէջ միաւորուած այս դրամներում կան որոշ տարբերութիւններ, որոնք արտայայտուում են ոճապատկերագրական մանրամասներում և գրութեան ձեւագրում: Ըստ այդ տարբերութիւնների, դրամները բաժանու են երեք ենթախմբի՝ D1, D2 և D3:

D1-ի թագաւորի պատկերը գրեթէ նոյնական է Սմբատի պատկերին՝ վերջինիս այն դրամների վրայ, որտեղ թագաւորի ձախ ձեռքում շուշան է, իսկ ձախ և աջ դաշտերում օղակներ կան (Աղ. 1): Նման է նաև B և B տառերի գրելաձև: Լևոնի և Սմբատի անունները կրող այս դրամների կնիքների հեղինակն, ամենայն հաւանականութեամբ, նոյն փորագրիչն է: Փոքր տարբերութիւններ, անշուշտ, կան. դրանք նկատելի են թագաւորի ոտքերի, գահի առիւծների պատկերման մանրամասներում: Այդ տարբերութիւնների նշանակութիւնը գերագնահատել պէտք չէ, քանի որ այդպիսիք կան D1-ի դիմերեսի երկու կնիքների միջև նոյնպէս, սակայն այդ ոճն իր հիմնական յատկանիշներով այնպիսին է, որ հնարաւոր չէ շփոթել մէկ այլ ոճի հետ:

Եթէ D1-ը սերտորէն առնչուում է Սմբատի դրամների հետ, ապա D2-ի և D3-ի դիմերեսը շատ նման է Օշինի «օծման» դրամների դիմերեսի երկու տարբերակներից մէկին (Աղ. 1): Եթէ անտեսենք գրութեան մէջ Օշինի անունը և աջ դաշտում պատկերուած Աստծոյ աջը, ապա ոճապատկերագրական և գրութեան ձեւագրային յատկանիշներով հնարաւոր չի լինի տարբերել Լևոնի դրամներից: Նմանութիւնն ակնյայտ է ոչ միայն թագի ձևի և թագաւորի գլխի, այլև զգեստաւորման, գահի առիւծների ոճակատարողական մեկնաբանման մէջ: Ոչ պակաս չափով նման են նաև դարձերեսները: Նոյն ոճի մէջ են կատարուած առիւծները, խաչերը, երկու դէպքում էլ տեսնում ենք գրութեան նոյն ձեւագիրը, որում յատկապէս ուշագրաւ է B, Ծ և B տառերի նմանութիւնը: Թէ՛ Լևոնի անուամբ, և թէ՛ Օշինի դրամների վրայ վերջինս յաճախ գրուած է B տառի նման: B տառի գրութեան այս առանձնա-յատկութեանը հարկ կլինի կրկին անդրադառնալ քիչ անց:

Ոճապատկերագրական և ձեւագրային անհերքելի նմանութիւնները, եթէ չասենք՝ նոյնա-կանութիւնը, փաստում են այն մասին, որ Լևոնի և Օշինի անուններով քննութեան առարկայ դրամների կնիքները պատրաստուել են նոյն փորագրիչի ձեռքով: Այս փաստը բացառում է Լևոնի անունով վերոյիշյալ դրամների խումբը Լևոն I-ին վերագրելու հնարաւորութիւնն այն պարզ պատճառով, որ ժամանակային առումով Օշինին Լևոն I-ին մօտեցնել չենք կարող:

Նոյնքան պարզորոշ կապ գոյութիւն ունի Լևոն Ի-ին վերագրուած «օծման» դրամների և XIII դ. վերջի - XIV դ. սկզբի կիլիկեան արքաների՝ Կոստանդին Լ-ի, Լևոն III-ի և Օշինի դրամների միջև:

«Օծման» դրամների մէջ կայ մի տիպ, որի դիմերեսի և դարձերեսի գրութիւնները Վուգահեռներ ունեն Կոստանդին Լ-ի արծաթէ դրամների գրութիւնների հետ (Աղ. 1): Երկու դէպքում էլ դիմերեսի գրութեան մէջ ՀԱՅՈՑ բառում Յ տառն ունի Յ-ի տեսք, իսկ դարձերեսի գրութիւնն ինքնատիպ է՝ ԿԱՌՂՈՒԹԲՆ ԱՅ է ԹԱԳՈՐ: Նախ, այսպիսի գրութիւն, բացի այս երկու դէպքից, այլ դրամների վրա չի հանդիպում: Բացի այդ շատ կարևոր է գրելաձևը. «օծման» դրամների վրայ ԹԱԳՈՐ բառի վերջին երեք տառերը գրուած են ԳՐ կցագրով, Սմբատի արծաթների վրայ հանդիպում ենք ԳՐՐ, իսկ պղինձների վրայ՝ ԳՐ՝ ձևերը: Զարմանալի նման է նաև է տառի գրելաձև, ինչպիսին այլ դրամների վրայ չի հանդիպում: Այս դրամների կնիքներն, անկասկած, պատրաստուել են նոյն փորագրչի ձեռքով:

«Օծման» դրամներում ծնկաչաբ թագաւորի և Լևոն III-ի արծաթէ դրամներում թագաւորի գլխի ոճակատարողական նմանութիւնը նոյնպէս անհերքելի է: Ծնուած լինելով 1289/90 թուականին, 1301-ին՝ 12 տարեկան հասակում, Լևոն III-ը դառնում է Հեթում II-ի գահակիցը: Պատանի թագաւորն իշխեց ընդամենը եօթ տարի և վախճանուեց եղբրական մահով՝ 1307-ի Նոյեմբերին, երբ ընդամենը 17-18 տարեկան էր: Չի հեծած Լևոն III-ին դրամների վրայ ներկայացրել են անմօրուս. դա ակնյայտ է, երբ նրա դիմապատկերը համեմատում ենք միւս արքաների դիմապատկերների հետ: «Օծման» դրամների վրայ պատկերուած ծնկաչաբ թագաւորը նոյնպէս անմօրուս է Ռբան էլ պարպուեակ է կատարում, կան նմուշներ, որտեղ փորագրիչները կարողացել են վարպետօրէն վերարտադրել պատանեկան կամ երիտասարդ տարիքում գտնուող անձնաւորութեանը (Աղ. 1): Եթէ անգամ անտեսենք մնացած Վուգահեռները, որոնք պակաս կարևոր չեն, միայն այս փաստը բաւական ծանրակշիռ է, որպէսզի մեկ տիպի հրաժարուելու «օծման» դրամները Լևոն Լ-ին վերագրելու աւանդական տեսակէտից և նոյնքան արժանահաւատ է, որպէսզի դրանք վերագրուեն Լևոն III-ին:

Զեռագրային այն առանձնայատկութիւնը, որ ՀԱՅՈՑ բառում Յ տառը երբեմն գրուած է Յ-ի տեսքով, որն արդէն նկատել ենք Լևոն անունը կրող դրամների D խմբում, Սմբատի, Կոստանդինի և Օշինի դրամներում, կան նաև Լևոն III-ի դրամներում: Լևոն Լ-ի, Հեթում Լ-ի և Լևոն II-ի դրամներում Յ տառի գրութեան տարբեր տեսակներ են հանդիպում, բայց Յ-ի նման գրված Յ՝ կայ միայն բացառիկ օրինակների վրայ: D1 խմբում և Սմբատի դրամների վրա Յ (Յ) տառի հորիզոնական գիծը երկար է և աւարտում է ուղղաձիգ գծիկով: D2 խմբին ինձ յայտնի է միայն դիմերեսի մէկ կնիքով, և այդտեղ Յ-ն գրուած է 3 թուանշանի նման: D3 խմբում, Կոստանդինի, Լևոն III-ի և Օշինի դրամներում Յ-ի տեսք ունեցող Յ տառի հորիզոնական գիծն աւարտում է գնդիկով:

Նկատի ունենալով բոլոր այս դրամական խմբերում առկայ միւս ոճական ընդհանրութիւնները, կարելի է ենթադրել, որ սա միևնոյն փորագրչի ձեռագիրն է, որն իր ծառայութիւնները մատուցել է տարբեր թագաւորների և երկար տարիների աշխատել է դրամահատարանում: Այդ ընթացքում եղել են նաև ընդհատումներ և, բնականաբար, դրամահատման նոր կնիք փորագրելիս նա բժախնդրօրէն չի պատճենել այն, ինչը մէկ անգամ ստեղծել է: Նույնիսկ D3 խմբի դրամների կնիքները, որոնք անկասկած նոյն ձեռքով են պատրաստուած, մանրամասններում միմեանցից տարբերում են, անգամ Յ տառն է գրուած տարբեր խմբում (Աղ. 2): Սակայն կարևորն այն է, որ Յ տառի նմանութեամբ գրուած Յ տառը, բացարձակ մեծամասնութեամբ, հանդիպում է XIII դ. վերջի և XIV դ. սկզբի դրամների վրայ:

Եւս մի հետաքրքիր Վուգահեռ գոյութիւն ունի Լևոնի «օծման» դրամների և Օշինի երկաւիւծ դրամների դարձերեսների միջև: «Օծման» դրամների մէջ կայ դարձերեսի մի տիպ, որի վրայ երկու հորիզոնական ձողերով խաչի տակ պատկերված է Գ տառը: Նոյն տառը տեսնում ենք Օշինի դրամների վրայ: Այս դարձերեսները բաւական մօտ են նաև ոճական առումով (Աղ. 2):

Մեծ է նմանութիւնը Լևոնի «օծման» և Օշինի երկաւիւծ այն դրամների դարձերեսների միջև, որոնց վրայ բարախ, ուղղաձիգ ձողի կենտրոնում յունական հասարակութեան խաչ է: Նման են նաև առիւծները: Ընդհանրութիւնները վերաբերում են ոչ միայն պատկերագրութեանը, այլև ոճին, ինչը շատ յստակ երևում է առիւծների գլուխների կատարման մէջ:

Այստեղ ևս չենք սխալուի, եթե արձանագրենք, որ Լևոնի «օծման» և Օշինի «օծման» դրամների կնիքները պատրաստուել են նոյն մարդու ձեռքով:

Դրամների վերագրման խնդիրը

Այսպիսով, դրամագիտական տեսանկյունից, Լևոնի անունով՝ պայմանականորեն D խումբ անուանուած դրամները և Լևոն I-ին վերագրուած «օծման» դրամները կապուում են ոչ թէ Լևոն I-ի դրամների հետ, այլ՝ պատկերագրական, հնագրական, ոճական և կատարողական առանձնայատկութիւններով բազմաթիւ պուգահեռներ ունեն Սմբատի, Կոստանդին I-ի, Լևոն III-ի և Օշինի դրամներում: Սակայն թե՛ դրանք Լևոն I թագաւորինը չեն, ապա ո՞ւմ են: Վերը շարադրուածից ընթերցողը կարող է գուշակել, որ թեկնածուներ կարող են լինել միայն Լևոն II-ը և Լևոն III-ը:

Նախքան վերագրման խնդրին անդրադառնալը, անհրաժեշտութիւն կայ վերանայելու մի հարց, որը դրամագէտներն ու պիւնանշանային պատկերագրութեամբ վբաղուողները շոշափել են, բայց գոյութիւն ունեցող մեկնաբանութիւնները ամբողջով չեն բացայայտուում խնդրի էութիւնը: Խօսքը վերաբերում է կիլիկեան թագաւորների թողարկած արծաթէ դրամների դարձերեսին պատկերուող խորհրդանշաններին՝ խաչակիր առիժին և խաչ երկու առիժների միջև պատկերագրական տիպին:

Մեզ, տուեալ դէպքում, հետաքրքրում է ոչ այնքան այդ պատկերատիպերի ծագումը⁴, այլ թէ ինչ են խորհրդանշում Լևոն I-ի դրամների դարձերեսների պատկերները: Զ. Պուլեանի կարծիքով խաչ բռնած թագակիր առիժով դրամները Լևոնը թողարկել է այն բանից յետոյ, երբ Հռոմէական սրբապան կայսր Հենրիխ VI-ից ստացել է իրեն թագաւորի տիտղոս շնորհելու վերաբերեալ խոստումը, այսինքն՝ մօտաւորապէս 1196 կամ 1197 թուականից: Մօտ երկու տարուայ ընթացքում նա հասել է տուել երկդրամներ, կէս երկդրամներ, քառորդ երկդրամներ և մէկ առիժով օծման դրամներ⁵: 1198 թ. Յուլուարի 6-ին թագաւոր օծուելուց յետոյ, ստանալով երկու թագ Հենրիխ VI-ից և Բյուզանդիայի կայսր Ալեքսիոս III-ից, դադարեցրել է մէկ առիժով դրամների թողարկումը և սկսել է թողարկել երկառիժ «օծման» դրամները, ապա՝ երկառիժ սովորական դրամները, այդ ձևով խորհրդանշելով ու հշակելով երկու կայսրերի կողմից թագադրուած լինելու իրողութիւնը⁶:

Բացատրութիւնը տրամաբանական է և ճշմարտանման, յատկապէս երկու առիժներով տիպի ծագման վերաբերեալ տեսակէտը, սակայն երբ խնդրին նայոււմ ենք աւելի լայն

⁴ Խաչ բռնած թագակիր առիժը, իմաստային և հորինուածքային առումով, կարող էր սերել Գառն Աստոյ (Agnus Dei) պատկերագրական տիպից (Զ. Պուլեան, Լեւոն Ա. Թագաւորին դրամներու պատկերատիպին (Design) ծագումը, *Հանդէս Ամսօրեայ* 10-12 (1960), էջ 531, որտեղ յուում է՝ H. R. Smith, *Semitic and Oriental Studies, University of California Publication of Semitic Philology*, Vol. XI, 1951, pp. 423-427), իսկ խաչով և երկու առիժներով տիպի համար կարող էր օրինակ ծառայած լինել հնագոյն ժամանակներից քի վեր մեծ տարածում ունեցող մոտիվը՝ կենաց ծառի երկու կողմում պատկերուող կեղեցիկներով, այդ թոււմ՝ առիժներով (Զ. Պուլեան, նոյն տեղում, էջ 529-530): Երկու դէպքում էլ, սակայն, Լևոնի օրօք ստեղծուած այդ պատկերատիպը վուտ ընդօրինակութիւններ չեն, այլ ստեղծագործարար վերաշէշուած ու վերաիմաստաւորած, պատկերագրական և բովանդակային առումով բազմաշերտ խորհրդանշական պատկերներ են՝ կարծում ու անհատական են անհատական չի լինի եթադուել, որ խաչի երկու կողմում մէքք-մէքքի կանգնած և հայեացքները դէպի խաչը շրջած առիժներով խորհրդանշանայ գաղափարը Լևոնի կամ նրա խորհրդարանուների մօտ կարող էր ծագել Տիգրան Մեծի թագի վրայ պատկերած խորհրդանշանից՝ աստղի (արևի) երկու կողմում մէքք-մէքքի կանգնած և գլուխները դէպի աստղը շրջած արծիւներ: Կիլիկիան և Սիրիայի հնդաւարաբնական հատուածն այն շրջաններն են, որոնք եղել են Տիգրանի կայսրութեան կազմում, նրա թողարկած դրամները շրջանառել են այնտեղ և յայտնաբերուում են մեր օրերում: Բացաւում է, որ իր մեծահմարտ նախնու մասին Լևոնը և նրան շրջապատող ուսեալ մարդիկ չիմանային, ու նաև շատ հնարաւոր է, որ ծանօթ լինէին Տիգրանի դրամներին, որոնք այն ժամանակ նոյնպէս կարող էին պատահաբար յայտնաբերուիլ այդ տարածքներում:

⁵ P. Bedoukian, *The Double Tram Series of Levon I of Cilician Armenia*, in: *Selected Numismatic Studies I*, by Paul Z. Bedoukian, Los Angeles, 1981, p. 279, originally published in *NC XVI* (1976), pp. 98-108; idem, *The Single Lion Coronation Coins of Levon I in: Selected Numismatic Studies II*, by Paul Z. Bedoukian, Los Angeles, 2003, p. 102, originally published in *Journal of the Society for Armenian Studies*, 2 (1985-1986), pp. 97-105.

⁶ P. Bedoukian, *The Double Tram Series of Levon I of Cilician Armenia*, in: *Selected Numismatic Studies I*, by Paul Z. Bedoukian, Los Angeles, 1981, p. 279; idem, *The Single Lion Coronation Coins of Levon I in: Selected Numismatic Studies I*, by Paul Z. Bedoukian, Los Angeles, 2003, p. 102-103; idem, *A Large Hoard of Coronation Trams of Levon I. Selected Numismatic Studies I*, by Paul Z. Bedoukian, Los Angeles, pp. 305-307, originally published in *Հանդէս Ամսօրեայ*, LXC.1-12 (1976), էջ 409-440.

կտրուածքով, ապա դժուարութիւններ են առաջանում հասկանալու մի շարք փաստեր: Վատիկանի արխիւներում պահպանուել են 1204 (*), 1207 և 1216 (*) թթ. Հռոմի պապ Իննովկենտիոս III-ին Լևոնի յղած նամակները, որոնք վաւերացուած են հայոց արքայի կնիքի ոսկէ դրոշմներով:⁷ Լևոն I-ի ոսկէ կնիքի դարձերեսին պատկերուած է խաչ բռնած թագակիր առիւծ, դէպի ձախ կանգնած: Եթէ 1198 թուականին Լևոն I-ը փոխել է թագաւորական խորհրդանշանը դրամների վրայ, ինչո՞ւ պէտք է թագաւորական կնիքի վրայ անվտիտիս թողնել մէկ առիւծով պատկերատուի: Ինչո՞ւ Լեթում I-ը և, այսօրայս մեր տեղեկացուածութեամբ, նաև Լևոն II-ն իրենց դրամների վրայ չտեղադրեցին երկու առիւծներով տիպը, իսկ Սմբատը և Օշինը անհրաժեշտ համարեցին թողարկել երկաւիծ դրամներ:

Վերոյիշյալ անորոշութիւններն ու հակասութիւնները վերանում են, երբ ընդունում ենք, որ երկու խորհրդանշաններից իւրաքանչիւրն ունեցել է առանձին գործառոյթ: Խաչ բռնած թագակիր առիւծը ստեղծուել է որպէս *Կիլիկեան թագաւորութեան պինանշան*⁸ (Աղ. 4), իսկ խաչ երկու առիւծների միջև հորինուածքով պատկերը Լևոն I-ը ստեղծել է որպէս *Ռուբէնեան տորմի պինանշան* Լեթում I-ը, որը Ռուբէնեան տորմից չէր, իր դրամների վրայ տեղադրեց միայն Կիլիկեան թագաւորութեան պինանշանը⁹: Լևոն II-ով վերականգնուեց Ռուբէնեան տորմը արական գծով, բայց իր նրա մայրը՝ Զաբէլը, Ռուբէնեան էր, Լևոն I-ի դուստրը: Լևոն II-ից, ներկայիս գրութեամբ, ունենք միայն Կիլիկեան թագաւորութեան պինանշանով թողարկուած արծաթէ դրամներ¹⁰: Եթէ մեր ենթադրութիւնը ճիշտ է, ապա Լևոն II-ը պէտք է թողարկած լինէր իր Ռուբէնեան լինելը խորհրդանշող երկաւիծ դրամներ նոյնպէս: Այս հարցին կը վերադառնանք քիչ անց:

Լևոն II-ի որդի Լեթում II-ը անգուրթեան կարգով ժառանգեց թագաւորութիւնը, սակայն, լինելով ֆրանցիսկյան միաբան և թագաւորելով առանց օծուելու, իր աշխարհայեացքով տարբերուելով նախորդ և յաջորդ թագաւորներից, ամբողջովին խախտեց անցած իննսուս տարիների ընթացքում հաստատուած աւանդոյթը: Նրա դրամների վրայ չենք տեսնում վերոյիշեալ երկու խորհրդանշաններից և ոչ մէկը. առիւծը տեղ չի գտել Լեթում II-ի դրամական պատկերագրութեան մէջ:

Կարձառաւ, ընդամենը երկու տարի թագաւորած նրա եղբայրը՝ Սմբատը, թողարկեց միայն երկաւիծ դրամներ, դրանով իսկ վերականգնելով Ռուբէնեան դրամների պատկերագրական աւանդոյթը: Սա միայն իր՝ Ռուբէնեան լինելը հռչակող գործողութիւն չէր: Այն նաև իր հոգևորական եղբոր վարած բաղաբախնութեանը հակադէմու և նախնեաց արժէքների վերադառնալու ձգտում էր: Նախարար էր, որ Սմբատը թողարկել նաև մէկ առիւծով արծաթէ դրամներ, եթէ նրա իշխանութիւնն աւելի երկար տևէր: Պէտք է նկատել, սակայն, որ Սմբատի թողարկած կէս դրամանոցների վրայ կայ Կիլիկիայի հայկական թագաւորութեան պինանշանը՝ դէպի աջ քայլող և մէջքին լատինական խաչ կրող առիւծը, բայց առանց թագի: Այս տիպը, այսուհետև, դառնալու է հետագայ բոլոր կիլիկեան արծաթների վրայ պատկերնուող թագաւորութեան պինանշանի միակ տարբերակը:

Լևոն II-ի որդիներից յաջորդը՝ Կոստանդին I-ը, սկզբում հանդէս գալով յօգուտ օրինական թագաւոր Լեթում II-ի և վէնքի ուժով գահընկեց անելով Սմբատին, կարճ ժամանակ անց ինքը բռնապետեց թագաւորական գահը և իշխեց տասը ամիս: Ի հակադրութիւն Լեթում II-ի՝ քրիստոնէական խոնարհութեամբ տոգորուած դրամական պատկերագրութեանը, Կոստանդինի

⁷ Roma-Armenia, sous la direction de Claude Moutafian, Rome, 1999, pp. 142-144, VI,6-7, VI, 10-11.

⁸ Լևոն I-ի երկդրամների և կէս երկդրամների դարձերեսին առիւծը կանգնած է դէպի ձախ, առջին թաղի կրկնաթի խաչ բռնած: Կէս երկդրամների մէջ կան քիչ օրինակներ, որոնց վրայ առիւծը կանգնած է դէպի աջ: Երկդրամների շարքում, սակայն, կայ մի հապաախտ նմուշ, որի վրայ առիւծը պատկերուած դիպի ձախ քայլելիս, մէջքից յառնող կրկնաթի խաչով, Catalogue of Armenian Coins, Collected by Y.T. Nersessian, Los Angeles, 2008, Pl. 32. 357:

⁹ Լեթում I-ի բոլոր դրամների դարձերեսին թագակիր առիւծը պատկերուած է դէպի աջ. մի դէպքում կանգնած, առջին թաղի երկարածող սովորական խաչ բռնած, միւս դէպքում՝ քայլելիս, երկարածող սովորական խաչը մէջքից յառնող:

¹⁰ Լևոն II-ի դրամների դարձերեսին թագակիր առիւծը պատկերուած է դէպի աջ կանգնած՝ կա՛մ առջին թաղի սովորական խաչ բռնած, կա՛մ մէջքից յառնող կրկնաթի, երբեմն՝ սովորական խաչով, ինչպէս նաև դէպի ձախ քայլելիս՝ մէջքից յառնող կրկնաթի կա՛մ սովորական խաչով: Լևոն II-ի պղինձների վրայ առաջին անգամ յայտնուած է քայլող առիւծ, դիպի ձախ, առանց թագի և առանց խաչի:

արծաթե դրամները մեծաբուժ են ինքնակույժ թագաւորին, որը պատկերուած է դրամի երկու կողմում, մի բան, որը նախորդ և յաջորդ թագաւորներից և ոչ մէկն իրեն թույլ չի տուել: Բացակայում են նաև առիւծի պատկերով աւանդական խորհրդանշանները: Դիմերեսին նա ձիաւոր է՝ սուրը ձեռքին, դարձերեսին՝ դիմահայեաց կանգնած, աջ ձեռքում սուր, ձախում՝ խաչ, շատ նման Եդեսիայի խաչակիր իշխան Բուդուին II-ի պատկերին՝ շուրջ 1110 թ. թողարկուած պղնձե դրամների վրայ¹¹:

XIII դ. վերջում տիրած թաղաքական ու գաղափարական խառնաշփոթից յետոյ, իրադարձութիւններ, որոնք էապէս խաթկեցին հայկական պետականութեան հիմքերը, նախկին կարգը մասամբ վերականգնուեց Լևոն III-ի, ցաւօք կարճատև, թագաւորման ընթացքում: Այսօրոյայ դրութեամբ մենք գիտենք Լևոն III-ի թողարկած արծաթե դրամների միայն մէկ տեսակի մասին, որը կոչուում է թագուորին և որի դիմերեսին թագաւորը ձիաւոր է, իսկ դարձերեսին՝ մէջքին խաչ կրող և դէպի աջ թայլող առիւծ, առանց թագի: Սա Լևոն I-ից սկիւբ առնող և անցած հարիւր տարիների ընթացքում որոշակի պատկերագրական փոփոխութիւնների ենթարկուած Կիլիկեան թագաւորութեան խորհրդանշանն էր, որը դուրս էր մղուել Հեթում II-ի և Կոստանդին I-ի դրամական պատկերագրութիւնից ու նոր տեսք էր ստացել Սմբատի կէս դրամների վրայ: Սակայն Լևոն III-ի դրամաթողարկումը, ինչպէս ցոյց են տալիս վերը յիշատակուած փաստերը, աւելի բազմապէս է եղել, որի պատկերագրութեան և ոճի մէջ արտացոլուել է ինչպէս իր ժամանակի շունչը, այնպէս էլ Ռուբէնեանների տոհմական աւանդոյթները:

Օշինը, Լևոն II-ի կրտսեր երկուորեակներից մէկը, թագաւոր օծուելով՝ շարունակեց Լևոն III-ի սկսածը: Նրա դրամների վրայ նոյնպէս տեսնում ենք թէ՛ Ռուբէնեան թագաւորական տոհմի, և թէ՛ Կիլիկեան թագաւորութեան խորհրդանշանները՝ դէպի աջ թայլող խաչակիր առիւծը և խաչը՝ երկու առիւծների միջև:

Տեսականօրէն կարելի էր սպասել, որ Լևոն IV-ը՝ Օշինի որդին, պէտք է հետևէր հօրը և թողարկէր երկու տեսակի դրամներ, բայց նրանից ունենք միայն դիպի աջ թայլող խաչակիր առիւծով թագուորիները: Երկաւիւծ դրամներ չթողարկելու պատճառ կարող էր հանդիսանալ ծանր տնտեսական իրավիճակը, որում, 1321 թ. թագաւոր օծուելուց մէկ տարի անց, յայտնուեց պատանի թագաւորը: 1322 թ. նա ստիպուած էր հաշտութեան պայմանագիր կնքել մամլիւքների հետ և 15 տարի շարունակ վճարել տարեկան մէկ միլիոն երկու հարիւր հազար թագուորին, ինչպէս նաև Այաս նաւահանգստից և աղի առևտրից ստացուող եկամուտների կէսը: Եթէ սրան աւելացնենք նաև երկրի կառավարող շրջաններում տիրող անառողջ մթնոլորտը և այն, որ 1337-ին Լևոնը կորցրեց պետական եկամուտների հիմնական աղբիւր հանդիսացող Այասը, ապա կարելի է հասկանալ, թէ ինչու Օշինից յետոյ դադարեց աւելի շուտ բարոյշական, բան տնտեսական նշանակութիւն ունեցող երկաւիւծ դրամների թողարկումը:

Լևոն IV-ը Ռուբէնեան թագաւորական տոհմի վերջին արու ներկայացուցիչն էր: Նրան յաջորդած թագաւորները կա՛մ Կիպրոսի Լուսինեան թագաւորական տոհմից էին (Գի-Կոստանդին II, Լևոն V), կա՛մ, ինչպէս ենթադրում է, Հեթումեանների հեռաւոր ազգականներից (Կոստանդին III, Կոստանդին IV)¹²: Նրանք իրենց արծաթե թագուորիների դարձերեսին պատկերում էին Կիլիկեան հայկական թագաւորութեան պիւնանշանը (բացառութեամբ Լևոն V-ի, որն իր բիւղոնների պատկերագրութեան մէջ հետևեց Հեթում II-ին)՝ դէպի աջ թայլող խաչակիր առիւծ, և որնէ օրինական հիմք չուէին Ռուբէնեան թագաւորական տոհմի պիւնանշանով դրամներ թողարկելու համար: Դժուար է ասել, գուցէ նրանք այդ հանգամանքը հաշուի չառնէին, եթէ երկիրը տնտեսական ու բաղաբական առումով քիչ թէ շատ բարուր կացութեան մէջ լինէր, և ի վիճակի լինէին վբաղուել նաև բարոյշական խնդիրներով:

¹¹ D. M. Metcalf, *Coinage of the Crusades and the Latin East*, London, 1995, Pl. 7.115. Այդ կարծիքին է նաև Զ. Պետկեանը՝ *Կիլիկեան Հայաստանի դրամները*, Վիեննա, 1963, էջ 71:

¹² Լ. Տեր-Պետրոսյան, *Խաչակիրները և հայերը*, Հատոր Բ, Երևան, 2007, էջ 444.

Դրամների վրայ հայոց թագաւորութեան և թագաւորական տոհմի պինանշանները պուրագեռաբար պատկերելու վերաբերեալ այս տեսակետի օգտին որպէս անուղղակի փաստարկ կարող է ծառայել Կիպրոսի թագաւորության օրինակը, որը վկայում է նման երևոյթի գոյութեան մասին Կիլիկիայի հայկական թագաւորութեան հետ պատմական սերտ կապեր ունեցած այդ երկրում: Կիպրոսի առաջին թագաւոր Ամորի Լուսինեանը (1195-1205) տեղեօց երկու պինանշան. մէկը Կիպրոսի թագաւորութեան պինանշանն էր՝ դէպի ձախ ուղղաձիգ կանգնած թագակիր առիւծ, միւսը՝ Լուսինեանների նոր պինանշանը, իրենց տոհմական պինանշանի վրայ (իրար յաջորդող սպիտակ և կապոյտ հորիզոնական շերտեր) տեղադրելով կիպրական առիւծը: Հուգո III-ը (1267-1284) առաջին անգամ դենիեների վրայ պատկերեց Կիպրական թագաւորութեան պինանշանը՝ դէպի ձախ ուղղաձիգ կանգնած թագակիր առիւծ¹³, Այնուհետև, Ամորի Տիւրացի Լուսինեանը (1306-1310) մեծ գրուների դիմերեսին պատկերելով Կիպրոսի թագաւորութեան պինանշանը՝ դէպի ձախ ուղղաձիգ կանգնած թագակիր առիւծը, դարձերեսին տեղադրեց պինանշանային վահանակ, որի ձախ կէտը սրբապատկեր էր Երուսաղէմի իսաչը՝ դրանով ակնարկելով, որ ինքը կրում է նաև Երուսաղէմի թագաւորի տիտղոսը, իսկ աջ կէտը՝ Լուսինեանների թագաւորական պինանշանը՝ դէպի ձախ ուղղաձիգ կանգնած թագակիր առիւծ շերտաւոր ֆոնի վրայ¹⁴ (Աղ. 5): Ինչպէս տեսնում ենք, կիպրական երկու պինանշանները՝ թագաւորութեան և Լուսինեանների թագաւորական տոհմի, տեղ են գտնել դրամական պատկերազրութեան մէջ, թեև ո՛չ նոյնքան հետևողականօրէն, որքան հայկական թագաւորութիւնում:

Կարող ենք հասկանալ, թէ ինչո՞ւ Հեթում I-ն իր դրամական պատկերագրութեան մէջ չի ներառել երկու առիւծներով պինանշանը, բայց տարօրինակ է թուում, որ Լևոն II-ը չի թողարկել երկաւրիծ դրամներ, որի իրաւունքն ուներ լիովին: Սակայն արդեօ՞ք չի թողարկել: Արդեօ՞ք Լևոն I-ին չեն վերագրուել դրամներ, որոնք կարող են թողարկուած լինել Լևոն II-ի կողմից: Այս հարցին վերջնական պատասխան կարող են տալ միայն գանձերը, սակայն կիլիկեան գանձերի անմխիթար վիճակը՝ դրանց ամբողջականութեան և անաղարտութեան առումով, առայժմ դրա հնարաւորութիւնը չեն տալիս: Հարցի լուծման միւս ուղին Լևոն անուը կրող երկաւրիծ դրամների կնիքների համապարփակ համեմատական ուսումնասիրութեանն է, որը կ'ընդգրկել որակական կնիքները, որոնցում թագաւորի ձախ ձեռքում շուշան է, որը լուծումների հնարաւորութիւն են ընձեռնում:

Պայմանականօրէն D1 անուանուած խումբը պատկերագրութեամբ, ոճով և գրութեան ձեռագրով շատ մօտ է Սմբատի «օծման» դրամներին: Հնարաւոր է, արդեօք, այդ դրամները վերագրել Լևոն II-ին: Սմբատի արծաթէ դրամների ոճի, փորագրման վարպետութեան և դրամների պատրաստութեան մէջ ակնյայտօրէն նկատելի տարբերութիւնները չուշուծ են, որ Սմբատն ունեցել է երկու փորագրիչ, որոնցից մէկը՝ շնորհքով օժտուած, պատրաստել է այն դրամների կնիքները, որոնցում թագաւորի ձախ ձեռքում շուշան է, իսկ միւսը՝ պակաս հմուտ մի արհեստարար, պատրաստել է այն դրամների կնիքները, որոնցում թագաւորի ձախ ձեռքում պատկերուած է երկար պոչով շուշանագլուխ մական: Առաջին տիպի դրամների փորագրիչը պատրաստել է նաև Լևոնի անուանով D1 խմբի դրամների կնիքները: Հետևաբար կարելի է ենթադրել, որ այդ փորագրիչն աշխատել է նաև Լևոն II-ի օրօք: Այստեղ կայ, սակայն, մի զգաւարութիւն: Եթէ Լևոն II-ը թողարկել է երկաւրիծ դրամներ, ապա, ըստ երևոյթին, դա պէտք է արած լինէր իր գահակալման առաջին տարիներին: Այդ դէպքում, շուրջ քսանհինգ տարուայ ճեղք է առաջանում Լևոն II-ի և Սմբատի տուեալ տիպի դրամների միջև, մինչդեռ նրանցում եղած նմանութիւններն այնքան սերտ են, որ այդ ժամանակամիջոցը չափազանց մեծ է թուում: Դրամների արտակազմ նմանութիւնը փաստ է. ուրեմն ինչն բացատրութիւն կարելի է տալ այդ փաստին:

¹³ D. M. Metcalf. *Coinage of the Crusades and the Latin East*, London, 1995, p. 201, Pl. 26. 662-666.

¹⁴ Ibid., pp. 202-203, Pl. 26. 672-673.

Ցայտնի են դրամներ, որոնց մի կողմում գահին նստած թագաւորն է, շուրջը՝ «Լևոն թագաւոր հայոցա» (կամ «հա») գրութեամբ, իսկ միւս կողմում, խաչ՝ երկու առիւծներով, շուրջը՝ «Սմբատ թագաւոր հայոց» (կամ «հառ») գրութեամբ (Աղ. 4)¹⁵։ Այս դրամների վերաբերեալ արտայայտուած դրամագէտները կարծում են, որ Սմբատը նկատի է ունեցել Լևոն I-ին՝ թագաւորութեան հիմնադրին, երբ թողարկել է նման դրամներ։ Ձ. Պտուկեանը նոյնիսկ կարծիք է յայտնել, որ դիմերեսը շատ նման է Լևոն I-ի ու շրջանի թողարկումների դիմերեսներին, և Սմբատն օգտագործել է դրամատարարանում մնացած, Լևոն I-ին պատկանած մի հին դիմերեսի կնիք¹⁶։ Լևոն-Սմբատ դրամների դիմերեսն, իրօք, ընդհանուր նմանութիւն ունի Լևոն I-ի ու թողարկումներից, մեր դասակարգմամբ A5 փուլի որոշ օրինակների հետ, բայց մանրամասները վննելիս պարզ է դառնում, որ այն Լևոն I-ի կնիքներից չէ։ Հայաստանի պատմութեան թանգարանի ժողովածուի մէջ կայ Սմբատին վերագրուած մի դրամ (ՀՊԹ 17939-170), որի դիմերեսի գրութեան սկիզբի տառերի վերին մասը դուրս է մնացել դրամի շրջանակից, բայց երևացող հատուածը թոյլ է տալիս երկակի վերծանում՝ ԼԵՒՈՆ և ՍՄԲԱՍ (տե՛ս մեծացուած լուսանկարը, Աղ. 4)։ Թւում է, թէ կնիքի վրայ սկզբում փորագրուել է ԼԵՒՈՆ, յետոյ փորձ է արուել այն դարձնել ՍՄԲԱՍ, և արդիւնքում ստացուել է աղաւաղուած գրութիւն։ Գրութեան մնացած մասը կարողացում է՝ ԹԱԳԱՒԱՌՆԱ, գրուած ճիշտ այնպէս՝ Ռ տառից յետոյ կէտ, ինչպէս «Լևոն-Սմբատ» դրամների դիմերեսի վրայ է, թէև սրանք հատուած են դիմերեսի այլ կնիքով, որը պատրաստուել է, ըստ երևոյթին, մէկ այլ փորագրչի ձեռքով։ ՀՊԹ դրամի դարձերեսին խաչ՝ երկու առիւծներով տիպի է՝ ԿԱՌՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏԻ գրութեամբ։ Այս դրամն անկասկած թողարկուել է Սմբատի օրօք, մի փորագրչի ձեռքով, որը պատրաստուել է նաև Սմբատի դրամների այն կնիքները, որտեղ թագաւորը ձախ ձեռքում ունի ոչ թե շուշան, այլ՝ շուշանգլուխ մական, թէև տվուալ դրամի վրայ թագաւորի ձախ ձեռքում շուշան է։

Լևոն-Սմբատ անուններով դրամների գոյութիւնը մտածել է տալիս, որ Սմբատը շատ է կարևորել Լևոն անունն յիշատակումն իր դրամների վրայ, բայց մենք չենք կարող գուշակել, թէ նա ո՛ւմ է նկատի ունեցել՝ իր մեծ պապին, թե՛ հօրը։ Փորձելով շտկել հայոց թագաւորութեան խորհրդանշանային աւանդոյթներում իր աւագ եղբոր՝ Հեթում II-ի կատարած խելումները, Սմբատն իր, ըստ երևոյթին, սակաւ նիւթական միջոցները ներդրեց գաղափարական ու քարոշչական առումով այդ պահին աւելի կարևոր ձեռնարկի մէջ՝ թողարկելով թիչ, բայց բարձր յարգի ու կշռի, թագաւորութեան խորհրդանիշները վերահաստատող դրամներ։ Նրա այդ նախաձեռնութիւնն ապարդիւն չանցաւ։ Ոչ շատ տարիներ անց, Սմբատի, այլ ոչ թէ Հեթում II-ի «ռեֆորմները» ուղեկիշ դարձան Լևոն III-ի և Օշինի դրամական պատերազմութեան համար։ Եթէ D1 խմբի դրամները Լևոն II-ինը չեն, նկատի ունենալով այդպիսի վերագրման հետ կապուած վերոնշեալ դժուարութիւնը, և գրեթէ նոյնական են Սմբատի դրամների հետ, ապա չե՛նք կարող հնարաւոր համարել, որ դրանք նոյնպէս թողարկուել են Սմբատի հրամանով։ Ընդունում ենք, որ սա համարձակ ու անպատելի վարկած է, որը լրացուցիչ ուսումնասիրութիւնների կարիք ունի։

Աւելի հիմնաւոր են «օծման» կոչուած դրամների վերագրման համար անհրժեշտ փաստերը։ «Օծման» դրամները, Կ. Սիպիլեանից սկսած¹⁷, Լևոն I-ին տրուել են գլխաւորապէս պատմական իրողութիւններից ելնելով՝ առանց բաւարար ուշադրութեան արժանացնելու դրամագիտական տուեալները։ Այժմ վստահութեամբ կարող ենք ապացուցել, որ մինչ այժմ Լևոն I-ին վերագրուած այդ դրամները՝ դիմերեսին Աստուածամօր¹⁸ և թագաւորի

¹⁵ R. R. Kutcher, Some Discoveries In a Mixed «Hoard» of Medieval Armenian Silver Pieces, *Armenian Numismatic Journal* XXI (1995), pp. 70-71, Pl. III. 1-2; Y. T. Nersessian, Inventory of Smpad Trams, *Armenian Numismatic Studies*, Los Angeles 2000, pp. 347, Pl. 72. PB Unp-1.

¹⁶ P. Bedoukian, Two Unpublished Coins of King Smpad of Cilician Armenia. Propaganda in the turbulent Decade 1289-1299, *Selected Numismatic Studies II*, Los Angeles, 2003, p. 147.

¹⁷ Հ. Կոնսէլ Կ. Սիպիլեան, *Հասարդութիւն Ռուբենեան դրամը*, Վիեննա, 1892, էջ 9:

¹⁸ Աստուածամօր պատկերն այս դրամների վրայ դրամագէտների կողմից երկար ժամանակ ընկալուել է որպէս Զրիստոս, մինչև որ 1978 թ. Տ. Գուլումէեանը հիմնաւոր փաստաւորներով ցոյց տուեց, որ թագաւորի հետ պատկերուածը Կոյս Մարիամն է։ Հերիմակի կարծիքով, դրամները թողարկուել են ոչ թէ իբրև օծման դրամ, «այլ քաղձանք մը՝ հայցելու համար Մարիամ Աստուածածինը բարեխոսութիւն ու օգնութիւնը Լևոնի թագաւորութեան

պատկերներով, որոնք անառարկելի նմանութիւններ ունեն Կոստանդին I-ի, Լևոն III-ի և Օշինի դրամների հետ, թողարկուել են Լևոն III-ի կողմից, 1301-1306 թթ. ընթացքում, երբ նա դեռևս Հեթում II-ի գահակցին էր: Վերը յիշատակուած փաստերին կարող ենք անելացնել, որ այսպիսի վերագրումը վերացնում է նաև դիմերեսի պատկերագրութեան ծագման հետ կապուած ժամանակագրական անհամառոտելիութեան խնդիրը: Վ. Լանգլուան, Կ. Սիպիլեան և Ղ. Ալիշանը համարել են, որ այս պատկերատիպն ընդօրինակուած է Վենետիկի դոժերի դրամներին¹⁹: Ջ. Պոտկեանը, իր տեսանկիւնից իրաւացիօրէն, նկատել է, որ դրամների վրայ նման յօրինուածք արաջին ենցամ յայտնուել է Վենետիկի դոժ Ջիովանի Դանդոլոյին թողարկած դուկատների վրայ՝ Լևոն I-ից յետոյ շատ տասնամեակներ անց, հետևաբար հայոց թագաւորի դրամների այս պատկերատիպի ծագումը պէտք է փնտրել այլուր: Պոտկեանը հաւանական է համարել, որ «օծման» դրամների տիպը ստեղծուել է բիւզանդական դրամների վրայ հանդիպող՝ Բրիտտոյի կողմից կայսեր թագադրման տեսարանների պղծեցութեամբ, բայց՝ ինքնատիպ վերարտադրմամբ²⁰: Այժմ, «օծման» դրամները վերագրելով Լևոն III-ին, տեսնում ենք, որ 1284 թուականից թողարկուած վենետիկեան դուկատները²¹, որոնց դիմերեսին, ձախից, պատկերուած է քաղաքի հովանաւոր Սբ. Մարկոսը, աջից՝ ծնկաչոք դոժը, իրօք, կարող էին ճանապարհ հարթել կիլիկեան տուեալ դրամատիպի համար:

Հաւանաբար նոյն վենետիկեան դուկատների պղծեցութեամբ է, որ Հռոդոսի Ար. Յովհաննէսի միաբանութեան թողարկած արծաթէ գրոների և կէս գրոների դիմերեսին 1305-1310 թուականներից սկսած յայտնուում է միաբանութեան մագաղտոյի (այդ ժամանակ՝ Ֆուլկ Վիլարտսուցու) ծնկաչոք պատկերը՝ Գողգոթայի խաչի առջև²²: Տեղին է յիշատակել նաև 1293 թ. Սվետայում պատրաստուած մասնատուփի մեղալիւծներից մէկի մէջ պատկերուած Հեթում II-ի ծնկաչոք, Աստծուց ողորմածութիւն աղերսող կեցուածքով և հնազանդութեամբ համակուած պատկերը, ճիշտ այնպէս, ինչպէս «օծման» դրամների վրային Լևոնն է և հոգոսեան դրամների վրային մագաղտոսը (Աղ. Տ²³): Ինչպէս տեսնում ենք, միմեանց նման այս պատկերագրական յօրինուածքները դրամների վրայ յայտնուել են իրար շատ մօտ ժամանակահատուածում, որի մէջ տեղադրուում են նաև Աստուածամօր և ծնկաչոք թագաւորի պատկերով կիլիկեան թողարկումները²⁴:

Հապի թէ կարելի է կասկածել, որ «օծման» դրամների դիմերեսի պատկերատիպի մտայլացման հարցում վճռորոշ դեր է ունեցել Լևոն III-ի աւագ գահակցից՝ Հեթում II-ը: Կարևոր է նկատել նաև դարձեղների պատկերատիպերի ընտրութեան մէջ Հեթում II-ի վերջապէս ցուցաբերած խելամուտութիւնը՝ ապահովելու Լևոն III-ի երկակի լեգիտիմութիւնը որպէս Թուրքենեան տոհմի շառաւորի (երկու աղիւծով պինանջանը) և Հայոց պետութեան ապագայ օրինական թագաւորի (մէկ աղիւծով պինանջանը):

Լևոնի անուամբ D2-3 խմբերի դրամները, որոնցում թագը պատկերուած է նոյն կերպ, ինչպէս Կոստանդին I-ի և ձիաւոր Լևոն III-ի դրամների վրայ, և շատ անելի սերտօրէն նման է Օշինի երկաթիւծ դրամներին (Աղ. 3), հնարաւոր ենք համարում նոյնպէս վերագրել Լևոն III-ին: D2-3-ի և Օշինի դրամների պատկերագրութեան, ոճի և կատարողական մանրամասների նմանութիւններն ակնյայտ են, և կասկած չկայ, որ հեղինակը միևնոյն փորագրիչն է: Այստեղ

պաշտպանութեան համար», D. Kouymjian, The Iconography of the "Coronation" Trams of King Levon I, *Armenian Numismatic Journal*, Vol. IV (1978-1980), Commemorative volume dedicated to the memory of Fr. Clement Sibilian, pp. 73-74.

¹⁹ Վ. Լանգլուան նաև անելացրել է: "Les monnaies vénitennes ont servi de prototype aux médailles de Raschke, de Servie, de Hongrie, de Rhodes, d'Arménie, des derniers empereurs grecs de Constantinople, etc.", V. Langlois, *Numismatique de L'Arménie au moyen age*, Paris, 1855, p.38, n. 1.

²⁰ Ջ. Պոտկեան, Լևոն Ա. թագաւորին դրամներու պատկերատիպին (Design) ծագումը, *Հանգէս Ամօսթայ* 10-12 (1960), էջ 528.

²¹ H. E. Ives, The Venetian Gold Ducat and its Imitations, *Numismatic Notes and Monographs*, No. 128, New York, 1954, p. 5.

²² D. M. Metcalf, *Coinage of the Crusades and the Latin East*, London, 1995, p. 296-297.

²³ Roma-Armenia, sous la direction de Claude Mutafian, Rome, 1999, pp. 160-161, VI.33.

²⁴ Հնարաւոր է, որ վենետիկեան, կիլիկեան և հոգոսեան դրամների համաման պատկերատիպերի ակունքը կառնելի է փնտրել բիւզանդական կայսր Միքայէլ VIII-ի (1261-1282) և Անդրոնիկոս II-ի (1282-1328) ուսկ հիպոթետիզներում, որոնց դարձերեսին ձախ կողմում պատկերուած է ծնկաչոք կայսրը, աջում՝ զահին թալմած կանգնած Բրիտտոսը, D. R. Sear, *Byzantine Coins and Their Values*, London, 2003, pp. 440-441, nos. 2241-2243; pp. 448-449, no. 2326: Բայց այդ դէպքում խօսքը կարող է վերաբերել անելի շուտ սիւժէի գաղափարին, քան գեղարուեստական լուծմանը:

միակ «բարդութիւնը» կայանում է նրանում, որ թագաւորը մօրուբաւոր է, մինչդեռ «օծման» դրամների վրայ՝ անմօրուս է: Դա կարող է բացատրուել այն հանգամանքով, որ դրամները թողարկուել են 1306 թ. Լևոն III-ի թագադրութիւնից յետոյ՝ աւելի քան մէկ տարուայ ընթացքում²⁵, և ըստ երևոյթին, պատշաճ էր օծեալ թագաւորին պատկերել մօրութով, թէև 17-18 տարեկան երիտասարդ թագաւորն իրօք կարող էր արդէն մօրութ կրել:

Այսպիսով, Լևոն III-ի համար ունենում ենք արծաթէ դրամների հետեւեալ սերիաները.

Աստուածամայրը և թագաւորը / երկու առիւծ և մէկ առիւծ	1301-1306
Թագաւորը հեծեալ / մէկ առիւծ	1301-1306
Թագաւորը գահին նստած / երկու առիւծ	1306-1307

Կարող է թուալ, թէ կարճատև իշխած այս թագաւորին վերագրուում են չափից աւելի շատ թողարկումներ, որոնք նա չէր կարող իրագործել 7 տարիների ընթացքում: Սակայն, Սմբատի և Կոստանդինի օրինակները ցոյց են տալիս (որոնցից մէկն իշխել է երկու տարի, միւսը՝ տասը ամիս), որ եթէ կայ բարոյական կամ տնտեսական անհրաժեշտութիւն, ու կան նաև դրամաթողարկման համար անհրաժեշտ ռեսուրսներ, ապա դրա տեխնիկական իրագործումը երկար ժամանակ չի պահանջում: Միջազգային տարանցիկ առևտրում Կլիկեան թագաւորութեան դերն այդ ժամանակ դեռ չէր նուազել, Այաս նաւահանգիստը՝ պետութեան եկամուտների գլխաւոր աղբիւրներից մէկը, գործում էր ամբողջ ծանրաբեռ նուածութեամբ: Թե՛ դրամ հատելու, և թե՛ դրամն օգտագործելու կարիքը չէր նուազել:

Քննարկուող դրամների վերագրման հարցը քննելիս կարևոր նշանակութիւն կարող էին ունենալ գանձերի տուեալներ: Աւաղ, ներկայ դրութեամբ դրանք լիարժէք ու վստահելի չեն: Լևոն I-ի գանձերից ինը բաղկացած են միմիայն երկաւործ դրամներից: Գանձերից երեքը կամ չորսը, որոնցում պարու նակած դրամների ընդհանուր քանակը կազմում է 1400 նմուշ, հրատարակուել են, բայց դրանցից ոչ մէկի մէջ չկայ D խմբի պատկանող դրամ²⁶: Մօտ 1600 երկաւործ դրամներից բաղկացած Մերսինի գանձում, դատելով Ջ. Պոտկեանի ներկայացրած տուեալներից, D խմբի դրամներ նոյնպէս չկայ²⁷: Այդպիսի դրամներ չկան նաև Դաֆնէի գանձում, որն այժմ պահւում է Հայաստանի պատմութեան թանգարանում: Միակ բացառութիւնը Հալէպի գանձն է, որը նոյնպէս պահւում է ՀՊԹ-ում և բաղկացած է Լևոն I-ի 60 երկաւործ դրամներից, որոնցից մէկը D խմբի դրամ է: Եթէ այս գանձի նախնական կազմի ու քանակի մասին ունենալինք ստոյգ տուեալներ, ապա այս փաստը կարող էր կասկածի տակ դնել մեր նախորդ փաստարկները: Սակայն, նկատի ունենալով յայտնաբերողների և վաճառողների կողմից կլիկեան գանձերի խեղաթւուման մնացած բոլոր հէպքերը, ոչ մի հիմք չկայ վստահ լինելու, որ այդ դրամը չի աւելացուել գանձին, կամ որ այս գանձում չեն եղել այլ դրամներ, որոնք հանուել են, կամ չկան այլ դրամներ ևս, որոնք աւելացուել են:

Կլիկեան հայկական դրամների, և տուեալ դէպքում Լևոն I-ի դրամների, գանձերի հետ կապուած կայ մի առեղծուածային փաստ, որը դրամագէտները դժուարաւորում են մեկնաբանել: Մեզ յայտնի գանձերը կամ բաղկացած են միայն երկաւործ տովորական դրամներից (9 գանձ), կամ միայն «օծման» դրամներից (2-ը՝ միայն մէկ առիւծով, 2-ը՝ միայն երկու առիւծով, 4-ը՝ մէկ և երկու առիւծներով), կամ միայն երկդրամներից (1 գանձ), կամ միայն կէս երկդրամներից (1 գանձ): Չի բացառւում, որ այս իրավիճակը մասամբ ստեղծուել է

²⁵ Թագադրման արարողութիւնը կատարուել է 1306 թ. Յունիս կամ Յուլիս ամսուայ 30-ին, տե՛ս Լ. Տեր-Պետրոսյան, *Նշանակիւնքը և հայերը*, Հատոր Բ, Երևան, 2007, էջ 364:

²⁶ Մեքքալֆի գանձ 1՝ մօտ 800 դրամ, Մեքքալֆի գանձ 2՝ մօտ 200 դրամ, D. Metcalf, Classification of the Trams of Levon I of Cilician Armenia, *Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie*, Vol. CXVIII (1972), pp. 109-126; reprint, *Numismatic International Bulletin*, Vol. 10 (1976), pp.115-130. Ներսէսեանի գանձ՝ 401 դրամ: Մինչև Ներսէսեանի հասնելը, դրամների բաւական աւելի շատ է եղել: Բացի այդ, հնարաւոր է, որ այն կապուած է իրար խառնած երկու դրամախիտից. Y. Nercessian, *Tram Hoards of Levon I, Armenian Numismatic Journal*, Vol. XIX (1993), pp. 3-24:

²⁷ P. Z. Bedoukian, *Coinage of Cilician Armenia*, Danbury, 1979, p. 163, nos. 266a-d. Կորպուսում ընդգրկուած դրամների ցանկում միայն այս չորսի մասին կարող ենք վստահօրէն ասել, որ պատկանում են D խմբին, և դրանք Մերսինի գանձից չեն:

արհեստականօրէն՝ դիւերների միջամտութեամբ, բայց նաև բացատրելի է առնուալն այն մատով, որ չկան Լևոն I-ի հասարակ երկառիւծ դրամներէից և «օծման» դրամներէից բաղկացած խտր գանձեր, քանի որ դրանք պատկանում են բոլորովին տարբեր ժամանակաշրջաններին: Ի հարկէ, այս ելրակացութիւնը բոլոր հարցերի պատասխանը չէ: Օրինակ այն հարցի, թէ ինչու, այդ դէպքում, «օծման» դրամներ պարունակող գանձերում չկան XIII-XIV դդ. սահմանագլխին թողարկուած ալլ, մասնաւորապէս Լևոն III-ի դրամներ, որոնց վրայ թագաւորը պատկերուած է գահին նստած: Դժուար թէ հնարաւոր լինի լիովին բաւարարող բացատրութիւններ գտնել նման և ալլ հարցերին, որոնք վերաբերում են դրամական շրջանառութեան առանձնայատկութիւններին, քանի դեռ չենք ունենայ ստոյգ արձանագրուած դրամագիւտեր:

Կայ մէկ ալլ հարց, որը նոյնպէս արժանի է քննութեան: Ստորև ներկայացուած աղիւսակում ամփոփել ենք կիլիկեան դրամների թողարկման վայրերի մասին տուեալները՝ ըստ դրամների վրայ եղած համապատասխան գրութիւնների: Կիլիկեան բոլոր թագաւորների պղնձէ դրամները, որպէս կանոն, հատուել են Սիսում, հապուաղէլ՝ Տաքսունում²⁸, Հէթում I-ի երկեպուեան արծաթները, իսկ Լևոն II-ից սկսած՝ մէկ առիւծով արծաթները նոյնպէս, որպէս կանոն, թողարկուել են Սիսում, երբեմն՝ Այասում²⁹ և Տաքսունում³⁰: Իսկ որտե՞ղ են հատուել Լևոն I-ի արծաթները, Հէթում I-ի արծաթէ միւս դրամները, Լևոն II-ի, Սմբատի, Լևոն III-ի և Օշինի երկառիւծ դրամները, Լևոն III-ի «օծման» դրամները: Դրանց վրայ դրամահատարանն ակնարկող նշումներ չկան:

Կ. Սիսիլեանի ենթադրութեամբ Լևոն I-ի «օծման» դրամները կարող էին թողարկուած լինել Տաքսունում, որտեղ է տեղի է ունեցել Կիլիկիայի առաջին հայոց թագաւորի օծումը³¹, Կ. Բասաջեանն առանց տարակուսանքի գրել է, որ Լևոն I-ի բոլոր «օծման» դրամները թողարկուել են Տաքսունում³², Զ. Պտուկեանը հաւանական է համարել, որ մինչև Սիսում դրամահատարան հիմնելը, Լևոն I-ն իր երկդրամների սերիան թողարկել է Տաքսունում³³: Դ. Մետթալֆն ընդունել է այս տեսակէտը³⁴, Պ. Կարապետեանը համոզուած էր, որ Լևոն I-ի օրօք դրամահատարաններ են գործել Սիսում և Տաքսունում, ընդ որում «արուեստով» պատարասուած երկատիւք դրամները ծագում են Տաքսունի, իսկ «անարուեստ» դրամները՝ Սիսի դրամահատարանից³⁵: Ե. Ներսէսեանի կարծիքով, Զարէլի և Հէթում I-ի արծաթէ դրամները հատուել են Սիսում³⁶, Բոլոր վերոյիշեալ ենթադրութիւններն ու համոզումներն արտա-յայտուել են հպանցիկ ձևով, և դրանք հիմնաւորելու փորձ չի արուել ոչ մի հեղինակի կողմից: Հետագայ տղոյների խուսափողական վարքագիծն այս հարցում հասկանալի է: Սիսում թողարկուած դրամների հարցը պարզ է. թաղաքի անունը գրուած է դրամի վրայ, իսկ մնա-ցած դրամների թողարկման վայրի վերաբերեալ ոչ մի ստոյգ տեղեկութիւն չկայ (բացառութեամբ Այաս և Տաքսուն անուանումների յիշատակման մի քանի դէպքերի): Այդուհանդերձ, Սիսի դրամահատարանից բացի ևս միկ՝ պարզեաբար գործած դրամահատարանի գոյութեան վարկածը չի կարելի անհիմն համարել: Հինաւորաց և պատմական հարուստ անցեալ ունեցող Տաքսունը Կիլիկիայի հայոց պետութեան երկու

²⁸ Y. T. Nersessian, *Catalogue of Armenian Coins*, Los Angeles, 2008, p. 348, no. 1724 (Gosdantin III).

²⁹ Ibid., p. 230, no. 1176-1182 (Hetoum I) and pp. 249-252, no. 1270-1285 (Levon II), Y. T. Nersessian, *Levon II Trams Struck in Ayas*, *Armenian Numismatic Studies*, Los Angeles, 2000, pp. 334-345.

³⁰ Y. T. Nersessian, *Two Silver Coins of Gosdantin III of Cilician Armenia*, *Armenian Numismatic Studies*, Los Angeles, 2000, pp. 424-427; Y. T. Nersessian, *Catalogue of Armenian Coins*, Los Angeles, 2008, pp. 339-340, no. 1695-1698 (Gosdantin III).

³¹ Հ. Կոնսէ Կ. Սիսիլեան, *Հասարակութիւն Ռուբլենան դրամը*, Վիեննա, 1892, էջ 9:

³² Կ. Բասաջեան, *Հայկական ընդհանուր դրամագիւտութիւն և Հայաստանի վերաբերեալ դրամներ*, Վենետիկ, 1936, էջ 141:

³³ P. Z. Bedoukian, *Coinage of Cilician Armenia*, Danbury, 1979, p. 76.

³⁴ D. M. Metcalf, *Classification of the Trams of Levon I of Cilician Armenia*, *Revue Belge de Numismatique*, Vol. CXVIII (1972), pp. 116.

³⁵ Պ. Կարապետեան, Վենետիկի միջիարեան Միաբանութեան Ա. Ղալարու թանգարանին հայկական հին դրամներու հաւաքածոյները. Ռուբլենան դրամներ, *Հայմալայ*, թիւ 7-9 (1952), էջ 161.

³⁶ Ե. Ներսէսեան, Լեւոն Ա. թագաւորին օծումը և իր օծման դրամը, *Armenian Numismatic Studies II*, by Y. T. Nersessian, Los Angeles, p. 239.

թագաւորանիստ քաղաքներից մէկն էր³⁷, և օրինաչափ է ենթադրել, որ Սիսից բացի այստեղ ևս կարող էր գործել թագաւորական դրամահատարան: Բայց արդեօ՞ք այն բոլոր դրամները, որոնց վրայ չի գրուած, որ հատուել են Սիսում՝ կարելի է վերագրել Տարսոնին: Դրամական տուեալները դրա պատասխանն, առայժմ, չեն տալիս, բայց Տարսոնում դրամահատարանի գոյութեան մասին աշխատանքային վարկածը պէտք է աչքի առջև ունենալ՝ նոր, արժանահաւատ դրամագիտերի և դրամաթողարկման կնիքների հետագայ ուսումնասիրութիւններին ընթացքում:

	Խա- չակիր առիւծ	Խաչ երկու առիւծների միջև	Արարատառ գրութիւն	Հաւասա- րաթն խաչ	Շուշան	Թագա- ւորը սրով և խաչով	AE
AR	AR	AR	AR	AR	AR	AR	AE
Լևոն I	+	+					Սիս
Հեթում I	+		Սիս				Սիս
Լևոն II	Սիս Այաս	(+*)					Սիս
Հեթում II				+			Սիս
Սմբատ		+			Սիս		Սիս
Կոստանդին I						+	Սիս
Լևոն III	Սիս	+					Սիս
Օշին	Սիս	+					Սիս
Լևոն IV	Սիս						Սիս
Գի Լուսինեան	Սիս						Սիս
Կոստանդին III	Սիս, Տար- սոն						Սիս, Տար- սոն
Լևոն Բռնակալ	Սիս						Սիս
Կոստանդին IV	Սիս						Սիս
Լևոն V				Սիս			Սիս

Եւ վերջում, D խմբի դրամների կշռային տուեալների մասին: D1 խմբի 7 դրամների միջին կշիռը կազմում է 2.86 գ, իսկ D2-3 խմբերի 23 դրամների միջին կշիռն է 2.65 գ, այսինքն՝ երկու տասնորդական գրամով պակաս: Թէև այս տուեալները որոշ պատկերացում տալիս են դրամների միջին կշռի վերաբերեալ, քանակն, այնուամենայնիւ, շատ քիչ է արժանահաւատ արդիւնք ակնկալելու համար:

³⁷ 1271 թ. ընդօրինակուած մի ձեռագրում յիշատակագիրը գրել է. «Եւ ար հանդիսի աւրհնութեան նորա (Լևոն II-ի – Ռ.Վ.) եղեւ ի սուրբ Յայտնումն Քրիստոսի, ի մայրաքաղաքն Տարսոնի Կիլիկիոյ, ի մեծ եկեղեցին Սուրբ Սոփիոյ, Լ. Տեր-Պետրոսյան, Խաչակիրները և հայերը, Հատոր Բ, Երևան, 2007, էջ 317:

Հայաստանի Պատմութեան Թանգարանի (ՀՊԹ) D խմբի դրամների կատալոգը

Կատալոգում՝ իւրաքանչիւր դրամի տուեալների նկարագրութեան վերջին տողում տրուած են դիմերեսի և դարձերեսի կնիքների անհատական կոդերը: Կնիքի կողը կազմուած է հետևեալ բաղադրիչներից: Խմբի և ենթախմբի անուանումը՝ D1, D2, D3 + գրութեան վերջին բառը, որում մեծատառերով տրուած է փոփոխուող հատուածը + գրութեան տուեալ վերջաւորութեամբ կնիքի հերթական համարը՝ 1, 2 և այլն: Օրինակ, D1asTOWCO 1 դարձերեսի կողը պէտք է հասկանալ, որ այդ կնիքը պատկանում է D1 ենթախմբին, գրութիւնն աւարտուում է ԱՍՏՈՒԾՈՂ համաօտ ձևով և որ գրութեան այսպիսի վերջաւորութիւն ունեցող կնիքների շարքում այն պայմանականօրէն կրում է 1 համարը: Եթէ կողը գրուած է թաւատառերով, դա նշանակում է, որ կատալոգում կայ այդ նոյն կնիքով հատուած մէկից աւելի նմուշ: Ռ և Մ կցագրերը նշուած են ընդգծումով:

Խմբի պայմանական «D» անուանումը հետագայում կարող է փոխուել:

D1

Դիմերես. Թագաւորը կրում է եռանկիւն ձակտոնաձև կամ երկաղեղնաձև թագ՝ գագաթին երեք մեծ գնդիկներով և կաթիլաձև կախապարզերով: Սահուն, կորացող գծերով պատկերուած թիկնոցը հաւասարաչափ և սիմետրիկօրէն ծածկում է թագաւորի ձեռքերը: Թագաւորի պրունքների դիրքը սովորականին հակառակ է. ձախ ոտըը դիմահայեաց է, աջը՝ պրոֆիլ:

Գրութեան առանձնայատկութիւնները՝

թագաւորի անուանաձևը – ԼԵԻՈՆ,

գրութեան վերջաւորութեան տարբերակները – ՀԱՅՈՅ, ՀԱՅՈԻ:

Դարձերես. Խաչերը տարբեր տիպի են՝ մէկ հորիզոնական ձողով, կա՛մ երկու հորիզոնական ձողերով, կա՛մ էլ միջնամասում յունական հաւասարաթև, իսկ գագաթին՝ փոքրիկ խաչով: Առիւծները երկու տիպի են՝ ջրասույգի սկաֆանդը յիշեցնող գլուխներով, ինչպէս D2-ում (ստորև), ինչպէս նաև՝ միաժամանակ D2 և D3-ի յատկանիշներն ունեցող մի տիպ, որտեղ առիւծներն ունեն երկարաւուն գլուխներ և բաց երախներ:

Գրութեան առանձնայատկութիւնները՝

գրութեան վերջաւորութեան տարբերակները – ԱՍՏՈՒԾՈՅ, ԱՍՏՈՒԾՈ, ԱՍՏՈՅՈՅ, ԱՍՏՈՅՈ, ԱՍՏՈՅ:

Դիմերեսի գրութեան տարբերակները և կնիքների թանակը (ընդամէնը՝ 2).

Lewon t'agawor haYOY 1

Lewon t'agawor haYOW 1

Դարձերեսի գրութեան տարբերակները և կնիքների թանակը (ընդամէնը՝ 6).

karolowt'bn asTOWCOY 1

karolowt'bn asTOWCO 1

karolowt'bn asTOCOY 1

karolowt'bn asTOCO 1

karolowt'bn asTOC 2

Լեւոն թագաւոր ՀԱՅՈՅ

Քանակը՝ 4 դրամ

1. Արծաթ, դրամ. 2.91 գ, 21.2 մմ, 3 ժ:

ՀՊԹ 17939-30: Պտուկեան, 1965, նուէր:

Դիմ.՝ ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՅ

Դարձ.՝ +ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈ

D1.haYOY 1 / D1.asTOWCO 1:

2. Արծաթ, դրամ. 2.68 գ, 21.3 մմ, 3 ժ:

ՀՊԹ 18392-47: Ղազարոսեան, 1971, նուէր:

Դիմ.՝ և դարձ.՝ նոյն կնիքներն, ինչպէս նախորդը:

D1.haYOY 1 / D1.asTOWCO 1:

3. Արծաթ, դրամ. 2.90 գ, 22.7 մմ, 2 ժ:

ՀՊԹ 19032-58: Մալլուսեան, 1980, նուէր:

Դիմ.՝ և դարձ.՝ նոյն կնիքներն, ինչպէս նախորդը:

D1.haYOY 1 / D1.asTOWCO 1:

4. Արծաթ, դրամ. 2.56 գ, 25.0 մմ, 8 ժ:

ՀՊԹ 19032-34: Մալլուսեան, 1980, նուէր:

Դիմ.՝ նոյն կնիքն, ինչպէս նախորդը:

Դարձ.՝ +ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ ԱՍՏՈՅՈՅ

D1.haYOY 1 / D1.asTOCOY

Լեւոն թագաւոր ՀԱՅՈՒ
Քանակը՝ 3 դրամ

5. Արծաթ, դրամ. 2.83 գ, 23.3 մմ, 11 ժ:
ՀՊԹ 18392-120: Ղապարոսեան, 1971, նուէր:
Դիմ. +ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ **ՀԱՅՈՒ**: Ոտնակը
չկայ:

Դարձ. +ԿԱՐՈՂՈՒԹԵՆ **ԱՍՏՈՒՅՈՒ**
D1.haYOW 1 / D1.asTOWCOY 1:

6. Արծաթ, դրամ. 3.04 գ, 22.5 մմ, 4 ժ:
ՀՊԹ 19032-76: Մապլումեան, 1980, նուէր:

Դիմ. Նոյն կնիքն, ինչպէս նախորդը:
Դարձ. +ԿԱՐՈՂՈՒԹԵՆ **ԱՍՏՈՒՅՈՒ**
D1.haYOW 1 / D1.asTOCO 1:

7. Արծաթ, դրամ. 3.12 գ, 22.0 մմ, 3 ժ:
ՀՊԹ 19032-52: Մապլումեան, 1980, նուէր:
Դիմ. Նոյն կնիքն, ինչպէս նախորդը:
Դարձ. +ԿԱՐՈՂՈՒԹԵՆ **ԱՍՏՈՒՅ**
D1.haYOW 1 / D1.asTOC 1:

D2

Դիմերեսով մօտ է D3-ին, իսկ դարձերեսի խաչով և առիժներով՝ D1-ին:
Դիմերես. Թագաւորի թագը պատկերուած է ուղիղ գծով, գագաթին երեք սրածայր ելուստներով:
Սահուն, կորացող գծերով պատկերուած թիկնոցը հաւասարաչափ և սիմետրիկօրէն ծածկում է
թագաւորի ձեռքերը: Թագաւորի աջ ոտքը դիմահայեաց է, ձախը՝ պրոֆիլ:
Գրութեան առանձնայատկութիւնները՝
թագաւորի անուանաձևը – ԼԵԻՈՆ,
ԹԱԳԱՒՈՐ բառը գրուած է Ռ կցագրով,
գրութեան վերջաւորութեան տարբերակը – ՀԱՅՈՒՅ:

Դարձերես. Խաչը՝ երկու հորիզոնական ձողերով: Առիժներն ունեն յստակ ուրուագծուած,
ջրասոյլի սկաֆանդր յիշեցնող կլորաւուն գիւխներ, քիթը նշուած է կէտով:
Գրութեան առանձնայատկութիւնները՝
գրութեան վերջաւորութեան տարբերակները – **ԱՍՏՈՒԾ**, **ԱՍՏՈՒ**:

Դիմերեսի գրութեան տարբերակները և կնիքների քանակը (ընդամենը՝ 1).
Lewon t'agawor haYOY 1
Դարձերեսի գրութեան տարբերակները և կնիքների քանակը (ընդամենը՝ 2).
karolowt'bn asTOWC 1
karolowt'bn asTOW 1

Լեւոն թագաւոր ՀԱՅՈՅ
Քանակը՝ 2 դրամ

8. Արծաթ, դրամ. 2.72 գ, 22.4 մմ, 5 ժ:
ՀՊԹ 18095-5: Մապլումեան, 1980, նուէր:
Դիմ. +ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ **ՀԱՅՈՅ**: Ոտնակը
չկայ:

Դարձ. +ԿԱՐՈՂՈՒԹԵՆ **ԱՍՏՈՒՅ**
D2.haYOY 1or / D2.asTOWC 2:

9. Արծաթ, դրամ. 2.59 գ, 22.0 մմ, 3 ժ:
ՀՊԹ 18392-180: Ղապարոսեան, 1971, նուէր:
Դիմ. Նոյն կնիքն, ինչպէս նախորդը:
Դարձ. +ԿԱՐՈՂՈՒԹԵՆ **ԱՍՏՈՒ**
D2.haYOY 1 or / D2.asTOW 2

D3

Դիմերես. Նման է D2-ին, բայց թագաւորի սրունքների դիրքը սովորականին հակառակ է. ձախ ոտքը դիմահայեաց է, աջը՝ պրոֆիլ:

Գրութայն առանձնայատկութիւնները՝

թագաւորի անունաձևը – ԼԵԻՈՆ,

ԹԱԳԱԻՈՐ բառը գրուած է նաև Մ կցագրով (3 կնիք),

գրութեան վերջաւորութեան տարբերակները – ԼԱՅՈՑ, ԼԱՅՈՑԻ.

Դարձերես. Երկար և բարակ ուղղաձիգ ձողի միջնամասում յունական հաւասարաթև խաչ:

Առիւծներն աչքի են ընկնում իրենց առնետաման գլուխներով, երախները փակ են:

Գրութեան առանձնայատկութիւնները՝

գրութեան վերջաւորութեան տարբերակները – ԱՍՏՈՒԾՈՅ, ԱՍՏՈՒԾՈ, ԱՍՏՈՒԾ, ԱՍՏՈՒ, ԱՍՏԻԾՈ, ԱՍՏԻԾ, ԱՍՏՈԾՈ,

ՈՒ տառը հանդիպում է նաև Ռ կցագրով:

Դիմերեսի գրութեան տարբերակները և կնիքների բանակը (ընդամէնը՝ 8 կնիք) .

Lewon t'agawor haYOC' 5

Lewon t'agawor haYOC' 1

Lewon t'agawor haYOY 2

Դարձերեսի գրութեան տարբերակները և կնիքների բանակը (ընդամէնը՝ 11 կնիք) .

karolowt'bn asTOWCOY 1

karolowt'bn asTOWCO 2

karolowt'bn asTOWCO 3

karolowt'bn asTOWC 1

karolowt'bn asTOWC 2

karolowt'bn asTOW 1

karolowt'bn asTOCO 1

Լեւոն թագաւոր ԼԱՅՈՑ

Բանակը՝ 16 դրամ

10. Արծաթ, դրամ. 3.00 գ, 21.2 մմ, 3 ժ:

ՀՊԹ 19032-42: Մազլումեան, 1980, նուէր:

Դիմ. ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱԻՈՐ ԼԱՅՈՑ

Դարձ. ԿԱՐՈՂՈՒԹԵՆ ԱՍՏԻՇՈ

D3.haYOC' 1 / D3.asTOWCO 1 (=16):

14. Արծաթ, դրամ. 2.50 գ, 21.5 մմ, 5 ժ:

ՀՊԹ 18981-61: Մազլումեան, 1979, նուէր:

Դիմ. Նոյն կնիքն, ինչպէս նախորդը:

Դարձ. ԿԱՐՈՂՈՒԹԵՆ ԱՍՏԻՇՈ

D3.haYOC' 1 / D3.asTOWCOY 1:

11. Արծաթ, դրամ. 2.60 գ, 22.4 մմ, 8 ժ:

ՀՊԹ 19032-72: Մազլումեան, 1980, նուէր:

Դիմ. և դարձ. Նոյն կնիքներն, ինչպէս

նախորդը:

D3.haYOC' 1 / D3.asTOWCO 1 (=16):

15. Արծաթ, դրամ. 2.79 գ, 22.3 մմ, 9 ժ:

ՀՊԹ 19032-50: Մազլումեան, 1980, նուէր:

Դիմ. և դարձ. Նոյն կնիքներն, ինչպէս

նախորդը:

D3.haYOC' 1 / D3.asTOWCOY 1:

12. Արծաթ, դրամ. 2.34 գ, 22.2 մմ, 6 ժ:

ՀՊԹ 19032-90: Մազլումեան, 1980, նուէր:

Դիմ. և դարձ. Նոյն կնիքներն, ինչպէս

նախորդը:

D3.haYOC' 1 / D3.asTOWCO 1 (=16):

16. Արծաթ, դրամ. 2.74 գ, 22.2 մմ, 6 ժ:

ՀՊԹ 17939-23: Պսուկեան, 1965, նուէր:

Դիմ. ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱԻՈՐ ԼԱՅՈՑ

Դարձ. ԿԱՐՈՂՈՒԹԵՆ ԱՍՏԻՇՈ

D3.haYOC' 2 / D3.asTOWCO 1 (=10-12):

13. Արծաթ, դրամ. 2.88 գ, 22.0 մմ, 3 ժ:

ՀՊԹ 19032-40: Մազլումեան, 1980, նուէր:

Դիմ. Նոյն կնիքն, ինչպէս նախորդը:

Դարձ. ԿԱՐՈՂՈՒԹԵՆ ԱՍՏԻՇ

D3.haYOC' 1 / D3.asTOWC 1:

17. Արծաթ, դրամ. 2.91 գ, 21.7 մմ, 5 ժ:

ՀՊԹ 18129: Չալոյեան, 1968, նուէր:

Դիմ. Նոյն կնիքն, ինչպէս նախորդը:

Դարձ. ԿԱՐՈՂՈՒԹԵՆ ԱՍՏԻՇՈ

D3.haYOC' 2 / D3.asTOWCO 2:

18. Արծաթ, դրամ. 2.79 գ, 21.4 մմ, 11 ժ:
 ՀՊԹ 19032-71: Մազլումեան, 1980, նուէր:
 Դիմ. +ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ **ՀԱՅՈՑ**
 Դարձ. +ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ **ԱՍՏՈՒՇՈ**
D3.haYOC³ 3 / D3.asTOWCO 2:

19. Արծաթ, դրամ. 2.62 գ, 22.1 մմ, 1 ժ:
 ՀՊԹ 18602-23: Ամատունի, 1973, նուէր:
 Դիմ. Նույն կնիքն, ինչպէս նախորդը:
 Դարձ. +ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ **ԱՍՏՈՒՇՈ**
D3.haYOC³ 3 / D3.asTOWCO 3:

20. Արծաթ, դրամ. 2.30 գ, 21.1 մմ, 11 ժ:
 ՀՊԹ 19032-8: Մազլումեան, 1980, նուէր:
 Դիմ. +ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ **ՀԱՅՈՑ**
 Դարձ. +ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ **ԱՍՏՈՒՇՈ**
D3.haYOC³ 3 / D3.asTOWCO 1:

21. Արծաթ, դրամ. 2.30 գ, 23.7 մմ, 2 ժ:
 ՀՊԹ 18389-16: Փոլադեան, 1971, նուէր:
 Հալէպի գանձ:
 Դիմ. Նույն կնիքն, ինչպէս նախորդը:
 Դարձ. +ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ **ԱՍՏՈՒՇՈ**
D3.haYOC³ 4 / D3.asTOWCO 1:

22. Արծաթ, դրամ. 2.79 գ, 21.6 մմ, 9 ժ:
 ՀՊԹ 19032-56: Մազլումեան, 1980, նուէր:
 Դիմ. և Դարձ. նոյն կնիքներն, ինչպէս
 նախորդը:
D3.haYOC³ 4 / D3.asTOWCO 1:

23. Արծաթ, դրամ. 2.34 գ, 23.0 մմ, 4 ժ:
 ՀՊԹ 18981-125: Մազլումեան, 1979, նուէր:
 Դիմ. +ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ **ՀԱՅՈՑ**
 Դարձ. +ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ **ԱՍՏՈՒՇ**
D3.haYOC³ 5 / D3.asTOWC 2 (=27):

24. Արծաթ, դրամ. 2.90 գ, 20.7 մմ, 1 ժ:
 ՀՊԹ 19032-36: Մազլումեան, 1980, նուէր:
 Դիմ. և Դարձ. նոյն կնիքներն, ինչպէս
 նախորդը:
D3.haYOC³ 5 / D3.asTOWC 2 (=27):

25. Արծաթ, դրամ. 2.49 գ, 23.2 մմ, 5 ժ:
 ՀՊԹ 19032-85: Մազլումեան, 1980, նուէր:
 Դիմ. և Դարձ. նոյն կնիքներն, ինչպէս
 նախորդը:
D3.haYOC³ 5 / D3.asTOWC 2 (=27):

ԼԵՈՆ թագաւոր ՀԱՅՈՑ

Քանակը՝ 1 դրամ

26. Արծաթ, դրամ. 3.00 գ, 21.0 մմ, 5 ժ:
 ՀՊԹ 18122: Գորգիկեան, 1968, նուէր:
 Դիմ. +ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ **ՀԱՅՈՑ:** Ուռնակը չկայ:
 Դարձ. +ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ **ԱՍՏՈՒ**
D3.haYOC³ 1or / D3.asTOW 1 (=30):

ԼԵՈՆ թագաւոր ՀԱՅՈՑ

Քանակը՝ 4 դրամ

27. Արծաթ, դրամ. 2.54 գ, 22.0 մմ, 8 ժ:
 ՀՊԹ 19032-66: Մազլումեան, 1980, նուէր:
 Դիմ. +ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ **ՀԱՅՈՑ**
 Դարձ. +ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ **ԱՍՏՈՒՇ**
D3.haYOY 1or / D3.asTOWC 2 (=23-25):

29. Արծաթ, դրամ. 2.89 գ, 22.2 մմ, 6 ժ:
 ՀՊԹ 19032-68: Մազլումեան, 1980, նուէր:
 Դիմ. +ԼԵԻՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ **ՀԱՅՈՑ**
 Դարձ. +ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ **ԱՍՏՈՒՇ**
D3.haYOY 2or / D3.asTOWC 1:

28. Արծաթ, դրամ. 2.33 գ, 22.1 մմ, 3 ժ:
 ՀՊԹ 19032-81: Մազլումեան, 1980, նուէր:
 Դիմ. Նոյն կնիքն, ինչպէս նախորդը:
 Դարձ. +ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ **ԱՍՏՈՒՇ**
D3.haYOY 1or / D3.asTOWC 3:

30. Արծաթ, դրամ. 2.79 գ, 22.0 մմ, 8 ժ:
 ՀՊԹ 19032-55: Մազլումեան, 1980, նուէր:
 Դիմ. Նոյն կնիքն, ինչպէս նախորդը:
 Դարձ. +ԿԱՐՈՂՈՒԹԲՆ **ԱՍՏՈՒ**
D3.haYOY 2or / D3.asTOW 1 (=26) :

ARMENIAN NUMISMATIC LITERATURE

- 1 ARMENPRESS. Artashat Mayrak'aghak'i himnadrman 2200ameakin nuiruat ts'uts' ahandēs [Exhibit Dedicated to the 2200th Anniversary of the founding of the Capital City of Arataxata] - Արտաշատ մայրաքաղաքի հիմնադրման 2200ամեակին նուիրուած ցուցահանդէս. *Asbarez* Vol. 103 (Saturday, 15 October 2011), No. 14,123, p. 17, illus. In Armenian.

An exhibit was held in the History Museum of Armenia. While discussing the material discovered in ancient Artaxata, the director of the exhibit, Armine Zohrabian, mentions that the Artaxiad coins are very significant. YTN

Ցուցահանդէս մը տեղի ունեցած է Հայաստանի Պատմութեան Թանգարանին մէջ: Հին Արտաշատի մէջ յայտնաբերուած գտածոներու քննարկման առթիւ, ցուցադրութեան վարիչ, Արմինէ Չոհրաբեան, կը նշէ թէ շատ նշանակալից են Արտաշէսեան դրամները: ԵԹՆ

- 2 ASBAREZ, Step'anakertē aylevs zinanshan uni [Now Stepanakert Has a Coat of Arms] - Ստեփանակերտը այլեւս զինանշան ունի. *Asbarez*, Vol. 104 (Saturday, 25 August 2012), No. 14,337, p. 5, illus. In Armenian.

King Vachakan is depicted as a horseman on the upper left corner of the coat of arms, holding a cross in his left hand and a sword with his right; on the upper right side "We are our mountains" monument is illustrated; below left and right the culture and architecture is symbolized. YTN

Վաչական արքան պատկերուած է զինանշանի վերը ձախին իրիւկ ձիաւոր՝ բռնած սուր մը և՛ ձեռքով, ձախով խաչ մը. զինանշանի վերը աջին՝ «Մենք ենք մեր սարերը» յուշարձանի պատկերը. իսկ վարը ձախին ու աջին խորհրդանշուած են մշակույթն ու ճարտարապետութիւնը: ԵԹՆ

- 3 IBNS. New Issues: Armenia. *International Bank Note Society Journal*, Vol. 51 (2012), No. 1, p. 53, illus.

The new (2011) 1,000-dram bank note of Republic of Armenia is illustrated. The portrait of poet Yeghishe Charents (1897-1937) is at the left; on the back, the panoramic view of a street and a two-horse carriage.

Պատկերուած է Հայաստանի Հանրապետութեան 1,000 դրամնոց նոր (2011) թղթադրամը: Բանաստեղծ Եղիշէ Չարենցի (1897-1937) դիմանկարը կայ ձախ կողմը. իսկ ետին՝ փողոցի մը համայնապատկերը և երկձի կառք մը: ԵԹՆ

- 4 IBNS. New Issues: Armenia. *International Bank Note Society Journal*, Vol. 51 (2012), No. 3, p. 54, illus.

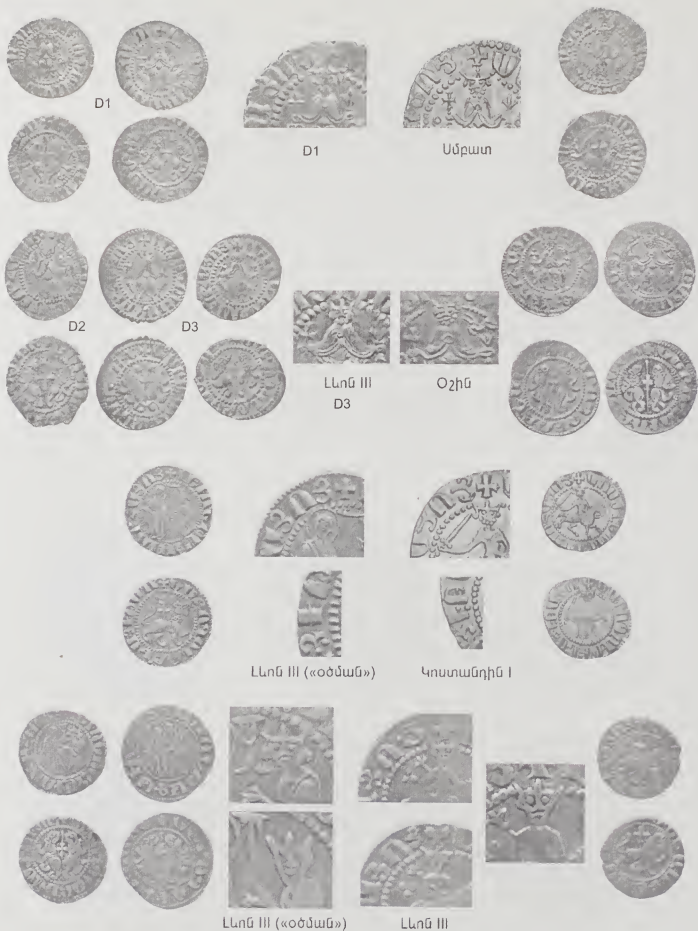
The new (2012) 5,000, 10,000, and 20,000-dram bank notes of Republic of Armenia are illustrated. The portrait of Hovhannes Tumanian, Avetik Isahakian, and Martiros Sarian are printed on these new notes. YTN

Պատկերուած է Հայաստանի Հանրապետութեան 5,000, 10,000 և 20,000 դրամնոց նոր (2012) թղթադրամները: Յովհաննէս Թումանեանի, Աւետիք Իսահակեանի և Մարտիրոս Սարգսեանի դիմանկարները տպուած են նոր թղթադրամներուն վրայ: ԵԹՆ

- 5 NEWS. Shrjanarut'ian mēj piti druin nor t'ght'adramner [New Bank Notes will be Placed in Circulation] - Շրջանառութեան մէջ պիտի դրուին նոր թղթադրամներ. *Asbarez*, Vol. 104 (Saturday, 23 June 2012), No.14,293. In Armenian.

According to the Central Bank of Armenia, during 2012, new 5,000, 10,000 and 20,000 dram bank notes will be placed in circulation. YTN

Հստ Հայաստանի Կենտրոնական դրամատան, 2012ի ընթացքին, նոր 5,000, 10,000 և 20,000 դրամնոց թղթադրամներ շրջանառութեան մէջ պիտի դրուին: ԵԹՆ



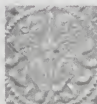
Ռուբեն Վարդանեան, Կիլիկեան հայկական դրամագիտութեան խնդիրներ



Լևոն III
(«օծման»)



Օշին



Լևոն III
(«օծման»)



Օշին



D3



D3



D3



Ռուբեն Վարդանեան, Կիրիկեան հայկական դրամագիտութեան խնդիրներ



Լևոն I



Լևոն I



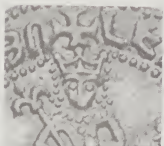
Լևոն I



Քեթուհ I



Քեթուհ I



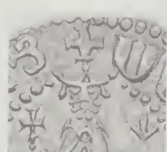
Լևոն II



D1



D1



Սմբատ



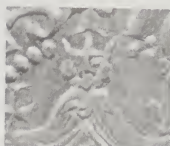
Կոստանդին I



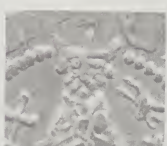
Լևոն III



Լևոն III



Լևոն III



Օշին



Օշին

Ռուբեն Վարդանեան, Կիրիկեան հայկական դրամագիտության խնդիրներ



ԼԼոն I



ԼԼոն I



Հեթում I



Հեթում I



ԼԼոն II



ԼԼոն II



ԼԼոն II



Սմբատ



ԼԼոն III



Օշին



ԼԼոն IV



Կի (Կոստանդին II)



Կոստանդին III



ԼԼոն Բոնակալ



Կոստանդին IV



ԼԼոն - Սմբատ



ՀՊԹ 17939-170



Ռուբեն Վարդանեան, Կիրիկեան հայկական դրամագիտութեան խնդիրներ



Ամորի Լուսինյան



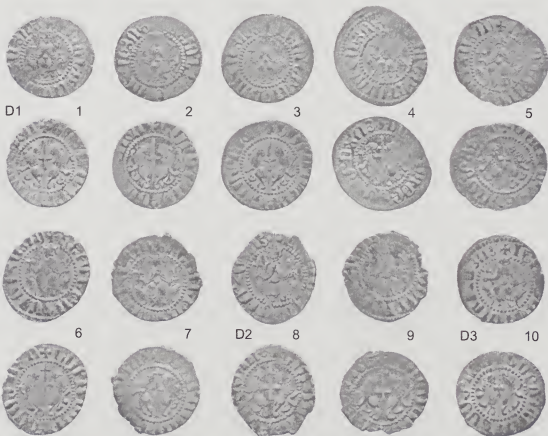
Ջիովանի Դանդուլ



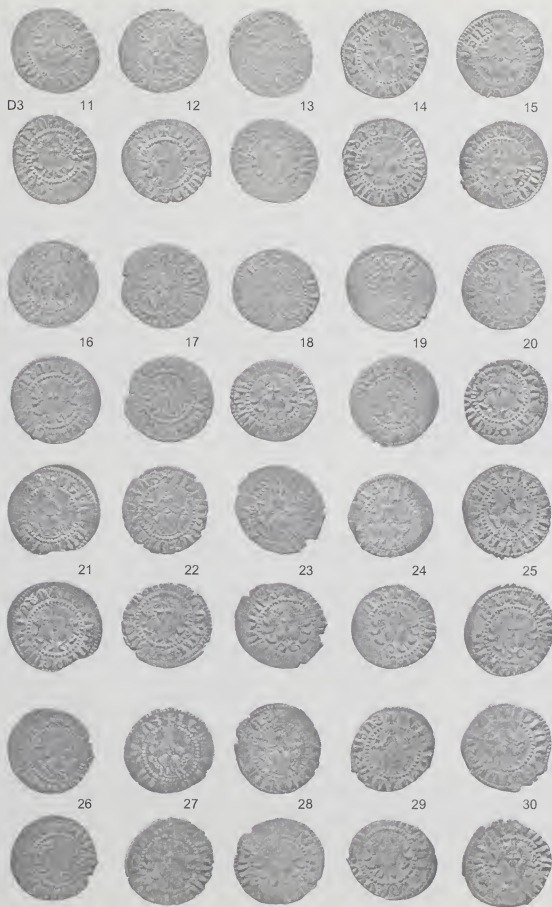
Ֆուկ Կիլարետացի



Հեթում II



Ռուբեն Վարդանեան, Կիլիկեան հայկական դրամագիտութեան խնդիրներ



Ռուբէն Վարդանեան, Կիլիկեան հայկական դրամագիտութեան խնդիրներ

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԴՐԱՄԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

Պատմական, քաղաքական, տնտեսական

Հայաստանի Պատմութեան Թանգարանի Դրամագիտութեան Բաժնի Տնօրէն Դոկտ. Ռ. Վարդանեան տաղանդը ունի բաղդատելու հայկական դրամներու կաղապարները: Ինք լիովին համոզուած է, որ Լևոն Ա. Թադաւորին (1198-1219) մէկ և կրկնաութ օծման դրամները ինչպէս նաև խումբ մը հասարակ արծաթեայ դրամները, որոնք ունին իրենց ետին օծման խաչ, պէտք է վերագրուին Լևոն Գ. Թադաւորին (1301-1307):

Այս քննադատութեան ստորագրեալը չէ համոզուած պատուարժան հեղինակին այս եզրակացութեան հետ: Պատմական, քաղաքական, տնտեսական կրօնական պայմաններն ու դրամագիտական տուալները չեն արտօներ նման եզրակացութեան մը յանգելու:

Պարոն Լևոն Բ. (1187-1198) ունէր անհատնում ըզմանք մը վերածելու Կիլիկիոյ Հայակական Պարոնութիւնը Թադաւորութեան մը: Եւրոպայի արքունիքներուն դիմեց իր երազը իրականացնելու համար: Եւրոպան պէտք ունէր Լևոնի նման հզօր դաշնակիցի մը Միջերկրական ծովի հիւսիս արևելքը: Լևոն օգտագործեց այս, օգնեց Եւրոպայի խաչակիրներուն իր բոլոր կարելիութեան սահմաններուն մէջ, որպէսզի իրականանայ իր երազը ու այս փոքր Հայաստանի միջնադարեան պետութիւնը Թադաւորութեան մը վերածուի: Ի վերջոյ, երկար բանակցութիւններէ ետքը, Լևոն հասաւ իր երազին ու Կիլիկիոյ Պարոնութիւնը Թադաւորութեան վերածուեցաւ: 1190ական թուականներուն Հայկական Կիլիկիան հզօր և հարուստ պետութիւն մըն էր: Օծման և Թադաւորութեան արարողութիւնը այն աստիճանի չքեղ ու փառաւոր էր որ Կիլիկիան նման հանդէս մը երբեք չէր տեսած: Աշխարհի զանազան կողմերէն նուիրակներ ներկայ էին: Նոյն իսկ Մերձակայ Արևելքէն իսլամ կառավարութեան ներկայացուցիչներ հրաւիրուած էին: Արժանաբար՝ հայ ժողովուրդը զինք կոչեց Լևոն Մեծագործ: Լևոն Ա. Թադաւորին յաջորդեցին Հեթում Ա., Լևոն Բ., Հեթում Բ.:

Լևոն Բ-ի Թադաւորութեան շրջանին (1270-1289), Կիլիկիան հարկադրուած՝ տուրք վճարելու սկսաւ Եգիպտոսի մամլուքներուն: Լևոն Բ. սկսաւ թողարկել մեծ քանակով արծաթեայ դրամներ (աւելի քան 90 առ հարիւր արծաթ) նման իր հօրը և մեծ հօրը: Սակայն անկարող եղաւ շարունակելու որակաւոր արծաթեայ դրամ հատնելու: Հարկադրուած՝ Կիլիկիոյ դրամահատարանը սկսաւ թողարկել ցած պարունակութեամբ արծաթեայ դրամներ:

1296ին Հեթում իր եղբօր Սմբատին փոխանորդ կարգեց ու իր Թորոս եղբօր հետ Կոստանդնուպոլիս ճամբորդեցին իրենց քրոջ՝ Ռիթային այցելելու համար: Սմբատ առիթը օգտագործեց ու ինքզինք Թադաւոր հռչակեց: Սմբատ Թադաւոր օծուեցաւ մեծ հանդիսութեամբ: Հեթում և Թորոս երբ լսեցին Սմբատի Թադաւոր օծուիլը, փութացին Կիլիկիա: Սմբատ զանոնք ձերբակալեց ու բանտարկեց Բարձրբերդի մէջ: Քանի մը օր ետք Թորոսին խցղաժամահ ըրին, իսկ Հեթումի աչքերն ալ թեթևակի տաղդին, որոնք մասամբ մը կը կորստացան:

Սմբատի զահակալութեան շրջանին (1296-1298) Եգիպտոսի մամլուքները դարձեալ յարձակեցան Կիլիկիոյ վրայ ու երկիրը կողոպտեցին: Միևնոյն ատեն Սմբատ կորսնցնելու սկսած էր իր հմայքը: Կոստանդին բանելով Սմբատին զարչելի արարքներէն, ապստամբեցաւ Սմբատի դէմ: Սոյս պարիսպներուն ներքև եղբայր եղբօր դէմ կռուեցան ու հայու արիւն թափեցին: Կոստանդին Ա. (1298-1299) Սոյս բերդին տիրացաւ, գրաւեց Ռուբինեան Հարստութեան գահը, կուրացած Հեթումին ալ բանտէն ազատ արձակեց:

Եզրիպտացի մամլուքները օգտուելով Հայոց ներքին պառակտուած կացութենէն, Կիլիկիա արշաւեցին ու երկիրը կողոպտեցին: Կոստանդին ստիպուեցաւ շատ ծանր պայմաններով խաղաղութեան դաշինք կնքել Հայ ազնուականութիւնը եզրակացնելով որ Կոստանդին անկարող է երկիրը պաշտպանելու, վերստին համոզեցին որ Հեթում Բ. զահ քարժրանայ: Մինչ այդ Հեթումի աշքերը բուժուած էին ու ինք ստացած էր իր տեսողութիւնը: Կոստանդին բանտէն ազատ արձակեց Սմբատը և երկու եղբայրներ միատեղ կուռեցան Հեթումի դէմ: Հեթում պատերազմը չահեցաւ և Սմբատն ու Կոստանդինը քաղաքը Կոստանդնուպոլիս: Հեթում՝ երրորդ ու վերջին անգամ քանի մը տարի իշխելէ ետք, իր եղբոր Թորոսի որդի՝ Լևոն Գ-ը թագաւոր նշանակեց (1301-1307) իրրև գահակից: Հեթում հրաժարեցաւ գահէն 1305-ին: Լևոն Գ. 30 Յուլիս 1306ին օծուեցաւ որպէս թագաւոր:

Այս եղբայրասպան պատերազմներու ընթացքին Կիլիկիան շատ տկարացաւ ու իր երբեմնի հարստութիւնը կորսնցուց: Աւելին՝ Հայոց մոնղոլ դաշնակիցները իսլամութիւնը ընդունեցին ու դաւաճանութեամբ՝ միատեղ մեղացցին Հեթումն ու Լևոնը 1307-ին:

Լևոն Գ-ի գահակալութեան շրջանին, Կիլիկիոյ դրամահատարանը կոխեց արժէքագրկուած թագուորին դրամներ, որոնց արծաթի պարունակութիւնը ինկած էր 40-55 առ հարիւրի:

Այսպիսի պատմական, քաղաքական ու տնտեսական պայմաններու ներքև ո՞վ պիտի ունենար շուայլութիւնը հատանելու համար արծաթեայ օծման դրամներ, Լևոն Ա՞ն թէ՛ Լևոն Գ. Թագաւորը: Լևոն Ա-ը շատ զօրաւոր անձնաւորութիւն մը ունէր և տէր էր մեծ հարստութեան: Իր օծման ու թագաւորութեան արարողութենէն առաջ կը կոչուէր թագաւոր և հատանեց իր մէկ աւելծով արծաթեայ դրամներու համակարգը: Ուէ՛ այլ մէկ Ռուբինեան թագաւոր չէր կրնար իրագործել իր կատարածները: Ո՛ւր մնաց որ Լևոն Գ. կարողանար ծրագրել ու հատանել օծման դրամներ: Լևոն Գ. ո՛չ զօրաւոր անձնաւորութիւն ունէր և ո՛չ ալ հարստութիւն. այլ էր անմօրուս պատանի մը, որ կ'ապաւինէր Հեթում Բ-ի հմայքին: Կարծեմ պատառխանը շատ յստակ է, Լևոն Ա. թագաւորը միայն կրնար նման մեծաքանակ օծման դրամ թողարկել: Հոս ներկայացուած հայոց պատմութիւնը ճշմարտութիւն է և ո՛չ թէ՛ աւանդութիւն:

Կրօնական

Աստուած ա'յնքան սիրեց աշխարհը, որ մինչև իսկ իր միածին Որդին տուաւ, որպէսզի անոր հաւատացողը չկորսուի, այլ յաւիտենական կեանք ունենայ: Հրեաները՝ Աստուծոյ ընտրեալ ժողովուրդը, մերժեցին Յիսուսը և խաչեցին զայն: Յիսուս Քրիստոս երեք օր յետոյ յարութիւն աւաւ ու քառասուն օր ետք երկինք համբարձաւ: Պենտէկոստէին կամ Զատիկ յիսներեակի լրանալուն՝ Հոգւոյն Սրբոյ գալուստը տեղի ունեցաւ: Յիսուսի առաքեալները սկսան խօսիլ տարբեր լեզուներ: Յիսուսի առաքեալները սկսան քրիստոնէութիւնը քարոզել հեթանոսներուն, որոնք տարածուած էին աշխարհի չորս կողմը: Սուրբ Թադէոս և Բարթողիմէոս առաքեալները Հայաստան գացին Քրիստոնէութիւնը քարոզելու համար: Յ.Ք.-ի 301 թուին Հայաստան աշխարհը ընդունեց Քրիստոնէութիւնը որպէս ազգային կրօնք: Այս Աստուածային շնորհք մըն էր, որ Հայոց տրուեցաւ երբ ընտրեալ ազգ՝ հրեաները մերժեցին Յիսուսին: Հայ ազգը հաւատարիմ մնաց իր Քրիստոնէայ հաւատքին և իր հաւատքն ու Աստուծոյ հնազանդութիւնը արտացոլաց իր մշակութիւն մէջ՝ ըլլալ այդ մատենագրութիւն, գրականութիւն, ճարտարապետութիւն, ինչպէս նաև դրամագիտութիւն:

Երբ Յիսուս Յովհաննէսի կողմէ՛ մկրտուեցաւ Յորդանան գետին մէջ, նոյն պահուն, երբ Յիսուս Ղուրէն դուրս կ'ելլէր, տեսաւ երկինքը բացուած և Աստուծոյ Հոգին՝ որ աղանձի նման կ'իջնէր իր վրայ: Երկինքէն ձայն մը լսուեցաւ, որ կ'ըսէր. «Դուն ես իմ սիրելի Որդիս, որուն ես հաճեցայ»: Աղանձի կերպարանքին նկարը միշտ պատկերուած կ'ըլլայ Հայաստանայց առաքելական եկեղեցւոյ մկրտութեան աւազանին վրայ: Երբեմն ալ աղանձի հետ միատեղ ճառագայթներ կը գծեն աւազանին վերև:

Աղանւիի պատկերն ու ճառագայթները նաև քանդակուած են Կիլիկեան Հայաստանի Լևոն Ա. թագաւորին օծման դրամներուն վրայ: Երբեմն, աղանւին չեն գործածեր ու միայն երկինքէն իջնող ճառագայթները քանդակուած կը նշմարուին: Հայկական Կիլիկիոյ թագաւորութեան հիմնադրութեան և Ռուբինեան տոհմի առաջին թագաւորին վրայ Աստուածային օրհնութիւնը ներկայացնելու համար՝ Լևոն Ա-ի մէկ առիծով օծման դրամներուն վրայ Աստուածային ձեռքը երկինքէն կ'իջնէ ու կը դպնայ կամ ալ կ'ուղղուի դէպի օծուող հայ թագաւորը:

Հայ ժողովուրդին հաւատքը այնքան զօրաւոր է, որ իր արքաներուն կ'անուանէ օծեալ և ոչ թէ թագադրուած: Հայերէն կ'ըսենք օծման դրամ, իսկ անգլերէն coronation coin (թագադրութեան դրամ):

Յանուն Աստուծոյ՝ ինչո՞ւ նոր հարստութեան մը առաջին թագաւորին համար օծման դրամ չի հատանուի, բայց անծօրու պատանի գահակից թագաւորի մը համար օծման դրամ հատանուի: Եւ այս ալ եղբայրասպան թագաւորներու գահազրկումէն, հայը հայուն արիւնը թափելէն վերջ մայաքաղաքի պարիսպներուն ներքև ու մամլուքներու կողմէ երկրին կողպատուելէն, քառ ու քանդ ըլլալէն և տնտեսապէս կիլիկիոյ սնանկութենէն վերջ:

Դրամագիտական

Միջին դարերուն իսլամական աշխարհը աւելի յառաջդիմած էր դրամահատութեան մէջ քան թէ Եւրոպան: Եւրոպայի մէջ կնքոցներ գործածելով դրամներու տառերը հատովին կը դրոշմուէին դրամներուն վրայ: Իսլամական աշխարհի մէջ կաղապարները դրամներու նման կը քանդակուէին ու մայր կնիք մը կը շինէին: Ապա մայր կնիքէն բազմաթիւ որդի կնիքներ կը շինէին, զոր կը գործածէին հազարաւոր դրամներ հատանելու համար: Հայերը որդեգրած էին այս մեթոտը: Ուրեմն պէտք էջն զարմանալ եթէ հայ դրամահատարաններուն մէջ իսլամ վարպետներ փորագրէին հայկական դրամներու կաղապարները: Եթէ նոյն իսկ հայ փորագրիչներ ըլլային, թերևս ուսեալ պիտի չըլլային:

Կիլիկիոյ միջնադարեան հայ պետութեան շրջանին բոլոր մարդիկ ուսեալ չէին: Կղերականները և վերնախաւի ընտրեալները հայերէն գրել ու կարդալ գիտէին: Հասարակ ժողովուրդը անգրագէտ էր: Հայ դրամներու վրայի տառերու տարօրինակ ձևերէն ակնյայտ է, որ քանդակիչներուն մէկ մասը ծանօթ չէին հայ տառերու գրելաձևին: Թերևս այս պատճառով դրամներու վրայ կը նշմարուին քանդակուած այլանդակ, չըրուած, կիս կատար և նոյն իսկ լատին տառեր: Շատ հաւանաբար ուսեալ անձ մը կը գրէր մագաղաթի կամ այլ բանի մը վրայ ու փորագրիչը կ'ընդօրինակէր ու կը քանդակէր մայր կնիքին վրայ:

Սմբատ և Կոստանդին Ա. թագաւորներու գահակալութեան շրջաններուն տեղի ունեցած է քարոզչական արշաւ մը իրենց թողարկած դրամներով: Հետևում Բ. Կիլիկեան Հայաստանի օրինական թագաւորն էր: Այս երկու եղբայրներու թողարկած դրամները, տնտեսական կարիքին հաւասար, կը գահացնէին քաղաքական կամ աւելի ճիշդ՝ Ռուբինեան հարստութեան գահին իրենց ժառանգութիւնը արդարացնող հեռանկար մը: Այսինքն, երկուքն ալ կը հետապնդէին փառաւորնչ մրցում մը, հատանելու համար դրամներ, նմանութեամբ իրենց մեն պապին՝ Լևոն Ա. թագաւորի՝ թողարկած արծաթեայ հասարակ դրամներուն, որպէսզի հայ ժողովուրդին ընդունելի ըլլան: Կոստանդին հատանեց ածաթեայ երկդրամ և ոսկեդրամ՝ իր մեն պապին նման:

Լևոն Բ. թագաւորի գահակալութեան շրջանին՝ արժէքազրկուած արծաթեայ նոր դրամը վերսկաւ թողարկուիլ Լևոն Գ. և Օշին թագաւորներու կողմէ: Օշին փորձեց թողարկել բարձրորակ արծաթեայ կրկնառիւծ (հազուադիւր) օծման դրամներ որպէսզի Կիլիկեան Հայաստանի դրամական միաւորը վերագտնէ իր երբեմնի համբաւը: Սակայն տնտեսական ու քաղաքական պայմանները հարկադրեցին, որ հայկական Կիլիկիոյ արժէքազրկուած թագաւորին թողարկուի մեն թափով մը: Կոստանդին Գ. թագաւորի օրով թագաւորինի արծաթին պարունակուիլ ինքեմ էր 25 առ հարկուի: Իսկ վերջին թագաւորի՝ Լևոն Ե. Լուսինեանի օրով միայն կրցան թողարկել փոքր բիլլոններ խաչակրի իշխաններու նման:

Դրամներու պատկերագրական բաղադրատուժիւն (Աղիւսակ 1)

(1) Բաղադրատուժիւն Լևոն Ա. Թագաւորի կրկնառիւծ, օծման խաչի պատկերով, հասարակ արծաթեայ դրամը — Սմբատ Թագաւորի օծման արծաթեայ դրամին հետ: Ըստ երևոյթի՝ Լևոնի դրամին փորագրողը եղած է անծանօթ մը հայ տառերուն, իսկ Լևոնի դրամէն ընդօրինակողը Սմբատի դրամին համար փորագրած է այնպէս որ տեսած է, սխալ տառով, Յ փոխան Յ տառի:

Լևոն Ա-ի կրկնառիւծ և օծման խաչով դրամ	Սմբատի օծման դրամ
Խ զոր Լևոն ունի իր աջ ձեռքին վրայ շատ պարզունակ տեսք ունի	Խ զոր Սմբատ ունի իր աջ ձեռքին վրայ շատ գեղատիպ տեսք ունի
Շուշանը զոր Լևոնը բռնած է իր ձախ ձեռքով ունի սիրուն ու գեղատիպ տեսք	Շուշանը զոր Սմբատը բռնած է իր ձախ ձեռքով ունի պարզունակ ու համեստ տեսք
Լևոնի երկու թևերուն ծալքերը աւելի բարձր են և ունին կորուծիւն	Սմբատի երկու թևերուն ծալքերը աւելի ցած են և ունին անկիւն, ոչ թէ կորուծիւն
Լևոնի թագին զագաթը ունի եռանկիւնաձև զագաթ մը, որուն մէջտեղի գոհարին վրայ նստած է չըջագրութեան խաչը	Սմբատի թագին զագաթը ունի զոգաւոր զագաթ մը, որուն մէջտեղի գոհարին վրայ նստած է չըջագրութեան խաչը
Խ զոր Լևոն ունի իր թագին վրայ նստած, ունի ուղղահայեաց վերի թև	Խ զոր Սմբատ ունի իր թագին վրայ նստած, ունի ձախ ծռած վերի թև

(2) Բաղադրատուժիւն Լևոն Ա. Թագաւորի մէկ առիւծով օծման դրամը — Կոստանդին Ա. Թագաւորի դրամին հետ: Լևոնի դրամին փորագրողը եղած է անծանօթ հայ տառերուն, իսկ Լևոնի դրամէն խորագրութիւնը ընդօրինակողը՝ Կոստանդինի դրամին համար փորագրած է այնպէս որ տեսած է, սխալ տառով, Յ փոխան Յ տառի:

Լևոն Ա-ի մէկ առիւծով օծման դրամ	Կոստանդին Ա-ի դրամ
<u>Հայոց բառին վերջին չորս տառերը</u>	<u>Հայոց բառին վերջին չորս տառերը</u>
Ա տառին երկու ատամներուն վերի մասը լայն է, վարը նեղ, միացած տեղը փոսիկ մը կայ	Ա տառին երկու ատամներուն վերի ու վարի մասը նոյն լայնութիւնը ունի միացած տեղը փոսիկ չիկայ
Յ տառին մէջտեղի հորիզոնական գիծը կարճ է	Յ տառին մէջտեղի հորիզոնական գիծը երկար է
Ո տառին ձախ թևը երկար է, աջը՝ կարճ	Ո տառին ձախ թևը կարճ է, աջը՝ երկար
Յ տառը նման է երեք թուանշանին, հորիզոնական գիծը չափաւոր է	Յ տառը նման է երեք թուանշանին, հորիզոնական գիծը երկար է
Խ վերի թևը կարճ է միւս երեք թևերէն և գեղարուեստական է	Խ վերի թևը կարճ է միւս երեք թևերէն և գեղարուեստական չէ
<u>Այ է թագոր բառերուն տառերը</u>	<u>Այ է թագոր բառերուն տառերը</u>
Յ տառին վերի մասը մեծ է, վարի մասը վերինէն փոքր է	Յ տառին վերի մասը փոքր է, վարի մասը վերինէն մեծ է
Է տառին ուղղահայեաց գիծը լայն է	Է տառին ուղղահայեաց գիծը նեղ է

Լևոն Ա-ի մեկ աղիծով օծման դրամ (շար.)	Կոստանդին Ա-ի դրամ (շար.)
Այ է թագոր բառերուն տառերը (շար.) Թ տառը աւելի լայն է ու աջ կողմը փոքր պոչ մը ունի Ա տառին երկու աստմներն ու պոչը նոյն հարթութեան վրան են ԳՈՐ տառերը միացած են ու կազմած մէկ բաղադրեալ տառ՝ ԳՐ	Այ է թագոր բառերուն տառերը (շար.) Թ տառը աւելի նեղ է ու աջ կողմը փոքր պոչ մը չունի Ա տառին երկու աստմներն ու պոչը նոյն հարթութեան վրան չեն ու չեղած են Գ, ՈՐ վերջին երկու տառերը միացած են ու կազմած մէկ բաղադրեալ տառ՝ Գ և ՈՐ

(3) Բաղդատություն Լևոն Ա. թագաւորի կրկնաութիւծ օծման դրամը – Լևոն Գ. թագաւորի թագաւորին դրամին հետ:

Լևոն Ա-ի կրկնաութիւծ օծման դրամ	Լևոն Գ-ի թագաւորին
Լևոնի Ա-ի թագը ունի սրածայր բարձր երեք աստմներ Լևոն Ա-ի դրամի էտին կան երեք կէտեր (․․) որոնք եռանկիւն մը կազմեն Լևոն Ա-ի դիմանկարը կիսադէմ է Լևոն Ա. ծնկաչոք է Յիսուսի կամ Մարիամ Աստուածածնի աջին	Լևոնի Գ-ի թագը ունի սրածայր ցած երեք աստմներ Լևոն Գ-ի դրամի երեսին, ձախ դաշտին մէջ կան երեք կէտեր (․․) որոնք եռանկիւն մը կազմեն Լևոն Գ-ի դիմանկարը հանդիպահայեաց է Լևոն Գ. ձիավար է ու կը բռնէ շուշանակալուս գաւազան մը

(4) Բաղդատություն Լևոն Ա. թագաւորի կրկնաութիւծ, օծման խաչի պատկերով, հասարակ դրամը – Օշինի թագաւորի օծման դրամին հետ:

Լևոն Ա-ի կրկնաութիւծ և օծման խաչով դրամ	Օշինի օծման դրամ
Է զոր Լևոն ունի իր աջ ձեռքին վրայ շատ գեղատիպ տեսք ունի Շուշանը զոր Լևոնը բռնած է իր ձախ ձեռքով ունի սիւրուն ու գեղատիպ տեսք Ունի ձեռք չիկայ երեսի աջ դաշտին մէջ Լևոնի երկու թևերուն ծալքերը շարունակական են մինչև խաչը Լևոնի աջ ու ձախ ձեռքերը նոյնչափ են Լևոնի թագին երեք գագաթները սրածայր ու բարձր են Լևոնի շրջագրութեան ներքին շրջանակին կէտերը հաւկթաձև են	Է զոր Օշին ունի իր աջ ձեռքին վրայ շատ պարզունակ տեսք ունի Շուշանը զոր Օշինը բռնած է իր ձախ ձեռքով ունի պարզունակ ու համեստ տեսք Աստուածային ձեռք երեսի աջ դաշտին մէջ Օշինի աջ թևին ծալքերը շարունակական չեն մինչև խաչը Օշինի ձախ ձեռքը աջին մեծ է Օշինի թագին երեք գագաթները աւելի ցած ու գեղազարդ են: Մէջտեղի գագաթը խաչաձև է Օշինի շրջագրութեան ներքին շրջանակին կէտերը կարծես շրջանակաձև կամ քառակուսի են

Լևոն Գ. Թագաւորին վերագրուած թագութեան դրամներուն մեծամասնութեան վրայ կը նշմարուին եռանկիւն կազմող երեք կէտեր ինչպէս որ վերը նշուեցաւ: Սակայն ցարդ չէ փաստուած, որ Լևոնի թագութիւններուն վրայի երեք կէտերը կը նշանակեն երրորդ: Լևոն Ա. Թագաւորին կրկնաութեան օծման դրամներու ետին, երկար խաչին տակ գտնուող երեք կէտերը երեք չեն համապատասխաներ Լևոն Գ-ի Զարեհ Պտուկեանի կիլիկեան Հայաստանի դրամները գիրքի քորփուսին մէջ, կարելի է գտնել ցուցակագրուած բազմաթիւ տարբեր տեսակ արծաթեայ հասարակ դրամներու տիպեր, որոնք երկար խաչին տակ ունին երեք կէտեր: Վստահաբար չենք գիտեր թէ երեք կէտեր ինչ կը նշանակեն, դրամահատարանի թողարկման նշաններ:

Քանի որ թագերուն բաղդատութիւնը այսչափ կարևոր կը նկատուի դրամներուն վերագրման համար, եթէ նոյն մօտեցումը գործածենք Լևոն Ա-ի Ատիթեան բիլլոններուն, Հեթում Բ-ի նմանատիպ թագով բիլլոններուն համար, ինչպէս նաև Լևոն Ե-ի նմանատիպ թագով բիլլոններուն համար, խառնաշփոթ կացութիւն մը պիտի տեսնուի: Արդեօ՞ք կրնանք բաշխել Լևոն Ե. Թագաւորին բիլլոններուն մէջ մասը այլ Լևոն Թագաւորի մը: Հապա Հեթում Բ. Թագաւորին բիլլոնը ինչ ընենք:

Կիլիկիոյ հայ դրամներուն վրայի տառերուն բաղդարեալ (ligatured) ըլլալը կախեալ էր դրամի քանդակագործին վարպետութենէն և դրամին վրայի միջոցէն որ տրամադրուած էր խորագրութեան քանդակման համար: Ժիշդ է որ Կոստանդին Ա. Թագաւորի արծաթեայ ու պղնձեայ դրամներուն ոմանց վրայ կերտուած է բաղդարեալ ՊՄ տառերը: Բայց այդ չի նշանակեր որ միայն ու միայն նոյն անձը քանդակած է այդ բաղդարեալ տառը: Հապա ինչ ընենք բաղդարեալ Ռ տառը որ կերտուած է Կիլիկիոյ բոլոր թագաւորներու դրամներուն վրայ:

Մենք ունեցած ենք բաւական դրամագիւտներ, թէև ասոնց յայտնաբերման ձևերը մեզի պէտք եղածին չափ գոհացուցիչ չեն եղած: Զ. Պտուկեանի դրամագիւտներու վերաբերեալ գրքոյ-կին մէջ տեղեկագրուած են աւելի քան քառասուն դրամագիւտներու մասին: Մանրամասնութեամբ ներկայացուած են Մէթիկափի, Սիպիլեանի և այլոց տեղեկագրած դրամագիւտները: Ատոնցմէ անկէք դրամագիւտներ նաև ներկայացուած են Ներսիսեանի ու Սարգսեանի կողմէ Հայ Դրամագիւտական Հանդէսի էջերուն մէջ, Բոլոր տեղեկագրուած դրամագիւտները միատեղ թերևս ըլլան յիսուսի մօտ եթէ ոչ աւելի: Ժիշդ է որ խառն դրամագիւտներ շատ քիչ ունեցած ենք: Բայց երբեք չէ նշմարուած խառն դրամագիւտ մը որ պարունակէ Կոստանդին Ա., Սմբատ և Լևոն Գ. Թագաւորներուն դրամներ Լևոն Ա. Թագաւորի որևէ մի դրամներուն հետ միատեղ, ներառեալ՝ մէկ և երկու առուծով օծման դրամներ և օծման խաչով հասարակ դրամներ:

Հանրայայտ իրողութիւն է, որ երբեմն նորայայտ գանձերու մէջէն ամենէն սիրուն և որակաւոր դրամները կը վերցուին և գանձին պարունակութիւնը կը խեղաթիւրուի: Սակայն եթէ Լևոն Ա-ին սովորական արծաթեայ դրամներու գանձ մը գտնուի, ու եթէ մէջը գոյութիւն ունենայ Սմբատի հասարակ դրամներ, մասնաւորօրէն օծման դրամ, շատ հաւանական է, որ Սմբատի դրամները պիտի չվերցուին երկու պատճառներով: Նախ օտար դրամագէտներուն մեծամասնութիւնը հայերէն գրել ու կարգել չեն գիտեր և դժուարութիւն պիտի ունենան Սմբատի օծման դրամը Լևոն Ա-ի հասարակ դրամին գանգաւնելու: (ժամանակին օտար վաճառական մը Լևոն Ա-ի արծաթեայ դրամէն օրինակ մը ծախեց ստորագրեալին մատչելի գինով մը: Գնուելէ յետոյ ուշադրութեամբ քննուեցաւ որ Սմբատի օծման դրամ մըն է:) Երկրորդ, Սմբատի արծաթեայ դրամները առ հասարակ կոչու հատուած ու վատորակ վիճակի մէջ են: Դրամագիւտին օտար տէրը, Սմբատի դրամ չճանցողը, դժուար թէ գալն գտնէ ու գանձէն դուրս հանէ:

Երբեմն տեղեկութիւնը մեր աչքին առջև կ'ըլլայ, մենք կը նայինք ստոր ու չենք տեսներ: Ապա մենք կը լուսանք, որ նորայայտ դրամագիւտներ մեզի պիտի տրամադրեն դրամագիւտական գոհացուցիչ տեղեկութիւնը որու պէտք ունինք: Հեղինակը կը գրէ «Հալէպի Գանձի» մը մասին, որու մէջ առկայ է մէկ հատ Լևոն Ա. Թագաւորի կրկնաութեան դրամ մը «օծման» խաչով: Սակայն հեղինակը կապածներ ունի դրամագիւտի ամբողջականութեան և հարազատութեան մասին:

Ինչո՞ւ ըլլալ կասկածամիտ և չընդունիլ, որ այս դրամագիրտը չէ խեղադիրտուած և հարազատ է: Հայէպի մէջ մեզի ծանօթ կար միակ մէկ հոգի, հանգուցեալ Պերճ Սապպաղեանը, որ հայկական դրամներու լուրջ հաւաքորդ և ուսումնասիրող մըն էր: Մեր թղթակցութիւնը Պերճ Սապպաղեանի հետ ունի խոր արմատներ: Ինք պիտի ըլլար միակ անձը որ դրամագիրտերու մէջէն ընտրել լաւագոյնն ու հազուագիրտը իր անձնական ժողովածուն համար: Իր թղթակցութիւններուն երկար շարքին մէջ նման բան մը չէ յիշու և ոչ ալ այս ուղղութեամբ յօդուած մը ստորագրուած:

Անձնական փորձառութեան կարելի է գրել, որ Միւրիոյ, Լիբանանի, Թիւրքիոյ և Եգիպտոսի հնազիտական վաճառականութեամբ զբաղողները ամէն ինչ շուտով ծախել կ'ուզէին առանց խեղաթիւրելու դրամագիրտերը: Այս մարդիկը կը նախընտրէին շուտով ձեռք բերել իրենց դրամապուլսը և ապահովել զօհացուցիչ շահը: Զարեհ Պտուկեանի հետ յաճախ ունեցած ենք տեսակցութիւններ կամ լոս Անճելլայի մէջ կամ ալ ինչ երբեքի մէջ (շնորհիւ իր ու իմ գործին վերաբերեալ ճամբորդութեանց): Օրին մէկը իրեն նիւթագրեցի որ Մերձաւոր Արեւելքի հնագէտ վաճառականներու հետ կապ հաստատէ, որ բոլոր նորայայտ հայկական ու իսաչափիրներու գրամները իրեն ուղարկեն: Ինք դարձաւ ու ինձի ըսաւ, թէ ինք արդէն այս ուղղութեամբ նման կարգադրութիւններ ըրած է Հաւանճեան ընտանիքին ու Արմենակ Փոլատեանին հետ: Եթէ Հաւանճեան ընտանիքի անդամները խեղադիրէին հայկական ու իսաչափիրներու գրամապուլտերը, այն աստե՛ղ Զարեհ Պտուկեանը պիտի չունենար Լեւոն Այի հայատառ Անտիոքեան բիրդը:

Պտուկեանի կիլիկեանմ Հայաստանի դրամները գիրքին մէջ, կրկնաութմ դրամները որոնք
օծման խաչ ունին, դասաւորուած են 266a, 266b, 266c, 266d Համարներու ներքեւ: Բաղդասարաբար՝
ասոնք Հասարակ արծաթեայ դրամներու Հագուագիւտ տեսակներ են: Եթէ երբեք «Հայկալի
Գանձը» խեղդաղիկեանքը ըլլար, իր մէջնէն ամենէն առաջ օծման խաչով Հասարակ դրամը պիտի
վերցուէր: Նիւ Եորքի մէջ՝ այդ դրամահատն մը կըրնար խեղդաղիկեանքը: Իսկ Հայկալի մէջ, այդ
զետր կասկածելի է, ինչ որը դրամահագուած-դրամագէտ չիկար Սապպադեսեանի գաս:

Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներուն մէջ գոյութիւն ունին երեք զլիաւոր գործօն պետական դրամահատարաններ. Ֆիլատելֆիա, Տենիլըր և Սան Ֆրանսիսքո քաղաքներուն մէջ: Դրամահատարաններու թողարկումները իրարմէ զանազանելու համար «S» մենագիրը կը գործածուի Սան Ֆրանսիսքոյ համար և «D» մենագիրը կը գործածուի Տենիլըրի համար: Իսկ դրամահատարանը յատկանշող [P] մենագիրի բացակայութիւնը, ընդհանուր առմամբ, կը յատկանշէ Ֆիլատելֆիա դրամահատարանը, քանի որ այս հնագոյնն է: Արդեօք նոյնը չենք կրնար ըսել Տարուորի դրամահատարանի համար: Մինչև Կոստանդին Գ. թագաւորը գահակալութիւնը Տարսոնի անունը չէ արձանագրուած դրամներու վրայ: Ժիլըր և Տիլը չենք գիտեր թէ ինչո՞ւ այսպէս է: Սակայն պէտք չէ մոռնալ, որ Կոստանդին Գ-ի օրով, Տարսոնի մօտ, Պապեռոնի բերդը թշնամիներու կողմէ գրաւուած էր և Այաս նաւահանգիստը՝ վերջնականօրէն կորսուած: 1960-ին Տարսոնը գրաւուեցաւ մամլուքներու կողմէ և իրենք գործածեցին դրամահատարանը՝ կոխելու համար իսլամական դրամներ: 1375-ին Սիւ մայրաքաղաքի իրջնաբերդը գրաւուեցաւ մամլուքներու կողմէ և Լևոն Ե. գերեվարուեցաւ Եգիպտոս:

Եթէ Հեղինակին տեսակէտը ճիշդ ըլլար, Օշինի օծման դրամներու մեծամասնութիւնը, եթէ ոչ բոլորը, իրենց ետին պիտի ունենային օծման խաչ: Պտուկեան ցուցակագրեց Օշինի օծման դրամներու գանձ մը, որ կը պարունակէր աւելի քան Հարիւր կտոր դրամ: Ասոնց մէկ փոքր մասը դուրազուած է օծման խաչով: Եթէ ընթերցող մը կարողանայ բարդատել Օշինի և Լևոն Ա.ի կրկնառիւծ օծման դրամները, պիտի երազկացնէ թէ տարբեր անձանւորութիւններ քանդակած են այս երկու տեսակ օծման դրամները: Իրականութեան մէջ Լևոն Ա.ի կրկնառիւծ օծման դրամներու գրեթէ բոլորը ունին օծման խաչ իրենց ետին: Օշինի պարագային Հակա-ռակը ճիշդ է. սակաւթիւ դրամներ քանդակուած են օծման խաչով: Ըստ մեր Հայեցողութեան, նոյն մարդետ քանդակիչը չէր կարող փոքրգրել այս երկու տեսակ օծման դրամները:

Մեզի կը ներկայացուի Օշինի եզակի օծման դրամ մը «Գ» մենագիրով (Աղիւսակ 2, առաջին շարք, տե՛ս քառակուսի նկարները): Ապա դրամը կը բաղդատուի Լեոն Ա-ի դարձեալ եզակի կրկնաութիւծ օծման դրամի մը հետ, որ նաև ունի «Գ» մենագիրը մը: Արդար ըլլալու համար պէտք է յիշել, որ Օշինի օծման դրամներուն մեծամասնութեան վրայի մենագիրը «Վ» տառն է և ո՛չ թէ՛ այլ տառ. մը Պտուկեանի ընծայած «Օշինի թագաւորին օծման արծաթներու դրամագիւտ մը» յօդուածին մէջ աւելի քան 25 առ հարիւր դրամները ունին «Վ» մենագիրը և 131 դրամները ուրիշ մենագիր չունին: «Գ» մենագիրը հաւանաբար Գրիգոր անունով փորագրիչին անունն սկզբնատառը ըլլայ, իսկ «Վ» մենագիրը՝ շատ հաւանաբար Կարապետին: Երկուքն ալ հայերու կողմէ՛ շատ գործածուող անուններ են: Մէկը Գրիգոր Լուսաւորիչի անունն հետևողութեամբ, իսկ միւսը՝ Յովհաննու Կարապետին: Իսկ Լեոնի և Օշինի դրամներուն վրայի այդ երկու «Գ» մենագիրները իրարու անգամ չեն նմանիր: Օշինի «Գ» տառը շատ աւելի փոքր է և օղակը ամբողջովին սեղմուած է քան թէ՛ Լեոնինը, հակառակ որ Օշինի դրամը շատ քիչ մաշած է քան թէ՛ Լեոնինը: Լեոնի դրամին խաչին վերն գաղղ կայ, Օշինի դրամին խաչին վերեւ՝ ոչինչ: Լեոնի դրամին վրայ առիւծները աւելի համաչափ են. Օշինի դրամին վրայ ո՛չ՝ առիւծներէն մէկուն գլուխը հորիզոնական է, միւսինը՝ դժգոյ վար կը: Նայել ձեռագրերութեան համար քննութեան Լեոն Ա-ի հազարի մօտ կրկնաութիւծ օծման և հասարակ դրամներուն նկարները: Հոն չնշմարեցաւ մէկ հատ առիւծ, որու գլուխը վար ուղղուած ըլլայ:

Ուշ կամ կանուխ, լուրջ ընթերցող և մտաւորական դրամագէտ մը պիտի հարցնէ, թէ «Գ» սկզբնատառ անունով քանդակագործ փորագրիչը ընդօրինակե՞ց թէ՛ ստեղծեց Օշինի կրկնաութիւծ օծման դրամին պատկերատիպը: Ըստ Դոկտ. Ռուբէն Վարդանեանին՝ երկու դրամներուն պատկերատիպերը (Լեոնի և Օշինի) կաղապարի նոյն փորագրիչին ձեռագործն են: Ըստ հեղինակին ինք չընդօրինակեց այլ ստեղծեց այդ նախնական կրկնաութիւծ պատկերատիպը թէ՛ Լեոնին համար և թէ՛ Օշինին համար: Ուրեմն, բոլոր կրկնաութիւծ պատկերատիպով դրամները ստեղծուած են նոյն «Գ» սկզբնատառ անունով քանդակիչ փորագրիչին կողմէ: Եթէ այս է եզրակացութիւնը, այն տառն Ռուբինեան հարստութեան թագաւորութեան հիմնադիր Լեոն Մեծագործին միայն կը մտնայ արծաթեայ երկդրամները, կէս երկդրամները, քառորդ երկդրամները, Անտիոքեան բիլլոններ և պղնձեայ դանգերը: Այս բոլորը արգելէ մը՝ որուն մեծագոյն ըզձանքն էր Կիլիկեան Պարոնութիւնը վերածել թագաւորութեան մը և իշխեց աւելի քան երեսուն տարի (1187-1219) իբրև իշխան ու Կիլիկիոյ առաջին օծեալ հայ թագաւորը:

Այս քննադատութիւնը կարելի է երկարել իւրաքանչիւր դրամի համար, որոնք վերցուած են Լեոն Ա-ին ու բաշխուած Լեոն Գ-ին: Հոս ընծայուածները բաւարար են մեր նպատակին համար:

Կարծեմ շատ լաւ կ'ընենք եթէ Հ. Կղեմէս Միպիլեանի և Զարեհ Պտուկեանի կողմէ՛ Լեոն Ա. թագաւորին մէկ և երկու առիւծներով օծման դրամներուն և օծման խաչով կոխուած հասարակ արծաթեայ դրամներուն վերագրումները հանգիստ ձգենք: Մենք երախտապարտ պէտք ըլլանք, որ ունցած ենք իրենց նման նուիրեալ ու վեհանձն անձնաւորութիւններ, որոնք ի գին շատ մեծ զոհողութեանց մեզ ընծայեցին Դասաւորութիւն Ռուբենեան դրամոց և Կիլիկեան Հայաստանի դրամները անուանեալ հիմնալի բանասիրական աշխատանքները, որոնցմով հայ ժողովուրդը կրնայ պարծենալ: Արդարացիօրէն՝ Հ. Միպիլեան կը կոչուի «հայ դրամագիտութեան հիմնադիրը», իսկ Պտուկեանը՝ «ձարտարապետ հայ արդի դրամագիտութեան»:

Եթէ տաղանդը ունինք՝ փորձենք այլ նիւթեր: Օրինակի համար, քանանք ործանել Հեթում Ա. թագաւորին երկվեցուեան արծաթեայ դրամներուն վրայի նշանները, իրենց ցարդ չնք կրցած բացատրել, հակառակ որ դրամները թուագուած են Հեճիրայի տոմարով:

Ըստ այս քննադատութեան ստորագրեալին, հեղինակին յօդուածը միայն պիտի ծառայէ դրամահաւաքներուն ու դրամագէտներուն դադար մը առնելու ու լրջօրէն խոկալու իր արտայայտած գաղափարներու մասին: Եւ պիտի հարցնեն, թէ ինչո՞ւ գրուած է այս յօդուածը, յանուն ինչի՞:

Եղիա Թ. Ներսիսյան

ARMENIAN NUMISMATIC LITERATURE

6 GORNY & MOSCH. *Auction* 199 (10 October 2011), p. 110, No. 541, illus.

The auction catalogue lists a superb copper coin of Tigranes IV where the reverse displays Heracles. The king has refined features, bearded heavily and his bust is facing right. The tiara has five points and is adorned with four small eagles, heads turned left. The first and fourth eagles facing left and heads facing left, second and third eagles are facing but heads turned left. There is no star on the tiara. The reverse inscription reads “ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΤΙΓΡΑΝΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ.” YTN

Վաճառքի կատալոգը կը ցուցակագրէ Տիգրան Դ-ի սքանչելիօրէն գեղատիղ պղնձեայ դրամ մը, որու ետին պատկերուած է Վահագնը: Թագաւորը ունի սիրուն դիմագիծեր, երկար ու խիտ մօրուք մը և կիսանդրին ուղղուած է դէպի աջ: Խոյրը ունի հինգ քաղաթ և զարդարուած է չորս փոքր արծիւներով, գլուխին դարձած դէպի ձախ: Առաջին ու չորրորդ արծիւները ձախ կը հային ու գլուխին դէպի ձախ է, երկրորդ ու երրորդ արծիւները հանդիպահայեաց են բայց գլուխին ձախ դարձած է: Խոյրին վրայ աստղ չիկայ: Կոնակի խորագրութիւնն է “ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΤΙΓΡΑΝΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ: ԵԹՆ

7 SARYAN, Levon A. *Danube Cruise Yields Numismatic Souvenirs*, by L. A. Saryan. *World Coin News*, Vol. 39 (June 2012), No. 6 pp. 37, 38, 40, 41, illus.

Saryan describes the numismatic souvenirs he obtained while he was vacationing in Central Europe. During his visit to the convent of Mekhitarist Congregation in Vienna, he learned that their ancient and medieval coin collection, now locked away, exceeds 20,000 pieces. He describes the silver commemorative coin that the Republic of Armenia issued in 2011 to mark the bicentennial of this Armenian Monastery. YTN

Սարեան կը նկարագրէ դրամագիտական յուշանուէրները, որ ձեռք բերաւ Կեդրոնական Եւրոպայի մէջ իր արձակուրդին ընթացքին: Վիեննայի Միխիթարեան վանքին այցելութեան աւելի, Սարեան կ'իմանայ որ իրենց հին ու միջնադարեան դրամներու ժողովածուն, ներկայիս աւելի քան 20,000 կտոր, կըպուծուած ու պահուած է: Ապա Սարեան կը նկարագրէ արծաթեայ յուշադրամ մը, որ Թողարկուեցաւ 2011ին յիշատակելու այս Հայկական վանքին երկու հարիւր ամեակը: ԵԹՆ

8 TAROUMIAN, Artashes. *Stamps of Armenia; Stamp Catalog Volume 1, 1918-2010*, by Artashes Taroumian. Yerevan: 2010, XXXV + 308 pp., in color.

This colorful stamp catalogue contains all known stamps relating to Armenians and printed in Armenia. The classification is made in the following sections: Stamps of First Republic of Armenia: 1918-1920, Nos. 1-609; Stamps of Armenian Soviet Socialist Republic: 1920-1923, Nos. 650-1120; Stamps of Transcaucasian Soviet Federal Socialist Republics (TSFSR): 1923, Nos. T1-T55; Stamps of USSR pertaining to Armenia and Armenians: 1927-1991, Nos. S1-S94; Stamps of Modern Republic of Armenia: 1992-2009, No. 1200-1642; Stamps of Nagorno-Karabagh: 1993-2009, Nos. A1-A53. Also, the catalogue includes stamps of Georgian Republic with Armenian overprints and stamps of “Philately for Homeless Children.” YTN

Այս գունատիպ ցուցակագրութիւնը կը պարունակէ բոլոր ծանօթ դրոշմանիշները որոնք կը վերաբերին հայոց և տպուած են Հայաստանի մէջ: Ցուցակագրութիւնը եղած է հետեւեալ բաժիններով:– Դրոշմանիշներ Առաջին Հայաստանի Հանրապետութեան: 1918-1920, թիւ 1-609; Դրոշմանիշներ Հայաստանի Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետութեան: 1920-1923, թիւ 650-1120; Դրոշմանիշներ Անդրկովկասեան Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետութիւնների Ծեղերատիւ Միութեան (TSFSR): 1923, թիւ T1-T55; Դրոշմանիշներ Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետութիւններու Միութեան որոնք կը պատկանին Հայաստանի և հայոց: 1927-1991, թիւ S1-S94; Դրոշմանիշներ արդի Հայաստանի Հանրապետութեան: 1992-2009, թիւ 1200-1642; Դրոշմանիշներ Քարապաղի: 1993-2009, թիւ A1-A53: Ցուցակագրութիւնը նաև կը պարունակէ վրացական Հանրապետութեան դրոշմանիշները որոնք հայերէնով կ'ընկաշտուած են և դրոշմանիշներ «Ֆիլատելի անտուն երախաներու համար»: ԵԹՆ

STEFAN KARADIAN (1929-†2012)

With the recent passing of Stefan Karadian of Michigan, Armenian collectors in the Midwest have lost one of their most devoted and active enthusiasts. Steve was an advanced stamp and coin collector specializing in Armenia and the Near East Relief. He had an extensive collection of Armenian stamps, postal covers, and related memorabilia, and was active in local clubs as well as the Armenian Numismatic Society and the Armenian Philatelic Association.

Steve mounted numerous displays of his collection, always promoting the Armenian theme. In 1990, he was instrumental in having the Detroit Post Office issue a commemorative cancellation for the 75th anniversary of the Armenian Genocide on specially-printed cachet envelopes. He then donated several of these covers to the Armenian Numismatic Society to support fundraising.

In 1991, Steve took a leading role in the process which led to the creation of the US postage stamp commemorating William Saroyan, and travelled to Fresno for the First Day of Issue ceremonies.

Steve was active in the scouting movement and helped establish the Boy Scout troop at St. Sarkis Armenian Apostolic Church in Dearborn. He was also an amateur ham radio operator and regularly kept in touch with other Armenian radio enthusiasts from around the world. During the 1988 earthquake in Armenia, before the days of the internet and wireless telephones, he was able to assist local families who were anxious about their relatives in the quake stricken zone. His service to Armenia was recognized by his fellow radio operators.

Steve was born in Detroit on May 11, 1929 to Sahag and Yeranouhy (Tombalian) Karadian. He began collecting at an early age under the influence of his father who was also a collector. He attended Highland Park Junior College and served in the United States Army in Germany during the Korean conflict. He worked for General Motors Corporation and City National Bank, retiring as vice-president and branch manager after 33 years of service. He passed away in Auburn Hills, Michigan, on July 29, 2012.

Steve was a devoted husband to the former Anne Keshigian for 52 years, and was especially fond of his two daughters and three grandchildren. He was a lifelong member of St. Sarkis Armenian Apostolic Church in Dearborn.

Over the years, I had a few opportunities to meet and share collecting stories with Steve. We regularly kept in touch by e-mail and telephone. He was a true gentleman and had a wealth of knowledge about Armenian stamps and coins which he was always happy to share with fellow collectors. He was especially proud of his collection of Armenian Genocide and Near East Relief memorabilia which is one of the largest ever formed.

L. A. Saryan, Ph.D.



Series II

Volume 9 (39), No. 2

June 2013

ՀԱՅ

ARMENIAN

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ

NUMISMATIC

ՀԱՆԴԵՍ

JOURNAL

TABLE OF CONTENTS

Vol. 9 (39), (2013) No. 2

Numismatic Literature Reached Armenia	31
NERCESSIAN, Y. T. The Silver Fineness of Cilician Armenian Coins	32
SEVRUGIAN, Emanuel. A Hitherto Unknown Armeno-Hellenistic King	33
Armenian Numismatic Literature	40
NERCESSIAN, Y. T. Some Meditations and Comments Concerning Erroneous Attributions of Ancient and Medieval Armenian Coins	41
Armenian Numismatic Literature	50
<i>Մատենագրութիւն Մարգո-Լենա Կարապետեանի</i> [Bibliography of Margo-Lena Garabedian]	51
Armenian Numismatic Literature	54

ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍ

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL

Series II

Vol. 9 (39), No. 2

June 2013

NUMISMATIC LITERATURE FOR ARMENIA

On July 30, 2012, we sent a package of NL to Armenia by a private shipping company. This was sent via surface mail. In the cardboard box we had packed 15 copies of 2011 and 2012 Armenian Numismatic Journal issues plus offprints of Ruben Vardanyan. On Dec. 8, 2012 we were informed that the package had arrived and delivered safely to the History Museum of Armenia in Yerevan, as the letter below indicates this.

NUMISMATIC LITERATURE REACHED ARMENIA

Շանրոցը բերեցին շաբաթ օրը [8-XII-2012]: Այն բերեց ուն Պողոս: Տուփի վերին մասն ամբողջովին պատռված էր, բայց պարունակությունը, ըստ Ձեր նամակի, տեղում էր ՀԴՀ 2011, ՀԴՀ 2012 - 15-ական օրինակ և իմ առանձնատիպերը 25 օրինակ: Շնորհակալություն: Ռ.Վ.

TELEPHONE CALLS, LETTERS AND E-MAILS TO THE EDITOR

I am sorry for my delayed reply to your letter due to my absence from Heidelberg. Enclosed I send you the information about weight and measurements of the Ardeios coin. As evident by the original publication a photograph of the coin does not transmit any clear view (the coin being less than "Fine" only). ... A sketch could transmit a much clearer view. Myself, I had to use my special magnifying – lens of an enlargement of 10 times over the usual magnifier of 2.5 to find and decipher the Greek letters.

Referring to the other photographs (Nimrud Dag, etc.) they were added by the publisher [in the German version of the article]. I do not know from what source it was copied, but I assume they were copied from Internet. ...

Thank you very much for sending me gally proof-pages of my article which I return herewith. They are perfectly set. I could find minor errors only. ... I have also a question about your article (or remarks?) about Tigranes I. Unfortunately, I do not remember where I read it. Would it be possible to have a copy of it?

E. Sevrugian

I am working on are (1) translating PZB's article on Gosdantin (which is ready but I have some technical stumbling blocks) and (2) a report of a new different double tram of Gosdantin I (not mine, unfortunately)!. If desired I will also translate Sibilian's chapter on Gosdantin I as a third piece.

Levon Saryan

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL is the quarterly publication of Armenian Numismatic Society, an educational, non-profit organization. Editor, Y. T. Nercessian, 8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, CA 90660-1920, USA (webpage: www.ArmNumSoc.org/; e-mail: ArmNumSoc@aol.com). Associate Editors, W. Gewenian and T. Nercessian, Corresponding Editors, L. A. Saryan. Non-member subscriptions \$60/70 per year. **ISSN 0884-0180—LCN 85-649443**

THE SILVER FINENESS OF CILICIAN ARMENIAN COINS

In 1978 the Armenian Numismatic Society published (printing completed in 1980) the fourth volume of *Armenian Numismatic Journal, Essays on Armenian Numismatics in Memory of Father Clement Sibilian on the Centennial of His Death*.

This *Festschrift* included a very interesting article on the alloys of Cilician Armenian coins by Dr. D. M. Metcalf, "The alloy of the Thirteenth-Century Silver Coinage of Cilician Armenia" (ANJ 1978, pp. 57-66, pl. IV). In addition to discussing the coinage of Cilician Armenia, Metcalf analyzed some silver coins of Levon I and Hetoum I. The analyses are made by the author using low-powered focusing spectrometer named "isoprobe," by the courtesy of Oxford University's Research Laboratory for Archaeology and the History of Art.

The data obtained indicate that six two-lion coronation trams of Levon I have silver fineness of 93.18% to 94.74%, average 94.24% silver fineness. Two pieces of regular silver trams, classified by Metcalf as I/D (having "Levon Takavor Hayots" inscription in Armenian), have silver fineness of 94.24% and 94.86% fineness, averaging 94.55% silver fineness.

Data obtained on ten trams of Hetoum I (Hetoum-Zabel, Hetoum Kaiqobad and Kaikhusrew trams) have silver fineness of 94.08% to 94.80%, averaging 94.428% silver fineness.

Furthermore, Metcalf states that, "Dr. Bedoukian's work has the real scientific merit of being broadly based. It indicates that the Armenian silver coinage was of great purity until the reign of Levon II (1270-1289), when the Mamluk assaults seriously weakened Armenia, and the country had to pay a heavy tribute."

Dr. Paul Z. Bedoukian, in his *Coinage of Cilician Armenia*, to which Metcalf refers with great respect, discusses the "Metrology" of Cilician Armenian coins (CCA 1962 and 1979, pp. 108-112 and Graphs I-III; 1963 Armenian version, pp. 119-124 and the three graphs). Additionally, Bedoukian composed two essays, "A Hoard of Smpad of Cilician Armenia" (SNS I, pp. 380-383; SNS II, pp. 135-141) and "A Hoard of Coronation Trams of Oshin" (SNS I, pp. 488-503; SNS II, pp. 152-164) where there are metrological discussions. In his lengthy article, "Medieval Armenian Coins," occasionally for some coins, Bedoukian notes the silver content of each coin (SNS I, pp. 191-268). Here, this work lacks the advantage of having multiple examples for specific gravity of the same type of coin for averaging purposes.

Percentage silver content of Cilician Armenian coins are plotted on Graph II, following to his metrological discussions. Very eloquently this graph shows the range of silver content for each type of coin using as many examples as possible. However, the curve on the graph demonstrates how the fineness of silver was reduced on Armenian coins, declining from 94% down to less than 50% in the late fourteenth century. That is each succeeding king, starting with Levon II, gradually debased his coin and reduced the weight and silver content of his coin. This reflects country's failing economy and international politics.

According to Bedoukian's "A Hoard of Coronation Trams of Oshin," Smpad's coronation trams have an average value of 79.5% silver fineness, where as his regular trams, where the king is holding a mace, the silver fineness is 74.2%. Oshin's eleven pieces of coronation trams have an average of 79.7% silver fineness. (cont. on p. 56)

A HITHERTO UNKNOWN ARMENO-HELLENISTIC KING

EMANUEL SEVRUGIAN, Ph.D.

An enigmatic coin (Fig. 1) of a hitherto unknown king who calls himself “Basileos Ardeiou” appeared on the German numismatic market in 2007 (5.55g - 18ø). All criteria, whether iconographic, or relating to style and fabric, definitely point to the Hellenistic epoch of Armenian coinage. However, no Armenian king of the mentioned name is known to this author, nor is a king of that name mentioned in any of the specialized literature of Armenian coins.



Fig. 1. Æ, Teterachalk of King Ardeiou

The subject coin, although of modest preservation, clearly shows the clean-shaven face of a king in profile, wearing the conical cap which is so typical of the Armenian kings of Commagene and Sophene. On the reverse we see a Nike crowning the king's name with a garland.

Since regnal coins of Hellenistic antiquity always express the king's name in the genitive (here: Ardeiou = Ardeou's), in the sense of “this is the coin of king Ardeious,” we can presume that the name of this king is either “Ardeous” or “Ardeas.”

Before digging further into this hitherto unknown king we should take a glance at the history of those remote epochs. We can neglect the very early history of the evolution of the Armenian people during the process of the immigration of Indo-European tribes and their amalgamation with the autochthonous Urartian culture in Armenia. During those early epochs mankind did not know of any coined money. As is well known, coined money was invented by the Lydians during the seventh century B.C. Issuing coins in the Middle East was accelerated on a large scale by the Indo-Aryan Medes and Persians during the Achaemenid Empire (640-330 B.C.) with whom Armenia was closely connected. Many typical Armenian names used today as well as that of the above mentioned king are actually of Iranian origin. As a matter of fact the name “Armenia” shows up on the rock inscriptions of Behistun (518 B.C.) left by order of Darius I; and Armenians with their typical dress and caps appear on the reliefs of the great Apadana of the large pal-

ace of Persepolis (sixth to fifth century B.C.). Armenia comprised the thirteenth satrapy of the Achaemenid Empire which geographically covers more or less the region of the ancient Urartian Empire. While extensive research on Urartu (ninth to sixth century B.C.) as well as on the history of the Artaxiad epoch (190 B.C. to 34 A.D.) was conducted since the nineteenth century, the centuries in between had been neglected for quite some time. Several historians have attempted to close this gap—above all, the architect of Hellenic Armenia, Prof. Hagop Manandian and his successors. Their researches identified the dynasty of the Orontides (Manandian used the Armenian idiom calling the dynasty “Yervandid”; Yervand = Orontes).¹ Modern pioneers of Caucasian history, Cyril Toumanoff and David Marshall Lang, although in line with the general historical process, differ in the sequence of the dynasties. While Lang considers the Urartian period as the “first” Armenian dynasty, the Orontides as the second and the Artaxiads the third dynasty,² Toumanoff considers the Urartian period as a “Proto-Armenian” period with an Indo-European nucleus from which the first Armenian dynasty, the Orontides, evolved. He considers the ethnic designation “Armenian” as properly used for the first Armenian dynasty of the Orontides (“Yervandides”) as the beginning of Armenian history which continues into the Hellenistic-period.³

Before embracing Christianity and the invention of the Armenian letters in the fourth-fifth centuries A.D., all written literature whether religious or worldly, was in Iranian written with Aramaic or Greek letters.⁴ Besides written sources and archaeological excavations, coins deliver information about this remote epoch. Actually, coins are one of the most important sources especially about genealogical facts. Another very important, though incomplete witness about the genealogical sequence of the Orontides is delivered by excavations in the mountain ranges of Nemrud-Dagh, in southeastern Anatolia. Here were the places of royal graves, of steles with chiseled inscriptions, and monumental sculptures of deities and portraits of the kings of the Orontides. These holy places of graves and cult were built by Mithridates Callinicus (96-70 B.C.) on the mountain range called Eskikale, and by his son and successor Antiochus I Theos (69-34 B.C.) on Nemrud-Dagh. These places are called “Hierosthesios,” a conjunction of royal tomb and sanctuary. It was in these southwestern provinces of Armenia where the last members of the Orontides found their ultimate residence after they were replaced by the Artaxiads in the heart of Armenia. Antiochus Theos himself is enumerating his ancestors whose names are chiseled in stone (unfortunately fragmentary). Some of the royal portraits in stone — more than two meters in height — show exactly the same royal cap as worn by the king on our coin. Only the last of the Orontides, Antiochus I Theos (69-34 B.C.) wears the well-known and typical “Armenian” tiara which we know from so many coins of the Artaxiads. Antiochus I Theos represents himself on a monumental relief shaking hands with the war-god Heracles-Verethragna.⁵ It should be

¹ For an extensive bibliography see Cyril Toumanoff, *Studies in Christian Caucasian History*. Washington: Georgetown University Press, 1963, p. 500 ff.

² Charles Burney and David Marshall Lang, *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and Caucasus*. London: Praeger Publishers, 1971, pp. 186-187.

³ Toumanoff, p. 53 and footnote 48.

⁴ D. M. Lang remarks that all writing was in Iranian or Greek, but the language of the people was Armenian. However, the royal family and the aristocrats, although polyglot, preferred to converse in Greek or Iranian, similar to the Russian aristocracy before 1917 who conversed in French or English rather than in Russian.

⁵ Using the very special form of the Armenian crown, the tiara, by Antiochus I Theos, has been widely discussed. If he had used the typical Armenian crown before the defeat of Tigranes the Great by the Romans it may indicate that he felt a close relation to or was an ally to Tigranes. If he used that form of a crown after the defeat of Tigranes it may indicate his claims to be king of the entire Armenia. See Paul Z. Bedoukian, *Coinage of the Armenian Kingdoms of Sophene and Commagene*. Los Angeles: Armenian Numismatic Society, 1985, p. 17; and R. D. Sullivan, “Diadochic Coinage in Commagene After Tigranes the Great,” *Numismatic Chronicle*, 1973, p. 18 ff.

mentioned that in antique numismatics royal caps and crowns are one of the most important marks for royal identification. While all twelve kings of the Artaxiad-dynasty wear the typical Armenian tiara we find a variety of preformed examples to it with the Orontides, amongst these also the more pointed cap like the cap on our coin.

<i>The Orontides (according to Toumanoff)</i>	<i>The Orontides (according to Bedoukian)</i>
<u>Satrap of Armenia</u>	<u>Satrap of Armenia</u>
Orontes I (401-344 B.C.)	No known coins
Orontes II (344-331 B.C.)	
<u>Kings of Armenia</u>	<u>Kings of Armenia</u>
Orontes II (344-331 B.C.)	No known coins
Mithranes (331-317 B.C.)	
Neoptolemos, Satrap (323-321 B.C.)	<u>Orontid Kings of Sophene</u>
Orontes III Ardoates (317-260 B.C.)	Sames (260 B.C.)
Sames (260 B.C.)	Arames I (240 B.C.)
Arames (260-228 B.C.)	Arsames II (230 B.C.)
Xerxes (228-212 B.C.)	Xerxes (220 B.C.)
Abdissares (210 B.C.)	Abdissares (210 B.C.)
Orontes IV (212-200 B.C.)	Zariadres (190 B.C.)
(the last king of total Armenia)	Morphilig (150 B.C.)
<u>Orontid Kings of Sophene</u>	Orontes V (Artanes) (110 B.C.)
Zariadres Strategos (200 B.C.)	No known coins
King (since 190 B.C.)	Arsaces (90 B.C.) (questionable)
Mithrobuzanes (Mehrujan)	<u>Orontid Kings of Commagene</u>
Margrave of Sophene (?)	Ptolemaios (163 B.C.)
Orontes V (Artanes) (95 B.C.)	No known coins
<u>(the last Orontid king of Sophene)</u>	Mithridates I Callinicus (96-70 B.C.)
<u>(Sophene reunited with Armenia by</u>	Antiochus I Theos (69-34 B.C.)
<u>Tigranes II in 95 B.C.)</u>	
<u>Orontid Kings of Commagene</u>	
Ptolemaios (163 B.C.)	
Mithridates I Callinicus (96-70 B.C.)	
Antiochus I Theos (69-34 B.C.)	

There is no doubt that this King Ardeous (or Ardeas) belongs to the Orontid dynasty. However, where to place him in the dynastic sequence is quite a difficult question.⁶ To illustrate, we should have a glance at the sequence of kings of the Orontid dynasty as given by Toumanoff and by Bedoukian⁷ keeping in mind that every new discovery or textual evidence could revise, correct or enlarge the regnal sequence. It also should be mentioned that dates given are approximate, based on different research material and different conclusions of the respective scholars.

When using the terms “Greater Armenia” and “Lesser Armenia” (Soplene and Commagene) the decisive time limit should be considered. The irrefutable research of Toumanoff indicates the unity of both Armenias up to the ascension of the Artaxias and Zariadres families. While the sequence of the Orontides (Yervandides) beginning with the ancestral founder of the family Orontes I until Orontes IV (401-200 B.C.) is partially documented by Greek authors, above all by the famous writer Xenophon⁸ and also by the inscriptions at Nemrud Dagh, Greek documentation of the latter Orontides is practically nonexistent. The last king of the Orontides Antiochus I Theos of Commagene explicitly indicates in his inscriptions that he and his family derive from the very early Orontides and, by marriage of the ancestral Orontes I with Rhodogune, are also related to the Achaemenid family. It is not surprising that such a long family tradition existed since during the Achaemenid epoch satrapies were allocated like principalities to the local leading families. It should be mentioned that this custom, like many others, was continued by Alexander the Great (336-323 B.C.) but not by his successors, the Diadochis.⁹

Orontes I (401-344 B.C.) was ruling Armenia as a satrap of the Great King when Xenophon crossed Armenia with his Greek troops. Orontes I also led the mightiest satrapal revolt against his master, the Great King Artaxerxes II (405-358 B.C.) when he was transferred as satrap to Mysia (where he also struck coins).¹⁰ Later on, another Orontes, Orontes II (344-331 B.C.) was leading the Armenian troops in the decisive battle of Gaugamela in 331 B.C. against Alexander the Great. His son, Mithranes, who had gone over to the side of Alexander, was installed as satrap of Armenia.¹¹

⁶ The difficulty derives from the fact that the letters on Orontid coins although having the same arrangement as on Seleucid coins and other Hellenistic coins they do not have any yearly or other controlling marks.

⁷ Toumanoff, p. 293 ff; Bedoukian, p. 8 ff.

⁸ Xenophon: *Anabasis*, pp. 2-4.

⁹ As is well known Alexander the Great did not conquer the Caucasus but rather tolerated the petty kings of Armenia and Cappadocia as semi-autonomous satraps of their proper land. W. W. Tarn, “Alexander, the Conqueror of the Far East; The conquest of Persia from Xerxes to Alexander,” *Cambridge Ancient History*, 6.

¹⁰ Only the mightiest satraps could claim so many privileges as Orontes I did. He demonstrated his excessive desire for independence not only by leading the most dangerous revolt against his master, the Great King, but also in issuing own coins when he was appointed satrap of Mysia (in Asia Minor; his transfer there was probably intentional to locate him far away from his base in Armenia). As is well known, issuing coins belong to one of the most important privileges of a king. Not enough in doing so Orontes I issued coins by his own name, usually abbreviated “Oronto” although without any title. A further presumption was the fact that he issued coins in all three metals, gold, silver, and bronze. None of the other satraps, not even Tissaphernes (455-395 B.C.) who was the first to put his own portrait on coins ever dared to coin in gold. However, Orontes I could not carve out a kingdom of his own. This was accomplished by his successor Orontes II who established the Armenian Kingdom when the mighty Achaemenian Empire collapsed and was conquered by Alexander the Great. For the coins of Orontes I, see Henry Troxell, “Orontes Satrap of Mysia,” in *Schweizerische Numismatische Rundschau*, 60, 1981; and Barclay V. Head, *Historia Numorum*, Oxford, 1911, pp. 528, 530, 568, 597, 598.

¹¹ All sovereigns of the Orontids, beginning with Orontes II up to the last scion of the family, Antiochus I Theos of Commagene, claimed the title of king. However, the exact year of the inauguration of the “first” Armenian dynasty (according to Lang the “second” dynasty) is not clear. The most probable years would be 331 or 330 B.C. when, after the battle of Arbela (southwest of Lake Urmia) and Gaugamela the Achaemenian armies were defeated and shortly afterwards the last Achaemenian king, Darius III, was murdered in 330 B.C. Orontes II who had been leading the Ar-

There are no textual evidences about Orontes III, except Diodorus mentioning an "Orontes" whom he also named Ardoates or Ardoantes. These different name-forms for the same king may derive from the fact that Diodorus relied on different sources, or just by error of writing. Information about the following king, probably the founder of the city of Samosata in Commagene (before 245 B.C.), is likewise pitifully scanty. It seems controversial whether it was the residence of Sames or of Orontes III where Ziaelas of Bithynia found refuge.¹² Sames, according to Bedoukian, is iconographically important since he is the first king using the conical royal cap with a pointed end. The new find of the above mentioned coin may indicate that it is Ardoates (very likely Orontes III), possibly the predecessor of Sames, who wears that form of a royal cap.

The following king Arsames is disputed insofar as Toumanoff believes in only one king of that name, while other authors believe in two kings with the same name. It was one Arsames who founded Arsamosata in Sophene and Arsamea in Commagene.

There is only scant information about the last of the three Orontides who ruled over Armenia, including its provinces of Sophene and Commagene. However, we have their coins such as those of one Xerxes who, according to some sources, was besieged by Antiochus III (223-187 B.C.) in his hometown (?) founded by his father (?). After paying a tribute (?) or fine (?) because he gave refuge to another scion of the Seleucids, King Antiochus Hierax, Xerxes was released from the siege and even married a sister of Antiochus III who soon murdered her husband (?). Completely obscure is the genealogical position of the next king, Abdissares, who is only identified in the sequence by his cap similar to that of Xerxes and therefore put next to Xerxes. But the last of the Orontides, Orontes IV who ruled over Armenia in its entirety is evidenced by Greek-inscriptions in the "Sun and Moon Temple" at Armavir which was the first capital of the Orontides in Armenia,¹³ significantly built on the location of the Urartian Argishti-inili. Orontes IV transferred his residence to his own foundation, Yervandashat, on a rocky promontory west of Armavir. Important trade routes connecting Central Asia with the Mediterranean crossed the Armenian plains of the Ararat region and touched these Armenian cities, which is evidenced by the many coin finds of the usual Alexander and Seleucid types on these routes.¹⁴

As mentioned above, the practice of the Achaemenids as well as that of Alexander the Great to choose indigenous satraps or kings ruling in their proper homeland as tributary vassals was radically changed under the Diadoches. Contrary to the methods hitherto practiced, the Diado-

menian troops transformed his satrapal position into an independent kingship. But the position practically meant that he was a vassal-king to Alexander who already had decided that Orontes' son Mithranes should be satrap of Armenia. About the complex transformation process to a kingdom of Armenia, see the profound researches of Toumanoff (p. 75). Toumanoff believes in two influences: firstly, a subconscious memory that Armenia was a kingdom in remote times, i.e., the Urartian epoch (Lang's "first dynasty"). The second more actual influence may have been a legitimistic idea. Since Orontes was related on his mother's side to the Achaemenian-family, he may have felt as some kind of an heir after the death of Darius III.

¹² Emanuel Sevrugian, "König der Bithynier Ziaelas," *Schweizer Münzblätter* (Zurich, 1973), p. 33 ff; also "Some Remarks on the Political Portraiture of Arsames, King of Sophene," *Armenian Numismatic Journal*, Ser. I, Vol. XVIII (1992), pp. 39-41, pl. III.

¹³ Sirarpie Der-Nersessian, *The Armenians*. 1972, p. 23 f; Burchard Brentjes, *Drei Jahrtausende Armenien*, Leipzig, 1973, p. 32; Toumanoff, p. 283.

¹⁴ The sequence of Armenian capitals during the Orontid-epoch were Armavir until Orontes IV who transferred the capital to his own foundation of "Yervandashat" (=Orontasata, Orontacerta) while Armavir remained the "Holy city" where the Armenian kings were inaugurated. Important cities were also Arsamosata (=Arsamsat) in Sophene and Samosata in Commagene. Both cities were foundations by one Arsames and Sames during the epoch of the yet unpartitioned Armenia. Later on we have the Artaxiad foundations such as Artaxata by Artaxias I (190-160 B.C.) which was planned and founded with assistance of Hannibal, one of the famous fugitives in Armenia, and Tigranocerta (=Tigranakert) founded by Tigranes II the Great (95-55 B.C.).

ches tried to eliminate local rulers by replacing them with their own Macedonian governors in order to fortify their own dominance. Due to this policy they conquered Cappadocia, and installed a Macedonian satrap named Neoptolemos to govern Armenia. This interlude initially had no consequences for the ruling Orontides in Armenia since Neoptolemos was killed during the permanent wars of the Diadoches amongst one another. In the second treaty of the Diadoches at Triparadisos (321 B.C.) when they partitioned Alexander's heritage, Armenia is not mentioned at all. This may indicate that its independence was tacitly tolerated. Toumanoff remarks about this event that it was first time since the Urartian epoch three centuries earlier that Armenia was really independent, even from a formal suzerainty.¹⁵ However, this independence lasted only twenty years, since from 301 B.C. onward Armenia belonged to the Seleucid Empire which embraced the greater part of the Near and Middle East and stretched out as far as Bactria and India. Seleucid suzerainty seems not to have meant much at the beginning, otherwise it would not have been possible for Ariarathes II of Cappadocia (301-280 B.C.), later on Ziaelas of Bithynia and even the persecuted Seleucid King Antiochus Hierax (246-227 B.C.) to flee to Armenia begging for asylum and even to receive military help. Things changed when the more powerful and politically gifted Antiochus III (223-187 B.C.) came to power. In order to weaken Armenia, he applied the age-old method of "divide et impera" (divide and rule), a method amply applied even in our days. In 200 B.C. he appointed two leading Armenians, Artaxias (=Artashes) and Zariadres (=Zareh) as satraps for Armenia.¹⁶ This method was cunningly applied since at that time both families were trying to achieve power in Armenia. The great German historian, Droysen, remarks that contrary to the practice to not choose indigenous governors, both governors chosen were Armenians.¹⁷ However, the course of history turned the plan of Antiochus to its contrary. After the disastrous defeat of Antiochus III against the Romans in the battle of Magnesia in 190 B.C. both Armenian governors declared themselves as kings, Artaxias in Armenia and Zariadres in the province of Sophene. Now there were two Armenian kingdoms instead of one as before. At this early phase of Roman imperialism the Romans tried to have allies in the rear of the Seleucid Empire, so they acknowledged both Armenian kingdoms in the treaty of Apameia in 188 B.C. Both Armenian kingdoms tried to expand into Seleucid territory.

It should be noted that the differentiation between a Greater Armenia and a smaller Armenia, meaning the provinces of Sophene and Commagene so often used for the epoch before Seleucid supremacy, is incorrect and misleading. It was only after the defeat of Antiochus III and the inner strife between Artaxias and Zariadres that Armenia was partitioned into the kingdoms of Greater Armenia or Armenia proper under the dynasty of the Artaxiads and a smaller Armenia (Sophene and Commagene) under the Orontides. When Tigranes the Great (95-55 B.C.) conquered Sophene where a descendant of Zariadres, King Orontes V (Artanes) was ruling, the so named "Greater" and "smaller" Armenia (as far as Sophene is concerned) were again reunited. When Orontes V was killed during the battle the dynasty of the Orontides survived for some time in the province of Commagene. The Orontides survived in later epochs in princely ranks, before all into the dynasty of the Bagratids and other princely ranks like the Artsruni, the Snuni, etc.¹⁸ To ob-

¹⁵ Toumanoff, p. 200.

¹⁶ The antique institution of "strategos" was widely applied in the Hellenistic administration. Its function was that of a governor or viceroy. Antiochus III applied this instrument for all countries of the huge Seleucid Empire. However, that he decided to choose for such a small territory like Armenia two indigenous viceroys, one for Armenia proper and one for its province Sophene indicates political calculation. Do not confuse the governor or viceroy Zariadres (=Zareh) with the father of Artaxias whose name also was Zariadres and who was the ancestor of the mighty Armenian dynasty of the Artaxiads.

¹⁷ J. G. Droysen, *Geschichte des Hellenismus*, 1980, 3 volumes, p. 55.

¹⁸ For details see Toumanoff, ff pp. 306-354.

serve the timely differentiation between Greater and smaller Armenia is quite important since some historians and even numismatists believe that the Orontides did not issue any coins while they were kings of Armenia. However, the coins hitherto identified as issues of Sophene and Commagene such as the rare coins until Orontes IV (212-200 B.C.) actually pertain to the “un-separated Armenia.”

Returning to our regnal coin of Ardeios we find amongst all the Orontides only Orontes III who is also named by Diodorus “Ardoates” or “Ardeantes” a name-form closest to Ardeos or Ardeas. As such this hitherto unique coin seems to be the earliest Armenian coin issued and also the earliest regnal title of an Armenian sovereign as well as the only material evidence of the existence of that particular king. It is possible and even probable that Orontes II also issued coins which did not appear until now. Orontes I certainly did not issue any regnal coins since he is mentioned in the Nemrud-Dagh inscriptions as “the ancestor” only, without regnal title. He was only satrap of the Great King. However, in that position he issued quite a few coins but without any regnal title.¹⁹

The reverse of our coin with a Nike decorating the king’s name with a garland possibly gives us a further hint. Although the figure of a Nike was applied on coins since the Olympic issues of 510 B.C., it was Lysimachos, one of the Diadoches who in 297 B.C. coined an Athena-Nikephoros who is adorning the king’s name.²⁰ Other Diadochi, before all Seleucid kings as well as petty kings, followed suit. Nike figures on coins decorating the king’s name always contained clues to some historical events of victory. The Nike on our Ardeos coin adorning the king’s name may contain a hint to events related by Diodorus.²¹ When Alexander the Great passed away in 323 B.C. the Chiliarch Perdicas obtained the supervision of the Asiatic part of the heritage. He immediately conquered Cappadocia, crucified the Cappadocian king Ariarathes I and all members of the family except a young scion who could manage to escape to Armenia. This young refugee who later on became King Ariarathes II (301-280 B.C. ?) after years of asylum in Armenia could return with military forces of the Armenian king, expulse the Macedonian governor Amyntas and his troops from Cappadocia and reestablishing the Cappadocian kingdom. Possibly, the Nike on the coin of Ardeios may be a hin to that victory which undoubtedly was accomplished with Armenian assistance. Some of the later Armenian kings, e.g., Tigranes the Great also applied Nike on their coins as an allusion of some victory.

To sum up the above analysis: all criteria point to the fact that this hitherto unknown coin is an issue of Orontes III, Ardoates, and as such is the very first coin ever issued in Armenia. Hopefully, new discoveries, whether coins, textual or material finds, will render possible a more profound knowledge of those remote epochs.

¹⁹ See above, footnote No. 10.

²⁰ Alfred R. Bellinger and Marjorie Alkins Berlincourt, *Victory as a Coin Type*. New York: American Numismatic Society, NNM 149, 1962.

²¹ Diodorus, 31.19. For the help in investigating Greek authors I am much obliged to Dr. Martin Spannagel of the Archaeological Institute of the University of Heidelberg.

ARMENIAN NUMISMATIC LITERATURE

- 9 HAKOBIAN, Makruhi P. Osmants'inerēn mincheu aysōr 180 taruan patmut'iwn mē [A H istor-y of 180 Years, from the Ottoman [Turks] Till Today] - *Օսմանցիներէն մինչեւ այսօր* 180 տարւոյն պատմութիւն մը, պատասխանատու տնօրէն Հ. Մաքրուհի Պ. Յակոբեան. *Տարք Pırgiç*, Vol. 62 (May to October 2012), Nos. 751 to 756, 262 pp., illus. In Armenian and Turkish.

In this *Special Issue* of *Surp Pırgiç*, numerous collector items are illustrated, bowl (p. 58), seals (pp. 64, 66), Holy Bible silver book covers and chalice (p. 68), tokens (pp. 78-80), seals (p. 89), medals (pp. 114, 128, 132), tokens (p. 170), portrait sculpture of Christ (p. 218), tokens (p. 263). YTN

Սուրբ Փրկիչի այս Յատուկ թիւին մէջ պատկերուած են հաւաքորդներու բազմաթիւ աւարկաներ, աման (էջ 58), կնիքներ (էջ 64, 66), Ս. Գիրքերու արծաթեայ կողբ և Սկիւններ (էջ 68), տոմսակեր (էջ 78-80), կնիքներ (էջ 89), մեդալներ (էջ 114, 128, 132), տոմսակներ (էջ 170), Քրիստոսի դիմանկարի արձանը (էջ 218), տոմսակներ (էջ 263): ԵԹՆ

- 10 MUBAYAJYAN, V. A. Monety Chekanennye v gorodakh Erevane, Gfāndzhe i Nakhichevane v period persidskogo vladychestva 1500-1828 gg. [Coins Minted in the Cities Yerevan, Ganja and Nakhichevan During the Persian Domination 1500-1828 A.D. – *Монеты чеканенны в городах Ереване, Гяндже и Нахичеване в период персидского владычества 1500-1828 гг.*, автор В. А. Мубаяджян. [Los Angeles: 2010], 171 pp., 34 plates inclusive, in Russian.

Islamic coins struck in the cities of Yerevan, Nakhichevan, and Ganja are described and assigned to the following: Shah Ismail I (906-930 AH/AD 1501-1524), Shah Tahmasp I (930-984 AH/AD 1524-1576), Shah Ismail II (984-985 AH/AD 1576-1578), Muhammad Khodabande (985-995 AH/AD 1578-1587), Shah Abbas I (996-1038 AH/AD 1587-1629), Shah Safi I (1038-1052 AH/AD 1629-1642), Shah Abbas II (1052-1077 AH/AD 1642-1666), Shah Safi II or Suleyman I (1077-1105 AH/AD 1666-1694), Shah Safi II (1077-1078 AH), Shah Sultan Huseyn I (1105-1135 AH/AD 1694-1722), Shah Tahmasp II (1135-1145 AH/AD 1722-1732), Shah Abbas III (1145-1148 AH/AD 1732-1735), Nadir Shah (1148-1160 AH/AD 1735-1747), Ibrahim Shah (1161-1162 AH/AD 1748-1749), Karim Shah Zand (1166-1193 AH/AD 1753-1779), Shah Sadik Khan (1193-1196 AH/AD 1779-1788), Ali Murad Khan Zand (1193-1199 AH/AD 1779-1785), Shah Verdi Khan (1160-1174 AH/AD 1747-1760), Muhammad Hasan Khan (1174-1195 AH/AD 1760-1780), Jafar al Javad Khan (1200-1220 AH/AD 1785-1805), Muhammad Hasan Khan (1163-1172 AH/AD 1750-1759), Agha Muhammad Khan (1193-11211 AH/AD 1779-1797), Fatih Ali Shah (1212-1250 AH/AD 1797-1834), Sultan Suleiman I (926-974 AH/AD 1520-1566), Sultan Murad III (982-1003 AH/AD 1574-1595), Sultan Mehmed III (1003-1012 AH/AD 1595-1603), Sultan Ahmed I (1012-1026 AH/AD 1603-1617), Sultan Osman II (1027-1031 AH/AD 1618-1617), Sultan Mustafa I (1031-1032 AH/AD 1622-1623), Sultan Murad IV (1032-1049 AH/AD 1623-1640), Sultan Ahmed III (1115-1143 AH/AD 1703-1730), Sultan Mahmud I (1143-1168 AH/AD 1730-1754), The first coin catalogued is a two shahi (7.82 grams, 25 mm) struck in Yerevan in AH 928 by the Safavid Shah Ismail I (906-930 AH/AD 1501-1524). The last Safavid coin was issued by Shah Abbas III (1145-1148 AH/AD 1732-1735), a one abbasî struck in Yerevan in AH 1148 (5.48 grams, 25.5 mm). The last coins catalogued are a silver half onluk dated 1143 AH of Ottoman Sultan Mahmud I (1143-1168 AH/AD 1730-1754), struck in Ganja (2.6 grams, 18 mm), and a silver one onluk dated AH 1143 attributed to the same sultan (5.4 grams, 22 mm, 1.7 mm thick). YTN

Երևան, Նախիջևան և Գանձակ քաղաքներուն մէջ կոխուած իսլամական դրամներ նկարագրուած ու տրուած են հետեւեայնորում:- Շահ Իսմաիլ Ա (906-930 Հ/ԹԲ 1501-1524), Շահ Թահմասպ Ա (930-984 Հ/ԹԲ 1524-1576), Շահ Իսմաիլ Բ (984-985 Հ/ԹԲ 1576-1578), Մուհամմէտ Խոդաբանդէ (985-995

(cont. on. 50)

SOME MEDITATIONS AND COMMENTS CONCERNING ERRONEOUS ATTRIBUTIONS OF ANCIENT AND MEDIEVAL ARMENIAN COINS

THE ARMENIAN KINGDOM OF SOPHENE

Arsames I or II

The attribution of the coins of Arsames I and II is based on the shape of their tiaras. Arsames I succeeded Sames and both of them have a pointed tiara.¹ The Arsames II tiara has flat top on many of his coins including the horseman and nude figure design.² However, on his coins of eagle and caps of Dioscouri designs, where he is facing left, his caps do not have a flat top.³ They have a conical shape. In fact, they resemble the caps which are displayed on the reverse of the caps of Dioscouri design. One could raise the question why Arsames II has two types of tiaras? Is it possible that there is only one Arsames and his tiara has had an evolution of pointed, conical, and flat tops? It is interesting to note that on coins where Arsames II is facing left on eagle and caps of Dioscouri, his tiaras have a flat top.⁴

It is worthwhile to note that, according to C. Toumanoff⁵ and D. M. Lang,⁶ the Nemrud Dagħ inscriptions list only one Arsames (c. 260-228 B.C.). However, based on the pointed and flat top tiaras, P. Z. Bedoukian⁷ listed two kings named Arsames.

THE ARTAXIADS OF ARMENIA

Artaxias I or II

In a previous numismatic note we had some observations on this subject.⁸

¹ Paul Z. Bedoukian, "Coinage of the Armenian Kingdoms of Sophene and Commagene," in *Selected Numismatic Studies II*, pp. 39-69, pls. 1-2, reprinted from *Coinage of the Armenian Kingdoms of Sophene and Commagene* (Los Angeles, 1985), 37 pp., 2 pls., The English section is reprinted from the American Numismatic Society *Museum Notes*, Vol. 28 (New York, 1983), pp. 71-88, pls. 11-12; Y. T. Nercessian, "Coinage of the Armenian kingdom of Sophene [CS]," *Armenian Numismatic Journal*, Vol. 7 (37), (2011), pp. 53-63, pls. 1-4, for coins of Sames and Arsames I, pls. 1 and 2, Nos. 1-8.

² Nercessian, CS, pp. 56-58, pls. 2-3, Nos. 9-19.

³ Nercessian, CS, pls. 2-3, Nos. 13.a-14.b, 17.a-18.i.

⁴ Nercessian, CS, pl. 3. Nos. 15.a-16.d, 19.a-19.b.

⁵ Cyril Toumanoff, *Studies in Christian Caucasian History* (Georgetown University Press, 1963), pp. 293-294. The Armenian translation of the Orontid section, *Orontids of Armenia* (Vienna Mekhitarist Press, 1970), p. 56, reprinted from *Handes Amsorya* (1966), Nos. 10-12, pp. 495-520.

⁶ David Marshall Lang, *Armenia Cradle of Civilization* (London, 1970), p. 121.

⁷ Bedoukian, "Coinage of the Armenian Kingdoms of Sophene and Commagene," ANS II, pp. 64-65, Nos. 2-8.

⁸ Y. T. Nercessian, "Observations on 'Newly-Found Groups of Artaxiad Copper Coins,'" *Armenian Numismatic Journal*, Vol. 8 (38), (2012), pp. 69-70.

Artavasdes I or II

A good percentage of Artavasdes II copper coins have a unique feature. If examined from the reverse side, it will be seen as concave. This concavity has never been noticed on the coppers of other Armenian Artaxiad kings. Also, the name of Artavasdes is pronounced as Artavazd in Armenian. Recently, some dealers, have erroneously attributed coins with misspelled inscriptions of Artavasdes (APTAZA?) [letter “Z” inscribed backwards] to Artaxias II and/or Artavasdes I. It should be noted that Artaxias is written in Greek as Artaxerxes. If nothing else, only the obverse unique portrait design, neck covered with three necklaces, and the reverse concave feature are sufficient for attribution of both of these copper coins to Artavasdes II; and this should be definitely beyond controversy.⁹

Tigranes I and Tigranes the Younger

We have already written extensively on this subject.¹⁰

Tigranes II the Great or Tigranes III

Recently, some dealers have assigned coins of Tigranes II the Great to Tigranes III. One of these coins is a small module copper coin with Nike reverse design.¹¹ It should be noted that Tigranes II inscribed his title as “ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΤΙΓΡΑΝΟΥ” on coins struck in Armenia proper; on coins struck in his empire, south of the border of Armenia proper, he used the title “ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΤΙΓΡΑΝΟΥ”. These are the only inscriptions he has. And the inscription of these small module copper coins with Nike design is “ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΤΙΓΡΑΝΟΥ”. We just do not see any reason why any king other than Tigranes II the Great should even be considered for this coin by scholars, collectors and dealers.

On copper coins of Tigranes III the inscription differs completely. Those that are known to us follow the form of “ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΤΙΓΡΑΝΟΥ” and also “ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΤΙΓΡΑΝΟΥ ΘΕΟΥ”.¹²

Tigranes IV

Occasionally, because of poor preservation some coins are not described as accurately as they should be. One of these is the copper coin of Tigranes IV with Heracles reverse (Vahagn in Armenian);¹³ also, coins depicting an eagle facing right and left, an elephant facing right and left, an elephant's head, and club and double-axe. First it should be noted that Tigranes IV has a heavy beard. In the past, the tiara is described as “adorned with a star and two eagles.” However, recently discovered examples of these coins are “adorned with four small eagles, heads turned left and facing left” (the first and fourth eagles facing left and heads facing left, the second and third eagles are facing but heads turned left). If one carefully examines with a magnifying glass the plate 12-158 of ACV, he can notice these four eagles in poorly preserved condition.¹⁴ The inscription is “ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΤΙΓΡΑΝΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ”. This is very

⁹ Frank L. Kovacs, “Additions and Corrections to Armenian Coins and Their Values,” *Armenian Numismatic Journal*, Vol. XXX (2004), pp. 83-86, pl. 5, Nos. 4 and 5.

¹⁰ Y. T. Nercessian, “A Newly Discovered Coin of Tigranes I,” in *Armenian Numismatic Studies II* (Los Angeles, 2009), pp. 1-10, pls. 1-2, reprinted from *Armenian Numismatic Journal*, Vol. XXVI (2000), pp. 25-30, pl. II.

¹¹ Paul Z. Bedoukian, *Coinage of the Artaxiads of Armenia* (CAA) London, 1978), 81 pp., 8 pls., see No. 120; Y. T. Nercessian, *Armenian Coins and Their Values* [ACV] (Los Angeles, 1995), 254 pp., 48 pls., see No. 87.

¹² For the legends on Armenian Artaxiad coins see, Paul Z. Bedoukian, CAA, pp. 42-43; Y. T. Nercessian, *Armenian Numismatic Bibliography and Literature* (Los Angeles, 1984), 729 pp., see pp. 666-667.

¹³ Bedoukian, CAA, No.153; Nercessian, ACV, No. 158.

¹⁴ Nercessian, ACV, No. 158.

similar to Tigranes III legend. Why is it that his tiara is adorned with four eagles¹⁵ but not three, five or six? Could it be that because he is the fourth Tigranes who ascended the throne of the Artaxiad dynasty of Armenia? Armenian history books composed in ancient times remain silent on the details of Armenian coins.

Tigranes VI

This subject has also been previously discussed. The chronological list of Armenian kings has a Tigranes VI (A.D. 60-62). However, this king occupied the throne as an Armenian Arsacid, more or less under the sphere of influence of the Persian Arsacids.¹⁶ The Armenian Arsacid dynasty (A.D. 53-428) was founded by King Tiridates I (A.D. 53-59, 66-75). In our opinion, he did not strike any money. If by some means he had done so, his coins should be extremely similar to the Persian Arsacid coin and not Armenian Artaxiads.

THE KINGDOM OF CILICIAN ARMENIA

Levon I

Baron Levon II (1187-1198) succeeded his brother Roupen II as the baron of Cilician Armenia. His greatest desire was to convert the Armenian Barony to a kingdom. Having this in mind, Levon conducted extensive negotiations with the Pope and the emperor of the Holy Roman Empire. Numerous historical primary and secondary sources exist on Levon's negotiations and his activities leading to his anointment and crowning, and also founding of a new Armenian kingdom. Shortly before his coronation, to mark the festivity of this historic event, he struck his one-lion silver coronation trams.¹⁷ However for his coronation ceremony Levon received two crowns, one from the emperor of the Holy Roman Empire and another one from the emperor of the Byzantine Empire.¹⁸ Thereafter, Levon issued his two-lion coinage series.

Now suddenly, we are being told by Dr. Ruben Vardanyan that one-lion and two-lion coronation trams as well as certain two-lion regular silver trams which have a coronation cross should be assigned to King Levon III who was anointed and crowned in 1306.¹⁹ The distinguished curator of the History Museum of Armenia concluded that the same die-cutter was responsible for the dies of above noted Levon I silver coins as well as those of Smpad, Gosdantin I, Levon III, and Oshin. And also he concludes that numismatists who studied these coins, prior to him, starting with Fr. C. Sibilian, have assigned these coins to Levon I, mainly based on historical realities without paying attention to numismatic data.²⁰

¹⁵ Gorny and Mosch, Auction 199 (October 10, 2011), No. 541.

¹⁶ Y. T. Nercessian, "Comments Concerning the 'Additions and Corrections to Armenian Coins and Their Values,'" *Armenian Numismatic Journal*, Vol. 1 (31), (2005), pp. 21-24.

¹⁷ Paul Z. Bedoukian, *Coinage of Cilician Armenia*, New York (1962), p. 139, Nos. 76a-81, pl. V; The Armenian edition, Vienna (1963), p. 139, Nos. 76a-81, pl. V, revised English edition, Wilton, Connecticut (1979), p. 139, Nos. 76a-81, pl. II; Y. T. Nercessian, ACV, pp. 109-110, Nos. 256-257, pl. 19.

¹⁸ S. Der Nersessian, "The Kingdom of Cilician Armenia," in *A History of Crusades*, editor, K. M. Setton, Vol. II (Philadelphia, 1962), pp. 630-659, for two crowns, see p. 648.

¹⁹ Ruben Vardanyan, "Problems of Cilician Armenian Numismatics," (Coin Issues Attributed to Levon I by Mistake)," (in Armenian), *Armenian Numismatic Journal*, Series II, Vol. 9 (39), (2013), No. 1, pp. 3-19, pls. 1-6.

²⁰ Vardanyan, p. 11, last paragraph, the Armenian text reads, "«Օձման դրամները, Կ. Սիբիլիանից սկսած, Լևոն I-ին արվել են զիւսուորացւոյս պատմական աուեաներից ելնելով՝ առանց ուշադրութեան արժանացնելու դրամագիտական աուեաները»"

We have studied and compared some of the typical coins that the author had in mind and we published our conclusion in a tabulated format.²¹ Since the critique is in Armenian, here we offer some of the highlights and other thoughts in English. In our opinion the new die-cutter(s) copied information from the coins of King Levon I as a source. There are numerous details which indicate that they have been copied by a different die-cutter(s). For example, the new illiterate die-cutter copied as is the word HAYOTs, misspelled;²² three dots on the coins of Levon I appearing on two-lion coronation trams and two-lion regular silver trams are engraved on the reverses and below the long cross,²³ whereas on the takvorins of Levon III, they are engraved on the obverse and in a very conspicuous location (obverse l. field);²⁴ on the coins of Levon I the peak of the crown has two concave curves and three peaks,²⁵ on Smpad's coin the peak is one big concave curve and there is a small triangle;²⁶ the hands of Levon I have the same size,²⁷ on Oshin's coin the left hand (holding fleur-de-lys) is bigger than the right (holding cross);²⁸ the fleur-de-lys that Levon I holds is ornamental,²⁹ the cross that Oshin holds is non-artistic.³⁰ And more below.

Hoard

Sometimes information exists in front of our eyes, we look at it, but we just do not see it. And then, we hope that new coin finds will be unearthed with a satisfactory content to explain our numismatic problems. The author mentions the "Hoard of Aleppo,"³¹ preserved in the History Museum, which includes two-lion Levon I silver trams, one of them being a regular silver tram with a coronation cross. But the author does not have the confidence that the hoard is not corrupted. Had he accepted as a hoard, he would not be able to assign two-lion silver trams with coronation cross to Levon III.

Why not assume that the hoard is not corrupted? In Aleppo, there was only one serious collector and scholar we know of (the late Berj Sabbaghian)³² and most likely, he never heard about this hoard. The chance of a hoard being corrupted in Aleppo would be extremely small, not to say zero. In Beirut, there would be a very small chance of a hoard being corrupted, even then it would be more like picking of better coins and not adding poorer grade ones. In Europe and United States, definitely a hoard would have a good chance of being corrupted. If

²¹ Y. T. Nercessian, "Critique, 'Problems of Cilician Armenian Numismatics, (Coin Issues Attributed to Levon I by Mistake)," (in Armenian), *Armenian Numismatic Journal*, Series II, Vol. 9 (39), (2013), No. 1, pp. 21-28 (in Armenian).

²² Instead of engraving, HAYOTs (ՀԱՅՈՏ), the die cutter copied the misspelled word, HAYOY (ՀԱՅՈՅ), see pl. 1, fourth row, the obverse of one-lion coronation tram.

²³ Bedoukian, for three dots below the long cross, see CCA, 83, 85, 88-95, 97-98, 100-104, 106-112, 114-122a, 149c-153, 160a-160c, 165a-166, 171-172, 175-175b, 183, 187a, 192-193, 194b-205b, 206a-207, 212d, 214a, 215-216, 217-218, 220, 221a, 232b, 238, 245, 248, 253, 257, 264-266, 268-270, 275-277, 279, 281-283a, 297, 300a, 324, 336a, 337, 349, 352, 359, 361a-362, 365b, 372, 373, 380a, 383, 386, 393b, 388a-399b, 399d, 405a-405c, 408b, 410d, 412, 414, 416, 418, 420a, 423a, 429, 431a, 434b, 438, 441-450, 452-455, 484, 486, 487, 498, 516, 522, 529, 531-534, 535b, 567, 568, 574b, 577, 581, 583a, 584, 585, 585-586b, 595, 600, 602, 606a-610a, 611, 624, 626, 628, 631, 634, 638, 640, 662, 662c, 662f, 663, 664, 665, 665b-665d, 668-672.

²⁴ Bedoukian, Three dots appear on the following coins of Levon III in CCA, Nos. 1734-1745, 1757-1760, 1766-1767, 1776-1787, 1791-1796, 1796b-1801.

²⁵ Vardanyan, Pl. 3, first row.

²⁶ Vardanyan, Pl. 3, third row.

²⁷ Vardanyan, Pl. 1, top row, first coin obverse.

²⁸ Vardanyan, Pl. 1, second row, the last coin obverse.

²⁹ Vardanyan, Pl. 1, first and second rows, obverse of five coins listed as D1, D2, D3.

³⁰ Vardanyan, Pl. 1, first and second row, obverse of three coins illustrated on the extreme right sides.

³¹ Vardanyan, p. 13, second paragraph from the bottom.

we assume that the hoard is corrupted, definitely it would not be an addition of Levon I tram with coronation cross. The reason is quite obvious. In the corpus of Paul Bedoukian's *Coinage of Cilician Armenia*, these coins are classified as 266a, 266b, 266c, 266d. That means from this variety only four pieces were known to Bedoukian. That would be considered a scarce variety and no Armenian coin collector or dealer would consider unloading that type of coin.

Paul Bedoukian used to make frequent trips to the Los Angeles area in connection with his perfume chemistry business. Also, this writer used to make trips to the New York City area because of his position in the engineering profession. When possible, these trips were used to organize public³³ or private meetings. According to the oral information Bedoukian conveyed to this writer,³⁴ the Havandjian³⁵ family of Aleppo was commissioned by Bedoukian, to send him all discovered Armenian and Crusader coins and hoards. And that is how he obtained the Armenian inscribed billon struck by King Levon I for the occupation of Antioch. If corruption had taken place, the Levon I Armenian inscribed billon would have been removed from the Crusader billon hoard in which it was found. Based on our experience as a dealer, the merchants in that area preferred to sell the entire "package," hoard or no hoard, to recover their capital with certain profit as fast as they could.

Mints

In the United States, in 2012, there are a few mints to strike legal tender money. The first mint established by the federal government is the mint of Philadelphia. Additionally, there are the mints of Denver and San Francisco. As a practice, the "D" mint mark indicates Denver, the "S" mint mark San Francisco, and generally the lack of [P] mint mark is indicative of the Philadelphia mint. Is it not possible that the lack of mint mark in Cilician Armenia could have indicated the mint of Darson (Tarsus)? The only time they indicated that the coin was struck in Darson was during the reign of Gosdantin III (1344-1363). We are unsure why "Struck in the city of Darson" (in Armenian) was inscribed during the reign of Gosdantin III? Perhaps the fear of losing Darson to the Egyptian Mamluks prompted it; because the fort of Baberon, near Darson, was captured by the enemy. In 1360, Sultan al-Nasir of Egypt captured the cities of Adana and Tarsus, thus both of these cities were lost for the Armenians.

Furthermore, the economic condition of Cilician Armenia near the end of the 13th century and in the 14th century would not support the striking of one-lion and an extensive number of two-lion coronation trams. In fact the kingdom fell in 1375. During the reign of Baron Levon II and King Levon I the country was very prosperous; it could afford striking a large quantity of double trams and a huge quantity of two-lion coronation trams, making them relatively very common.³⁶ Also, Levon helped the Crusader movement militarily as well

³² In his extensive correspondence with the writer, he never made a note on this subject and he never wrote an article on this subject either. For a long list of correspondence, see Berj Sabbaghian, *Dramagitakan Harts'er* (Numismatic Inquiries) (Aleppo, 1986), 288 pp., the "Namakani" (Letters) section, pp. 221-280.

³³ Y. T. Nercessian, "Dr. Paul Bedoukian Honored by ANAS in L. A.," *Armenian Observer*, Vol. IV (9 October 1974), No. 43, p. 8, illus; *Armenian Reporter*, (3 October 1974), p. 9.

³⁴ In one of our personal private meetings the writer suggested that he contact some coin dealers in Aleppo or Beirut so that they can ship him all newly discovered Armenian coins and hoards. Bedoukian mentioned that he has done this and from Aleppo he made arrangements with the Havandjian family and in Beirut, he has Armenak Poladian to take care of him.

³⁵ Paul Z. Bedoukian, *Selected Numismatic Studies II* (Los Angeles, 2003), pp. 1-17, see p. 13 for A. Poladian and M. Havandjian and their connections to Bedoukian.

³⁶ Paul Z. Bedoukian, "A Large Hoard of Coronation Trams of Levon I," *Selected Numismatic Studies I* (Los Angeles, 1981), pp. 302-317; reprinted from *Handes Amsorya*, Vol. XC (1976), Nos. 1-12, column 409-440.

as economically.³⁷ King Oshin tried to strike high quality silver coronation trams, but country's economy would not support it and very soon it came to an end making them extremely scarce.³⁸ The major reason that the economy would not support this was the indemnity the Armenians paid to the Mamluks which started during the reign of King Levon II.³⁹ Economically, Armenia was on the threshold of bankruptcy. The worn out condition of Levon IV takvorins testify to that and that they were in circulation for a prolonged period of time. Also, every so many years, because of non-payment of the war indemnity by certain kings (i.e. Guy refused to pay indemnity), Armenia faced invasion by the Egyptian Mamluks who looted and destroyed the country. In 1360, the Mamluks captured Tarsus and made use of the mint by striking Muslim coins with the name of Tarsus.⁴⁰

Smpad

Smpad usurped the throne of Cilician Armenia when his brother King Hetoum II traveled to Constantinople to visit his sister Rita. Smpad struck two types of silver coins where he tried to emulate Levon I as much as possible.⁴¹ With these coins Smpad tried to establish his legitimacy to the throne of Cilician Armenia. These were years when fratricidal war was taking place.

Smpad even used the name of Levon on some of his silver trams.⁴² In the words of Paul Bedoukian, "There is no question that coin No. 1 (Levon/Smpad, YN) was struck immediately after Smpad's coronation, perhaps utilizing an old die of Levon I which was found at the mint. It is apparent that the obverse of coin No. 1 greatly resembles to coins attributed to the final period of Levon I. The reverse, which is also of the Levon type but with Smpad's name, indicates that Smpad made a special effort to win over the people."⁴³

Gosdantin I

A comparison between the one-lion coronation tram of Levon I and Gosdantin I tram reverses where both of them end with ligatured letters, shows that the Levon I coin has three letters Գ, Ռ, Ր (G,O,R) are ligatured into one compound letter.⁴⁴ On the Gosdantin coin the Armenian letter Գ (G) is not ligatured and only two letters Ռ, Ր (O,R) are ligatured into one.⁴⁵ Furthermore, on Levon's coin the arms of the letters are much wider, which makes the character wider and the heights of the letters are much taller.⁴⁶ On the Gosdantin tram the letters much narrower and the heights shorter.⁴⁷ It is difficult to see how they are the work of the same die-cutter. It is obvious that die-cutter ran out of space and he tried his best to

³⁷ S. Der Nersessian, "The Kingdom of Cilician Armenia."

³⁸ Paul Z. Bedoukian, "A Hoard of Coronation Trams of Oshin," SNS II, pp. 152-164, pl. 17, reprinted from *Armenian Numismatic Journal*, Vol. XXIII, (1997), No. 1, pp. 3-11, pl. I.

³⁹ al-Makrizi, *Histoire des sultans Mamlouks de l'Egypte*, trans. By Quatrmère (Paris 1837-1845), Vol. II, pp. I, 201-212.

⁴⁰ Paul Z. Bedoukian, "Medieval Armenian Coins," SNS I, p. 243; also in *Medieval Armenian Coins* (Paris, 1971), p. 54; reprinted from *Revue des Études Arméniennes*, New Series, Vol. VIII (1971), pp. 365-431.

⁴¹ Bedoukian, CAA, No.153; Nercessian, ACV, No. 158.

⁴² Paul Z. Bedoukian, "Two Unpublished Coins of King Smpad of Cilician Armenia: Propaganda in the Turbulent decade 1289-1299," SNS II, pp. 142-151, pl. 16, reprinted from *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XXI (1995), No. 2, pp. 63-68.

⁴³ Bedoukian, *ibid.*, p. 147.

⁴⁴ Vardanyan, Pl. 1, third row, the reverse of Levon one-lion coronation tram.

⁴⁵ Vardanyan, Pl. 1, third row, the reverse of Gosdantin tram.

⁴⁶ Vardanyan, Pl. 1, third row, measure the width and height of Levon coin enlargements. For example try the letter Թ (Th).

⁴⁷ Vardanyan, Pl. 1, third row, measure the width and height of Gosdantin coin enlargements. For example try the letter Թ (Th).

make the characters fit into the space available since, the name Gosdantin has 9 characters, 4 characters more than Levon.

Comparing the inscription crosses of both types of coins, it is very obvious that the Levon coronation tram has an ornamental cross, the Gosdantin cross is quite simple.⁴⁸ This is true for both obverses and reverses. Anything as elementary as a cross, how they can be so different from each other if they are the work of the same die-cutter?

Compare the Armenian letter Կ (K) on both coins. On Levon's one-lion coronation tram it resembles U but the right arm is shorter and touches the dotted circle.⁴⁹ On both sides of Gosdantin tram the Armenian letter Կ (K) has the right arm shorter but extends far below the bottom loop, justly resembling the Armenian letter Կ.⁵⁰ The letter Թ (Th) on Levon's coin has a big loop⁵¹ and both arms have the same distance from the inscription circle dots. On Gosdantin's tram the letter Թ on the reverse has a smaller loop, and the left side is closer to the inscription circle dots than the right arm.⁵² The letter Յ (H) resembling numeral 3, has very short central arm on Levon's coin⁵³ and very extended arm on Gosdantin's coin.⁵⁴ And this in spite of the fact that there is less room in the inscription circle of Gosdantin tram. They look so different from each other, how can they be the handiwork of the same die-cutter?

Gosdantin I usurped the throne of Cilician Armenia. He wanted to be accepted by the people and the nobles. To prove his legitimacy, the worthy great grandson of Levon I (surnamed "Levon the Great," "Levon *Metsagorts*," "Levon the Magnificent," and "Levon the Illustrious"), he copied his inscriptions from the coins of King Levon. The years of Levon I were good old days. Gosdantin tried to emulate Levon and struck a silver double tram⁵⁵ and gold tahekans.⁵⁶ It was a period of propaganda to indoctrinate thoroughly the people of Cilician Armenia.

The die-cutters who engraved the coins of future kings copied them, and the illiterate ones also copied the spelling errors. A good proof of this is the letter Յ (Ts) which originated on Levon's coin,⁵⁷ and the illiterate die-cutter copied incorrectly from Levon's coin and made an extended central arm on Gosdantin's coin.⁵⁸

Levon III

On June 29, 1301, Hetoum II appointed Levon, the son of his brother Toros, as co-ruler. One of the interesting features of King Levon III (1301-1307) silver takvorins is his field mark. This field mark, prominently located on the obverse left field, in the form of three dots

⁴⁸ Vardanyan, Pl. 1, third row, compare the obverse enlargement inscription circle crosses on Levon and Gosdantin coins.

⁴⁹ Vardanyan, Pl. 1, third row, the first letter of reverse inscription of Levon coin.

⁵⁰ Vardanyan, Pl. 1, third row, the first letter of obverse and reverse inscriptions of Gosdantin coin.

⁵¹ Vardanyan, Pl. 1, third row, measure the width and height of letter Թ (Th) on the second enlargement of Levon coin.

⁵² Vardanyan, Pl. 1, third row, measure the width and height of letter Թ (Th) on the second enlargement of Gosdantin coin.

⁵³ Vardanyan, Pl. 1, third row, measure the length of letter Յ (H) on first enlargement of Levon coin.

⁵⁴ Vardanyan, Pl. 1, third row, measure the length of letter Յ (H) on first enlargement of Gosdantin coin.

⁵⁵ Levon A. Saryan, "An Unpublished Silver Double Tram of Gosdantin I (1298-1299), King of Cilician Armenia. *Armenian Journal of Numismatics*, Series II, Vol. 12 (2000), pp. 195-204, pl. 26.

⁵⁶ Nercessian, ACV, p. 149, pl. 34, No. 414; Bedoukian, CCA, p. 130, pl. I, No. 8.

⁵⁷ On Levon's tram the obverse last word HAYOTs (ՀԱՅՈՒՅ) is misspelled by the die-cutter and HAYOY (ՀԱՅՈՒՅ) is engraved, see Pl. 1, third row, the obverse of one-lion coronation tram.

in triangular shape (∴).⁵⁹ Why is it that these dots are three but not four or five? Could it be that because he is the third king with the name of Levon ascending the Roupenian dynasty throne? We cannot make a blank statement saying all coins with three dots should be attributed to King Levon III. As mentioned above, a good percentage of two-lion silver coins of King Levon I have three dots at the bottom of reverse long cross.

Levon I used the inscription "By the will of God" on more than 99% of his silver coins.⁶⁰ If his coronation trams and common silver trams with coronation cross belonged to Levon III, why is it that Levon III used "Struck in the city of Sis" inscription on his silver takvorins?⁶¹ In medieval period there were no banks as we have today. People saved their money in their homes or by hiding in a preferred place. Obviously, silver coins would take priority because they were more valuable than copper coins. Levon III was anointed and crowned on July 30, 1306, and assassinated in 1307.

If a person studies Paul Bedoukian's paper on Levon I two-lion coronation tram hoard,⁶² he will conclude that, presently, they are relatively very common coins. Where would Levon III find enough silver to strike coronation trams by the thousands? His debased takvorins count several hundreds. And compared to Levon I coronation trams the Levon III takvorins are considered scarce coins.

We would expect that legal tender coins of Levon III were struck at least during 1306 and 1307. It would be logical to assume that his "coronation" trams would not be out of circulation in 1307. There are too many two-lion coronation trams to be absorbed and disappear from the circulation. Those persons who would hoard money, most likely would save from all silver coins in circulation. Why is it that the Levon III coin hoards include only silver takvorins and not together with his so called "coronation" coins?

Oshin

Oshin (1308-1320), immediately succeeded Levon III. Some of the mint marks or field letters on Levon I and Oshin coins give the impression that they were the work of the same die-cutter. In our opinion, most likely, the die engraver had a name starting with the letter Գ or Կ, Գրիգոր or Կարապետ (Grigor or Karapet). The names Գրիգոր and Կարապետ are very common and popular names among the Armenians, because they are taken after St. Gregory the Illuminator and John the Baptist (Գրիգոր Լուսավորիչ and Յովհաննես Կարապետ). Furthermore, both coins which are used in comparison are singular examples. The field letter Գ is used on the takvorins of Oshin, but not letter Կ.⁶³ Where as the field letter Կ is used mostly on Oshin coronation trams, but never used on any coin of King Levon I. But numerous coins of King

⁵⁸ Instead of engraving HAYOTs (ՀԱՅՈՏ) on the Gosdantin tram, the die engraver copied the misspelled word, HAYOY (ՀԱՅՈՅ), see Pl. 1, third row, the obverse of Gosdantin tram.

⁵⁹ Bedoukian, CCA, Nos. 1734-1745, 1757-1760, 1766-1767, 1776-1787, 1791-1796, 1796b-1801.

⁶⁰ Bedoukian, CCA, pp. 134-247, also "Index of Legends," pp. 411-428.

⁶¹ Bedoukian, CCA, pp. 336-347, also "Index of Legends," pp. 462-465.

⁶² Paul Z. Bedoukian, "A Large Hoard of Coronation Trams of Levon I." In this paper Bedoukian only could catalogue nearly 880 pieces of two-lion coronation trams. Unfortunately the weights were not available for our metrological study. When the hoard was discovered, it was reported that it included 3500 pieces of two-lion coronation trams. It was broken into small parcels and gradually dispersed. At that time when the hoard was discovered, the retail market price of two-lion coronation trams was slightly higher than the regular silver trams.

⁶³ Bedoukian, CCA, p. 359, No. 1890, p. 363, Nos. 1925-1927, p. 364, Nos. 1931-1933, 1935; also, in *Catalogue of Armenian Coins Collected by Y. T. Nercessian*, (Los Angeles, 2008), p. 312, No. 1563, p. 314, Nos. 1569 and 1570.

Levon IV (1320-1342), son of King Oshin, have field letters Կ and Գ on his takvorins.⁶⁴ Also, we have field letter Գ on Gosdantin III (1344-1363)⁶⁵ and Levon the Usurper (1363-1365)⁶⁶ takvorins. Just because they have the same field letters on the coins of father and son and later kings of Cilician Armenia, do we have to agree that the same die-cutter executed the dies for 55 years, 1308-1363? This does not seem to be very logical.

Let us compare the central panels of Levon and Oshin coronation trams. The picture at the left is identified as Levon, at the right, Oshin. The Levon cross has double bars, the top being small and the bottom is longer; the Oshin long cross has two bars, but the top bar is longer and the bottom bar is shorter. The Levon cross has an ornament just above the third horizontal bar of the long cross; the Oshin cross has no ornaments above the third horizontal bar. On both sides of the Levon cross, the lion heads, ears, and mouth are symmetrical; on the Oshin picture, the heads, ears, mouth of the lions lack symmetry.⁶⁷

Let us examine the second row of the same plate, again similar central panels. The Levon cross is ornamental; the Oshin cross is less ornamental. The Levon lions, both of them, have two ears; on Oshin lions, the left lion is missing an ear. The Levon long cross has three dots at the bottom of the reverse long cross; the Oshin long cross has nothing at the bottom of the reverse long cross. Same plate, second row, both two-lion coronation trams have three dots at the bottom of reverse long cross; the Oshin long cross on both coins have nothing at the bottom of long cross. On both of Levon's coronation trams there is a dove descending from heaven, as it did on Jesus Christ to represent the Holy Spirit from heaven when he was baptized by John the Baptist.⁶⁸ On the Oshin coin we see a hand, presumably a "Divine hand," giving his approval to Oshin. Vardanyan calls two-lion coronation trams with dove descending from heaven as Levon III "coronation" coins. How can a dove representing the Holy Spirit descend on Levon III who was appointed by Hetoum II as his co-ruler? But King Oshin was not appointed, he inherited the Roupenian throne and he was anointed. Can these two groups of coins be the hand work of the same die engraver? Not in our opinion.

If the hypothesis of Vardanyan were valid, then all of the coronation trams of King Oshin would have a coronation cross on their reverse sides. Bedoukian catalogued a hoard of Oshin coronation trams containing more than one hundred pieces. Yet only a small percentage of these coins has coronation cross on their reverses.⁶⁹ If a person can compare the total iconography of addorsed lions with a long cross of Oshin's coronation trams with those of Levon I, he would come to the conclusion that they are the work of separate die-cutters. In fact most of the two-lion coronation trams of King Levon I have coronation crosses, except for a few coins; on the coronation trams of King Oshin, the reverse is true, few coins have coronation crosses and most others have different types of crosses. In our opinion, the same sculptor-engraver could not conceive these coronation coin designs.

Sooner or later a reader with intellectual curiosity will ask, did the die engraver copy or originate "a long cross between two lions rampant regardant" reverse with field letter Գ (G)

⁶⁴ Bedoukian, CCA, letter Կ, p. 368, Nos. 1949-1953, p. 370, Nos. 1966-1968; letter Գ, p. 372, Nos. 1982-1983; also, in *Catalogue of Armenian Coins Collected by Y. T. Nercessian*, letter Կ, p. 318, Nos. 1586, 1587, pp. 321-322, Nos. 1603-1606; letter Գ, p. 325, Nos. 1625-1626.

⁶⁵ Bedoukian, CCA, p. 388, No. 2083.

⁶⁶ Bedoukian, CCA, pp. 395-396, Nos. 2134, 2136, 2138, 2140; also, in *Catalogue of Armenian Coins Collected by Y. T. Nercessian*, p. 352, Nos. 1739, 1742.

⁶⁷ Vardanyan, Pl. 2, top row, the panels include a long cross between two lions within a dotted circle.

⁶⁸ *Holy Bible, Mark*, 1: 9-11.

⁶⁹ Bedoukian, "A Hoard of Coronation Trams of Oshin."

design? The author is proposing that these two groups of coins were the work of the same die engraver. According to this rationale, he did not copy it, but is the originator of two-lion design with field letter Գ (G). Therefore, all two-lion silver coins should be the work of this die-cutter who signed with letter Գ (G)! If that would be the conclusion of this rationale, suddenly King Levon the Illustrious, the founder of the Roupenian kingdom, who ruled more than thirty years as baron and king (1187-1219), would have been left only with double trams, half double trams, quarter double trams, Antiochene billons, and baronial and royal copper coins! This is from a man whose life long ambition was to convert the Armenian Barony to a medieval kingdom. And from a man who wanted to be anointed and crowned by the approval of the Roman Pope, the rulers of Holy Roman Empire and Byzantine Empire, so that no one could take his crown away from him.

Conclusion

Indirectly, Vardanyan is suggesting that the two-lion design did not originate with Levon I. If so, he is overturning the established classification of the Cilician Armenian coin series; and for this we need a lot more proof than assuming that the “Aleppo Hoard” is corrupted, and comparing various field letters and ligatured letters.

I think it is best that we leave both type coronation trams and all two-lion trams with coronation cross assigned to Levon I as they are in Bedoukian's *Coinage of Cilician Armenia* and also in Fr. Clement Sibilian's *Classification of Roupenian Coins*.

Y. T. NERCESSIAN

ARMENIAN NUMISMATIC LITERATURE

(cont. from p. 40)

Հ/ԲՔ 1578-1587), Շահ Աբբաս Ա (996-1038 Հ/ԲՔ 1587-1629), Շահ Սահի Ա (1038-1052 Հ/ԲՔ 1629-1642), Շահ Աբբաս Բ (1052-1077 Հ/ԲՔ 1642-1666), Շահ Սաֆի Բ Կամ Սուլեյման Ա (1077-1105 Հ/ԲՔ 1666-1694), Շահ Սաֆի Բ (1077-1078 Հ/ԲՔ 1666-1694), Շահ Սուլեյման Հուսէյն Ա (1105-1135 Հ/ԲՔ 1694-1722), Շահ Թահմազ Բ (1135-1145 Հ/ԲՔ 1722-1732), Շահ Աբբաս Գ (1145-1148 Հ/ԲՔ 1732-1735), Նադիր Շահ (1148-1160 Հ/ԲՔ 1735-1747), Իբրահիմ Շահ (1161-1162 Հ/ԲՔ 1748-1749), Քարիմ Շահ Զանդ (1166-1193 Հ/ԲՔ 1753-1779), Շահ Սադիկ իսան (1193-1196 Հ/ԲՔ 1779-1788), Ալի Մուրադ իսան Զանդ (1193-1199 Հ/ԲՔ 1779-1785), Շահ Վերդի իսան (1160-1174 Հ/ԲՔ 1747-1760), Մուհամմէդ Հասան իսան (1174-1195 Հ/ԲՔ 1760-1780), Ճաֆար ալ Ճալադ իսան (1200-1220 Հ/ԲՔ 1785-1805), Մուհամմէդ Հասան իսան (1163-1172 Հ/ԲՔ 1750-1759), Աղա Մուհամմէդ իսան (1193-1211 Հ/ԲՔ 1779-1797), Փաթիհ Ալի Շահ (1212-1250 Հ/ԲՔ 1797-1834), Սուլեյման Սուլեյման Ա (926-974 Հ/ԲՔ 1520-1566), Սուլեյման Մուրադ Գ (982-1003 Հ/ԲՔ 1574-1595), Սուլեյման Մահմէդ Գ (1003-1012 Հ/ԲՔ 1595-1603), Սուլեյման Ահմէդ Ա (1012-1026 Հ/ԲՔ 1603-1617), Սուլեյման Օսման Բ (1027-1031 Հ/ԲՔ 1618-1617), Սուլեյման Մուսթաֆա Ա (1031-1032 Հ/ԲՔ 1622-1623), Սուլեյման Մուրադ Դ (1032-1049 Հ/ԲՔ 1623-1640), Սուլեյման Ահմէդ Գ I (1115-1143 Հ/ԲՔ 1703-1730), Սուլեյման Մահմուդ Ա (1143-1168 Հ/ԲՔ 1730-1754), Առաջին ցուցակագրուած դրամը երկու շահի է (7.82 գրամ, 25 մմ), կոխուած՝ Երևանի մէջ է 928-ին Սաֆեան Շահ Իսմաիլ Ա-ի կողմէ (906-930 Հ/ԲՔ 1501-1524): Վերջին Սաֆեան դրամը թողարկուած է Շահ Աբբաս Գ-ի կողմէ (1145-1148 Հ/ԲՔ 1732-1735), մէկ արբասի դրամ մըն է կոխուած Երևանի մէջ է 1148 (5.48 գրամ, 25.5 մմ): Վերջին ցուցակագրուած դրամ-ներն են արծաթեայ կէս օնուք մը թուադրուած է 1143 վերագրուած Օսմանեան Սուլեյման Մահմուդ Ա-ի (1143-1168 Հ/ԲՔ 1730-1754), կոխուած՝ Գանձակ (2.6 գրամ, 18 մմ), և արծաթեայ մէկ օնուք մըն է թուադրուած է 1143 վերագրուած Նոյն սուլթանին (5.4 գրամ, 22 մմ, 1.7 մմ հաստ): ԵԹՆ

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՐԳՕ-ԼԵՆԱ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆԻ

1970

1. «Հին դրամների հավաքածու», Հայրենիքի Ձայն, հատոր 6 (18 Մարտ 1970), թիւ 11 (243), էջ 7:

1971

2. «Դրամադիտական արժեքավոր հավաքածու», Հայրենիքի Ձայն, հատոր 7 (25 Օգոստոս 1971), թիւ 34 (318), էջ 4:

1972

3. «Ռուբենյան թորոս իշխանի դրամներ», Լրաբեր Հասարակական Գիտությունների (Նոյեմբեր 1972), թիւ 11 (359), էջ 60-66, 1 տախտակ (ռուսերէն ամփոփում):
4. «XVIII դ. սեղանի հայատառ զարդախաչ», գրեցին՝ Մ. Ե. Կարապետյան, Հ. Վ. Սարգսյան, Լրաբեր Հասարակական Գիտությունների (Յունիս 1972), թիւ 7 (355), էջ 96-98:

1977

5. «Հայոց թագավոր Լեվոն առաջինի օծման դրամները», Համրապետական երրորդ գիտական կոնֆերանս, նվիրված Հայաստանի մշակույթի և արվեստի պրոքլեմներին. Ջեկուցումների թեզեր, Երևան, 1977, էջ 131-132:
6. «Коронационные монеты армянского царя Левона I» [Հայոց թագավոր Լեվոն առաջինի օծման դրամներ], Համրապետական երրորդ գիտական կոնֆերանս, նվիրված Հայաստանի մշակույթի և արվեստի պրոքլեմներին. Ջեկուցումների թեզեր, Երևան, 1977, էջ 131-132:
7. «Հարստանում է դրամադիտական հավաքածուն», Հայրենիքի Ձայն, (23 Նոյեմբեր 1977), թիւ 47 (643), էջ 7:

1981

8. «Անտիկ եվ միջնադարյան դրամների ժողովածու կիլիկիայից ու Սիրիայից», գրեցին՝ Մ. Ե. Կարապետյան, Հ. Վ. Սարգսյան. Հայկական ՍՍՀ-ում 1979-1980 թթ. դաշտային հնագիտական աշխատանքների արդյունքներին նվիրված գիտական մատչելի գեկուցումների թեզիսներ: Երևան, 1981, էջ 34-35:
9. «Иконография монет царя Хетума [Հեթում թագավորի դրամներուն պատկերագրութիւնը]: Naichnadi sessia, tezisy doklatov. Երևան, Հայաստանի Պատմութեան Պետական Թանգարան, Երեւանի Հիմնադրութեան Պատմութեան «Էրեբունի» Թանգարան, 1981, էջ 21-23:

1983

10. «Միջնադարյան հայկական դրամի կնիքներ», գրեցին՝ Մ. Ե. Կարապետյան, Հ. Վ. Սարգսյան, Հայկական ՍՍՀ-ում 1981-82 թթ. դաշտային հնագիտական աշխատանքների

արդյունքներին նվիրված գիտական մատչելի գեղարվեստական թեզիսներ. 21-23 Մարտի 1983 թ.: Երևան, 1983, էջ 49-50:

1984

11. «Կիլիկիայի հայկական դրամի կնիքներ», գրեցին՝ Մարգո Կարապետյան, Հենրի Սարգսյան, Լրաբեր Հասարակական Գիտությունների (Մարտ 1984), թիվ 3 (495), էջ 99-101:
12. «Զաբե-Հեթում դրամի կնիքները», գրեցին՝ Մ. Ե. Կարապետյան և Հ. Վ. Սարգսյան, Հայ Դրամագիտական Հանդես (Սեպտեմբեր 1984), թիվ 3, էջ 24-28:

1985

13. «Կիլիկիայի հայկական դրամներ հայտնաբերված Հայաստանում», գրեցին՝ Հ. Վ. Սարգսյան, Մ. Ե. Կարապետյան, Հայկական ՍՍՀ-ում 1983-84 թթ. դաշտային հնագիտական աշխատանքների արդյունքներին նվիրված գիտական մատչելի գեղարվեստական թեզիսներ. Ապրիլ 1985 թ.: Երևան, 1985, էջ 59-60:
14. «Կիլիկիայի հայկական դրամների շրջանառությունը Հայաստանում», գրեցին՝ Հենրի Սարգսյան, Մարգո Կարապետյան, Լրաբեր Հասարակական Գիտությունների (Նոյեմբեր 1985), թիվ 11 (515), էջ 54-58:

1986

15. «Cilician Armenian Coins Found on Armenian Territory», by Henry Sarkissian, Margo Garabedian, *Notizie Dal Chiostro del Monastero Maggiore*, հատոր. XXXVII-XXXVIII (1986), էջ 35-39:
16. «Կիլիկիան հայկական դրամների շրջանառությունը Հայաստանում», գրեցին՝ Հենրի Սարգսյան, Մարգո Կարապետյան, Նոր Օր, հատոր LXIV (4 Նոյեմբեր 1986), թիվ 76, էջ 10:

1991

17. «Կիլիկիայի Կոստանդին առաջին թագավորի նորահայտ դրամները», Հայաստանի Հանրապետությունում 1989-1990 թթ. դաշտային հնագիտական աշխատանքների արդյունքներին նվիրված գիտական մատչելի գեղարվեստական թեզիսներ Մայիս 1991: Երևան, Հայաստանի Գիտությունների Ակադեմիա եվ Հնագիտական եվ Ազգագրական ինստիտուտ 1991, էջ 129-130:

2000

18. «Գրախոսություններ՝ Armenian Numismatic Studies – Հայ դրամագիտական ուսումնասիրություններ», գրեց՝ Ե. Թ. Ներսիսյան, Ասպարեզ Օրաթերթ, հատոր 92 (Հինգշաբթի, 14 Դեկտեմբեր 2000), թիվ 11375, էջ 13, 14:

2002

19. «Պ. Վ. Զուբովի ռուբենյան դրամների ժողովածուն», (Մասն I, Լևոն Ա.), Հայ Դրամագիտական Հանդես, Ա Շրջան, հատոր XXVIII (Սեպտեմբեր 2002), թիվ 3, էջ 87-84 (անգլերեն ամփոփում):
20. «Կենսագրություններ դրամագետ Հենրի Վարդանի Սարգսյանի», Հայ Դրամագիտական Հանդես, հատոր XXVIII (Յունիս 2002), թիվ 2, էջ 41-42:

2003

21. «Պ. Վ. Զուբովի ռուբենեան դրամների ժողովածուն», (Մասն II, Հեթում Ա.), Հայ Դրամագիտական Հանդես, Ա Շրջան, հատոր XXIX (Մարտ 2002), թիւ 1, էջ 13-32 (անգլերէն ամփոփում):

2004

22. «Պ. Վ. Զուբովի ռուբենեան դրամների ժողովածուն», (Մասն III, Լևոն Բ, Հեթում Բ., Սմբատ, Կոստանդին Ա.), Հայ Դրամագիտական Հանդես, Ա Շրջան, հատոր XXX (Յունիս 2004), թիւ 2, էջ 29-44 (անգլերէն ամփոփում):
23. «Պ. Վ. Զուբովի ռուբենեան դրամների ժողովածուն», (Մասն IV, Լևոն Գ, Օշին, Լևոն Դ., Կի, Կոստանդին Գ. Կոստանդին Դ., Լևոն Ե.) Հայ Դրամագիտական Հանդես, Ա Շրջան, հատոր XXX (Սեպտեմբեր 2004), թիւ 3, էջ 59-82 (անգլերէն ամփոփում), տախտակ 4:

2005

24. «Կիլիկիէ թագաւորի դրամները», Հայ Դրամագիտական Հանդես, Բ Շրջան, հատոր 1 (31), (Դեկտեմբեր 2005), թիւ 4, էջ 81-100, տախտակ 9:

2006

25. «Կիլիկիայի Կոստանդին առաջինի նորայայտ դրամները», Հայ Դրամագիտական Հանդես, Բ Շրջան, հատոր 2 (32), (Յունիս 2006), թիւ 2, էջ 31-36 (անգլերէն ամփոփում):
26. Մահախոսական՝ նուիրուած հայ դրամագէտ Հենրի Վարդանի Սարգսեանի, Հայ Դրամագիտական Հանդես, Բ Շրջան, հատոր 2 (32), (Մարտ 2006), թիւ 1, էջ 1:

2007

27. «Գրախօսութիւն՝ Armenian Coin Auctions – Հայկական դրամներում աճուրդները», գրեց՝ Ե. Թ. Ներսէսեան, նոր Հայաստան Օրաթերթ, հատոր ԺԶ (Շաբաթ, 10 Փետրուար 2007), թիւ 27, էջ 3, 4, 16:

2008

28. «Լևոն Ա. Թագաւորի օծման արարողութեան և օծման դրամների մասին», Հայ Դրամագիտական Հանդես, Բ Շրջան, հատոր 4 (34), (Սեպտեմբեր 2008), թիւ 3, էջ 61-63:

2009

29. «Հայաստանի Պատմութեան Թանգարանի նուիրատուները», Հայ Դրամագիտական Հանդես, Բ Շրջան, հատոր 5 (35), (Յունիս 2009), թիւ 2, էջ 47-53:

2010

30. «Հայաստանի Պատմութեան Թանգարանի Դրամագիտութեան Բաժնի եւ Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութեան յարաբերութիւնները», Հայ Դրամագիտական Հանդես, Բ Շրջան, հատոր 6 (36), (Յունիս 2010), թիւ 2, էջ 33-44:

Քաղեց՝ Ե. Թ. Ներսէսեան

ARMENIAN NUMISMATIC LITERATURE

11 PANORAMA. Erewani ew marzerun nuiruat nor metaghadramner [New Metallic Coin Dedicated to the Districts and Yerevan] - *Երեւանի եւ մարզերուն նուիրուած նոր մետաղադրամներ*. Asbarez, Vol. 104 (Thursday, 28 June 2012), No.14,296, p. 12, illus. In Armenian.

The Central Bank of the Armenian Republic placed in circulation 11 different types of coins dedicated to the 10 districts of Armenia and Yerevan. One side of each 50 dram coin depicts a buildings typical of that district. For example, the Sardarapat monument for the district of Armavir, David of Sassoun for the capital city of Erevan. The coins are legal tender currency. YTN

Հայաստանի կեդրոնական դրամատունը շրջանառութեան մէջ դրած է նոր մետաղադրամ մը 11 տարբերակներով, նուիրուած 10 մարզերուն և Երեւանին: Այս 50 դրամնոց մետաղադրամի մէկ կողմը պատկերուած է իւրաքանչիւր մարզը խորհրդանշով կառույցի մը նկարով: Օրինակի համար Սարդարապատը Արմավիրի մարզին համար, Սասունցի Դաւիթ Երեւան մայրաքաղաքին համար: Այս դրամները ունին օրինական դրամական արժէք: ԵԹ

12 SARYAN, Levon A. The Unique Silver Double Tram of King Gosdantin I (1298-1299) of Cilician Armenia, by Levon A. Saryan. *Hask Hayagitakan Taregirk'*, New Series, Vol. XI (2007-2008), (published in 2009), pp. 339-348.

An introduction to the Armenian coins struck in Cilicia is presented, the coinage of King Gosdantin I (1298-1299) is reviewed, and the silver double tram of Gosdantin I is described. The obverse of the double tram depicts Gosdantin seated on a horse, riding to right, head facing forward. He holds the reins with his left hand and a straight sword upright. On the reverse the king is standing upright and facing forward. He holds a cross in his left hand and a sword aloft in his right hand. The legends and metrological data (5.674 grams, 26-28 mm diameter, 10h die axis) are published. Additionally, by utilizing SEM-EDS, the author presents a surface chemical composition of Gosdantin's double tram where the silver fineness is 93.97%, copper 2.20%, gold 0.78%, and lead 0.54%. An historical survey of the period encompassing the regnal periods of King Smpad and Gosdantin I is offered and the numismatic legacy of King Gosdantin I is summarized. Author's references are tabulated in a two page bibliography at the end of the article YTN

Պատմական ներածական մը ընծայուած է Կիլիկիոյ մէջ կոխուած հայկական դրամներու մասին, քննուած է Կիլիկիոյ Կոստանդին Ա. (1298-1299) թագաւորին դրամահատութիւնը և նկարագրուած է Կոստանդին Ա. թագաւորի արծաթեայ եզակի երկրդրամ մը: Երեսին վրայ պատկերուած է Կոստանդին նստած ձիու մը վրայ կ'արշաւէ դէպի աջ, սակայն գլուխը հանդիպահայեաց է: Իր ձախ ձեռքով ան կը բռնէ ձիուն ասնձը, աջով՝ շիտակ սուր մը դէպի վեր: Ետին թագաւորը ոտքի կանգնած ու հանդիպահայեաց է: Ան իր ձախ ձեռքով կը բռնէ խաչ մը, աջով՝ սուր մը դէպի վեր: Հրատարակուած են խորագրութիւններն ու չափազիտական տուեալները (5.674 գրամ, 26-28 մմ տրամագիծ, 10ժ առանցքային ուղղութիւն): Յաւելեալ կերպով, օգտագործելով SEM-EDS, հեղինակը կ'ընծայէ տարրագիտական բաղադրութիւնը Կոստանդինի երկրդրամին համար, ուր արծաթին զտութիւնն է 93.97%, պղինձինը՝ 2.20%, ոսկինը՝ 0.78%, և կապարինը՝ 0.54%: Ուրուագծուած է Սմբատ և Կոստանդին Ա. թագաւորները շրջապատող տարիներու պատմութիւնը, ապա ամփոփուած է Կոստանդին Ա. թագաւորին դրամագիտական ժառանգութիւնը: Հեղինակին ծանօթագրութիւնները աղինսակաձև տպուած են յօդուածի վերջաւորութեան իբրև մատենագրութիւն: ԵԹ

- 13 VARDANYAN, Ruben. Borba za tityl "ġaria ġsareġ" v kontekste vostochnoi politiki rima I veka do H. Ė. (Po numizmaticheskim, ėpigraficheskim i nappatibnym istochnikam) [The Fight for the "King of Kings" Title in the Context of Rome's Eastern Policy in the 1st Century B.C. (On Numismatic, Epigraphic and Narrative Sources)] - Борба за титул «Царя Царей» в контексте восточной политики рима I века до Н. Э. (По нумизматическим, эпиграфическим и нарративным источникам, автор Рубен Варданян. Patma-Banasirakan Handes, (2011), pp. 209-231. Summaries in Armenian and English.

The Romans based their strategy not only on military power but also tried to exploit the rivalry between their enemies. In the 1st century B.C., the intrusion of Romans in the competition around the title of "king of kings" between Armenia and Parthia was one of their diplomatic sources of influence in the course of events. The last coins with the title "king of kings" of Mithridates II can be dated from not later than 88/7 B.C. Afterwards, for more than twenty-five years after Mithridates II, the imperial claims of Tigranes II, the kings of Parthia and Mithridates VI Eupator were not reflected on the coins issued by them. The imperial title appeared again only in the 61 B.C., this time on the coins of Tigranes II, due to the crucial position of Pompey in the relations between Armenians and Parthians. The Parthians restored the title of "king of kings" after Tigranes, and in the second half of the 1st century B.C. a situation was created in the Near East when there were two concurrent "king of kings", one of which was the Parthian king, vested with sovereign authority, and the other patronized by Rome. Thus, after the death of Tigranes II, Pompey thought it expedient to confer this title to Pharnaces, king of Pontus, and he then returned it to Artavazdes II, king of Armenia. Later, the imperial title was transferred to Artavazdes of Atropatene by interference of Marcus Antonius.

Author

Հռոմէացիները իրենց քաղաքականութեան մէջ յենուում էին ոչ միայն ռազմական ուժի վրայ, այլև փորձում էին օգտագործել իրենց հակառակորդների միջև գոյութիւն ունեցող հակասութիւնները: Ն.Ք. Ա. դարում Հայաստանի և Պարթևաստանի միջև «Արքայից արքայ» տիտղոսի համար ծաւալուած մրցակցութեան մէջ հռոմէացիների միջամտութիւնը՝ իրադարձութիւնների ընթացքի վրայ ազդելու դիւանագիտական լծակներից մէկն էր: Միհրդատ Բ-ի «Արքայից արքայ» տիտղոսով վերջին դրամները կարող են թուագրուել Ն.Ք. 88/7 թ. ոչ ուշ: Սրանից յետոյ՝ աւելի քան քսանհինգ տարի, այդ տիտղոսի նկատմամբ Տիգրան Բ-ի, պարթև արքաների և Միհրդատ Զ. Եւպատորի կաւանութիւններն իրենց թողարկած դրամների վրայ չեն արտացոլուել: Կայսերական տիտղոսը իրկին յայտնուեց միայն Ն.Ք. 61 թ.՝ այս անգամ Տիգրան Բ-ի դրամների վրայ՝ շնորհիւ հայերի ու պարթևների միջև յարաբերութիւններում Պոմպէոսի վճռող դիրքորոշման: Տիգրանից յետոյ պարթևները վերականգնեցին «Արքայից արքայ» տիտղոսը, Ն.Ք. Ա. դ. երկրորդ կէտում Առաջաւոր Արևելքում ստեղծուեց մի իրավիճակ, երբ կային միաժամանակ իշխող երկու «Արքայից արքայ»ներ, որոնցից մէկը՝ պարթև արքան, օտուոած էր սուլվելէն իշխանութեամբ, իսկ միւսին՝ հովանաւորում էր Հռոմը: Այսպէս՝ Տիգրան Բ-ի մահից յետոյ, Պոմպէոսը նպատակայարմար գտաւ այդ տիտղոսը շնորհելու Պոնտոսի թագաւոր Փառնակէսին, այնուհետև այն վերադարձուեց Հայոց արքայ Արտաւազդ Բ-ին: Աւելի ուշ, Մարկոս Անտոնիոսի միջամտութեամբ, կայսերական տիտղոսը անցաւ Ատրոպատէնէի թագաւոր Արտաւազդին:

Հեղինակը

- 14 VARDANYAN, Ruben. *Sylloge Nummorum Romanorum Armenia, Vol. I, Roman Republic - Միլլոգէ հռոմեակամ դրամների Հայաստան, հատոր I Հռոմեակամ Համրապետութլում*, text and photographs by Ruben Vardanyan. Yerevan: History Museum of Armenia, 116 pp., 2011, illus. Bilingual in Armenian and English.

The History Museum of Armenia began to publish its numismatic collection in sylloge format. The catalogue contains the description and photographs of 463 coins of Roman Republic. The content of the book is divided as follows: "Preface," "How to use the catalogue," "Abbreviations," "Bibliography." Basically, the

catalogue is divided into four sections, "Roman Republican and Imperial Coins," "Roman Provincial Silver Coins," "Imitations," and "Forgeries." The "Appendix" includes "Countermarks, punch-marks and graffiti" presented in additional four plates. The publication is supplemented with "Index" which includes "Mints," "Names," Types," "Legends" and "Provenance" of coins. Also, in a tabulated format the "Inventory" number of the Museum coins and "Concordance" with the published numismatic literature are given. The first coin in the catalogue is *Æ* quadrans, from Rome, 225-217 BC.; the last genuine piece, the 454th coin, is a silver tetradrachm of Cleopatra and M. Antonius, uncertain mint, c. 36 BC. YTN

Հայաստանի Պատմութեան Թանգարանը սկսաւ հրատարակել իր դրամագիտական ժողովածուն սիլվըզէ ձևաչափով: Առաջին կատալոգը կը պարունակէ հռոմէական 463 դրամներու նկարագրութիւններն ու լուսանկարները: Գիրքի բովանդակութիւնը բաժնուած է հետեւեալ ձևով: «Ներածութիւն», «Կատալոգի կառուցվածքը», «Համառոտագրութիւններ», «Հղված գրականութեան ցանկ»: Հիմնականօրէն կատալոգը բաժնուած է չորս մասերու, «Հռոմի հանրապետական և իմպերատորական դրամներ», «Հռոմի պրովինցիալ արծաթե դրամներ», «Ընդօրինակութիւններ», և «Կեդծ դրամներ»: «Հալելիւած» կը պարունակէ «Մակաղորդներ, դրոշմներ և գրաֆիտներ» ընծայուած չորս տախտակներով: Գիրքը համարուած է «Յանկով» որ կը պարունակէ «Դրամահատարաններ», «Դրամների վրա հանդիպող անձնանուններ», «Դրամական տիպեր», «Դրամական գրութիւններ» և «Դրամների ծագումը»: Նաև աղիւսկած և տրուած են Թանգարանի դրամներուն «Գուլթացուցակ»ը և հրատարակուած դրամագիտական գրականութեան հետ «Համաձայնեցում»ը: Կատալոգին մէջի առաջին դրամը պղնձեայ քուադրանս մըն է, Հռոմէն, 225-217 Ն.Ք.: Իսկ վերջին հարազատ դրամը՝ 454րդը, արծաթեայ չորեքդրամեան մըն է, Կլէպատրայի և Մ. Անտոնիոսի, անյայտ դրամահատարանէ մը, չուրջ 36 Ն.Ք.: ԵԹՆ

(Silver Fineness, cont. from p. 32)

For Gosdantin I, the data on silver content is rather scarce. In CCA we have one reading, 75% silver fineness. In "Medieval Armenian Coins," (MAC 86) we have another reading of 72%. Both of them have a silver content value a lot less than 80%.

These readings demonstrate vividly that that Smpad, Gosdantin I, and Oshin have their trams and coronation trams with silver fineness less than 80%. Oshin ascended the throne of Cilician Armenia when Levon III was assassinated. If by some miracle Levon III had struck coronation trams, definitely it would not have higher silver content than the coronation pieces of Oshin. The same mint masters and mint workers who continued to work in the mint, would be working for the new king and strike his coins. It would be unlikely that they would be striking a coronation tram for Levon III with 94% silver content and turn around and strike for Oshin with 79.5% silver fineness, a coin with fineness of less than 15% silver from previous king.

A scientific very precise method must be used to determine the specific gravity and the alloy content of Cilician Armenian coins. Measuring the specific gravity of key coins or groups of Cilician Armenian coins by using low-powered focusing spectrometer named "isoprobe," or SEM-EDS (scanning electron microscopy with energy dispersive X-ray spectrometry) would yield more modern data. However, it is necessary to sacrifice some coins in the name of science to understand the composition of the internal alloy of the coins, as it was experimented by Dr. L. A. Saryan by removing a small wedge from each coin under test (ANJ 1994, pp. 45-52, pl. VII). Reexamination of the silver fineness of Cilician Armenian coins should be a rewarding project for a future student of Armenian numismatics. Y. T. Nercessian

ARMENIAN NUMISMATIC SOCIETY

Phone: 562-695-0380, e-mail: ArmNumSoc@aol.com

8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, CA 90660-1920, USA

SALE

PUBLICATIONS

	SALE PRICE
SP1. Bedoukian, Paul Z. Selected Numismatic Studies [I]. 1981, xxxvi, 570 pp., 72 pls., clothbound (For Vol. II see SP10), retail \$35.00.....	\$10.00
SP2. Nercessian, Y. T. Attribution and Dating of Armenian Bilingual Trams. 1983, 36 pp., 12 pls., card covers, retail \$6.75.....	2.00
SP3. Nercessian, Y. T. Armenian Numismatic Bibliography and Literature. 1984, 729 pp., clothbound, retail \$50.00.....	10.00
SP4. Bedoukian, Paul Z. Coinage of the Armenian Kingdoms of Sophene and Commagene. 1985, 37 pp., 2 pls., card covers, retail \$6.00.....	2.00
SP5. Bedoukian, Paul Z. Armenian Coin Hoards. 1987, 64 pp., 6 pls., card covers, retail \$8.00.....	2.00
SP6. Nercessian, Y. T. Bank Notes of Armenia. 1988, 224 pp., 192 pl., clothbound, retail \$30.00.....	8.00
SP7. Bedoukian, Paul Z. A Hoard of Copper Coins of Tigranes the Great and a Hoard of Artaxiad Coins. 1991, 30 pp., 2 pls., card covers, retail \$5.50.....	1.00
SP8 Nercessian, Y. T. Armenian Coins and Their Values. 1995, 256 pp., 48 pls., cloth/bound OUT of PRINT, author's copy.....	50.00
SP9. Nercessian, Y. T. Armenian Numismatic Studies [I]. 2000, viii, 678 pp., 96 pls., clothbound (For Vol. II see SP15), retail \$75.00.....	18.00
SP10. Bedoukian, Paul Z. Selected Numismatic Studies II. 2003, viii, 376 pp, 61 pls., clothbound (for Vol. I see SP1), retail \$57.00.....	10.00
SP1 + SP10 (SNS I & SNS II), retail \$92.00.....	20.00
SP11. Nercessian, Y. T. Silver Coinage of the Artaxiad Dynasty of Armenia. 2006, x, 212 pp., 96 p..ls., clothbound, retail \$60.00.....	10.00
SP12. Nercessian, Y. T. Armenian Coin Auctions. OP. Author's copy, vi, 118 pp., 8½x11" format., card covers	SOLD OUT
SP13 Nercessian, Y. T. Metrology of Cilician Armenian Coinage. OP. Author's copy, 2007, xiv, 161 pp., 8½x11" format., card covers	35.00
SP14. Nercessian, Y. T. Catalogue of Armenian Coins Collected by Y.T. Nercessian.OP. Author's copy, 2008, lviii, 387 pp., 128 pls. clothbound.....	80.00
SP15. Nercessian, Y. T. Armenian Numismatic Studies II. 2009, xii, 580 pp., 60 pls., clothbound (For Vol. I see SP9), retail \$50.00.....	12.00
SP9 + SP15 (ANS I & ANS II), retail \$125.00	20.00
ANJ4. Essays on Armenian Numismatics in Memory of Father Clement Sibilian on the Centennial of His Death, <i>Armenian Numismatic Journal</i> , Series I, Vol. IV (1978), 167 pp., XXI pls., card covers, retail \$30.00.....	15.00
ANJ15. Studies in Honor of Dr. Paul Z. Bedoukian, <i>Armenian Numismatic Journal</i> , Series I, Vol. XV (1989), 192 pp, illus., card covers, retail \$30.00.....	10.00
<i>Armenian Numismatic Journal</i>	
--Volumes I (1975)	each volume..... 5.00
--Volumes II, III, V to XIV, XVI, XVII	each volume..... 8.00
--Volumes XVIII (1992), XIX (93), XX (94), XXI (95).....	each volume..... 10.00
--Volumes XXII (1996), XXIII (97), XXIV (98), XXV (99).....	each volume..... 25.00
--Volumes XXVI (2000), XXVII (01), XXVIII (02), XXIX (03), XXX (04).....	each volume..... 30.00
--Volumes 1 (2005) to 3 (2007), Series II	each volume..... 30.00
--Volumes 4 (2008), 5 (2009), 6 (2010), 7 (2011) Series II	each volume..... 40.00
--Volumes I (1975) to 35 (2009), thirty-five volumes, unbound (US Ship, Ins. \$20.00)	637.00
--Volumes I to V (1975-1979), cloth bound (one month bindery time), US shipping \$10.....	112.00
--Volumes VI-X (1980-1984), cloth bound (one month bindery time), US shipping \$10.....	86.00
--Volumes XI-XV (1985-1989), cloth bound (one month bindery time), US shipping \$10.....	115.00
--Volumes XVI-XX (1990-1994), cloth bound (one month bindery time), US shipping \$10.....	92.00
--Volumes XXI-XXV (1995-1999), cloth bound (one month bindery time), US shipping \$10.....	155.00
--Volumes XXVI-XXX (2000-2004), cloth bound (one month bindery time), US shipping \$10.....	195.00
--Volumes 1 (31) to 5 (35), (2005-09), Series II, cloth bound (one month bindery time), US shipping \$10	215.00
--Volumes I (1975) to 35 (2009), thirty-five volumes, cloth bound (US Ship, Ins. \$25.00)	970.00

SUPERSEDES ALL PREVIOUS LISTS

US shipping cost, add \$7 for first book, \$2 for each additional book. PREPAYMENT REQUIRED. California residents please add appropriate sales tax. Minimum order \$25. OP=Out of print.

March 2013

ARMENIAN NUMISMATIC SOCIETY

Phone: 562-695-0380, e-mail: ArmNumSoc@aol.com

8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, CA 90660-1920, USA

SALE

Bedoukian Publications

	SALE PRICE
B1. Bedoukian, Paul Z., <i>Coinage of the Artaxiads of Armenia</i> . London: Royal Numismatic Society, <i>Special Publication</i> , No. 10, 1978, 81 pp., 8 pls., clothbound, retail 30.00.....	8.00
B2. Bedoukian, Paul Z., <i>Coinage of Cilician Armenia</i> . Danbury, CT: 1979, xxxie, 494 pp., 12 pls., clothbound, retail 45.00.....	10.00
B3. Bedoukian, Paul Z., <i>Armenian Coins and Medals: An Exhibition from the Collection of Dr. Paul Z. Bedoukian – Յուգահանդէս Տր. Զարեհ Պողոսեանի հաւաքածոյէն</i> . New York: Museum of the Diocese of the Armenian Church of America, 1971, [24 pp.], bilingual, illus. in black and white, 8.5"x7", card covers. OP. Nercessian stock, retail 5.00.....	3.00
B4. Bedoukian, Paul Z., <i>Armenian Books: An Exhibition of Early Printings 1512-1700, from the Collection of Dr. Paul Z. Bedoukian – Յուգահանդէս հայերէն հետախոյ գործերու Տոթ. Զարեհ Պողոսեանի հաւաքածոյէն</i> . New York: Armenian Museum of the Diocese of the Armenian Church of America, 1975, [24 pp.], bilingual, illus. in black and white, 8.5"x7", card covers. OP. Nercessian stock, retail 5.00.....	3.00
B5. Bedoukian, Paul Z., <i>Thirty Centuries of Armenian Metal Art: An Exhibition from the Collection of Dr. Paul Z. Bedoukian – Երեսուն դարու հայ արուեստ մետաղի. Յուգահանդէս Տր. Փղ Զ. Պողոսեանի հաւաքածոյէն</i> . New York: AGBU Gallery, 1978, [24 pp.], bilingual, illus. in black and white, 8.5"x7", card cover, originally retail \$5.00	1.00
B6. Bedoukian, Paul Z., <i>Armenian Woven Art: An Exhibition from the Collection of Dr. Paul Z. Bedoukian – Հայ հիստածեղենի արուեստ. Յուգահանդէս Տոթ. Փղ Զ. Պողոսեանի հաւաքածոյէն</i> . New York: AGBU Gallery, 1980, [24 pp.], bilingual, illus. in COLOR, 8.5"x7", card covers, originally retail \$12.50.....	2.00
B7. Bedoukian, Paul Z., <i>Armenian Ceramic Art: An Exhibition from the Collections of Tina & Haroutune Hazarian, Dr. Paul Z. Bedoukian – Հայ յախճապակիի արուեստ. Յուգահանդէս Արթինա եւ Յարութիւն Հապարեանի եւ Տոթ. Փղ Զ. Պողոսեանի հաւաքածոյէն</i> . New York: Armenian Museum, 1982, [24 pp.], bilingual, illus. in COLOR, 8.5"x7", card covers, originally retail \$12.50.....	2.00
B8. Bedoukian, Paul Z., <i>Հզօնեաւ կոխուած 18րդ դարու հայ մետալներ – Eighteenth Century Armenian Medals Struck in Holland</i> . Venice: Mekhitarist Press, 24 pp., 7"x9.5", card covers, 24 pp., illus. in black and white, 3 pp. English summary. Reprinted from <i>Bazmavep</i> , 1977/3-4, pp. 728-751. Card covers.	SOLD OUT

Armenian Numismatic Society Offprints and Medals

OP2. "Overstruck and Countermarked Coins of the Artaxiad Dynasty of Armenia," by Nercessian and Saryan, an offprint of ANJ, Vol. XXII (1996), pp. 23-62, pls. I-VI. US 1st class Ship. \$3.	10.00
OP3. "Silver Coins of Tigranes II of Armenia," by Y. T. Nercessian, an offprint of ANJ, Vol. XXVI (2000), Nos. 3-4, pp. 43-108, pls. 1-10. US first class shipping \$3.00.....	10.00
M1. Bedoukian, P. Z. Silver proof medal, 39 mm diameter, 1 troy ounce. Obv. portrait of Bedoukian; Rev. logo of ArmNS (2000). Please read the note below. US shipping \$6.....	52.00
M2. Nercessian, Y. T. Silver proof medal, 39 mm diameter, 1 troy ounce. Obv. portrait of Nercessian; Rev. logo of ArmNS (2005). Numbered, certificate of authenticity. Please read the note below. US shipping \$6	55.00
Note. The price of silver medals is subject to change based on the market fluctuations, +/- 1.00 per ounce of bullion silver. The reference price is \$25.00 per ounce of bullion silver. For example, if the bullion silver value increased to \$30.00, add \$5 to the posted medal price; if decreased to \$20.00, then subtract \$5 from the medal price.	

SUPERSEDES ALL PREVIOUS LISTS

US shipping cost, add \$7 for first book, \$2 for each additional book. PREPAYMENT REQUIRED. California residents please add appropriate sales tax. Minimum order \$25. OP=Out of print. March 2013



Series II

Volume 9 (39), No. 3

September 2013

ՀԱՅ

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՀԱՆԴԵՍ

ARMENIAN

NUMISMATIC

JOURNAL

TABLE OF CONTENTS

Vol. 9 (39), (2013) No. 3

Latest	57
Articles scheduled in coming <i>Armenian Numismatic Journal</i> issues.....	57
Letters and e-mails	57
Վարդանյան, Ռուբեն. Սիլլոգե հռոմեական դրամների, Հայաստան - <i>Sylloge Nummorum</i> <i>Romanorum Armenia, գրախօսեց՝ Ե. Թ. Ներսիսեան</i>	58
NERCESSIAN, Y. T. Metrology of Copper Coinage of the Artaxiads of Armenia, Tigranes IV (85 B.C.)	59
Vardanyan, Ruben. Սիլլոգե հռոմեական դրամների, Հայաստան - <i>Sylloge Nummorum</i> <i>Romanorum Armenia</i> , reviewed by Y. T. Nercessian	68
NERCESSIAN. Y. T. Bibliography of Armenian Numismatists.....	69
Armenian Numismatic Literature	79

ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍ

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL

Series II

Vol. 9 (39), No. 3

September 2013

LATEST

Normally, in this *Journal* we write only on Armenian coins. However, in this case we are making an exception and writing about an American coin. No doubt, most of you know about the U.S. presidential one dollar coins. The U.S. mint will strike a coin on the late President Woodrow Wilson, the 28th president. He is considered a friend of the Armenians and after the World War I he drew the boundaries of Wilsonian Armenia. The gold colored one dollar coin will be available from the U.S Mint, Philadelphia, PA, in late October or early November 2013.

ARTICLES SCHEDULED IN COMING ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL ISSUES

Old Memories: Dr. Paul Z. Bedoukian Honored by Armenian Coin Collectors in 1974, by Y. T. Nercessian

The Armenian Coin Auctions of 2010, 2011, and 2012, by Y. T. Nercessian

Լեւոն Ի-ի կեղծ դրամներ Հայաստանի Պատմության Թանգարանի հաւաքածուից, գրեց՝
Ռուբեն Վարդանյան - Counterfeit Cons of Levon I from the Collection of the History Museum of Armenia, by Ruben Vardanyan (bilingual)

Pre-Coronation Trams of Levon II, by Y. T. Nercessian

Selected Armenian Numismatic Bibliography of Ancient and Medieval Periods, 2001-2010, by Y. T. Nercessian

Metrology of Copper Coinage of the Artaxiad Dynasty of Armenia, Artavasdes III (5-2 B.C.)

Metrology of Copper Coinage of the Artaxiad Dynasty of Armenia, Tigranes IV and Erato (2 B.C.-A.D. 1)

Metrology of Copper Coinage of the Artaxiad Dynasty of Armenia, Artavasdes IV and Augustus (A.D. 4-6)

Metrology of Copper Coinage of the Artaxiad Dynasty of Armenia, Tigranes V with Erato and Tigranes V with Augustus (A.D. 6)

LETTERS AND E-MAILS TO THE EDITOR

I am preparing an article on the coins of 'Tosp' which will include a die study. I would appreciate it if you could send me images of any specimens in your collections.

Dr. Jack Nurpetlian (I'm practicing the use of my new title)

I believe I have found a new Artaxiad reverse type (picture attached). The obverse portrait resembles Tigranes II, however, this cannot be verified without a legible legend. The reverse depicts a standing male figure wearing a conical hat and holding a long spear with a shield at his feet. An unidentifiable object or creature is visible in front of the figure. The inscription on the right clearly reads downwards BASILEOS, but that on the left is not clear (it seems to include a delta and an alpha). The exergue also contains unidentifiable marks. I am interested in your opinions.

Jack Nurpetlian

Editor's response: See Bedoukian, SNS II, pl. 3, No. 4, or REA, 1983, p. 287, No. 4.

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL is the quarterly publication of Armenian Numismatic Society, an educational, non-profit organization. Editor, Y. T. Nercessian, 8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, CA 90660-1920, USA (webpage: www.ArmNumSoc.org/; e-mail: ArmNumSoc@aol.com). Associate Editors, W. Gewenian and T. Nercessian, Corresponding Editors, L. A. Saryan. Non-member subscriptions \$70/80 per year. **ISSN 0884-0180—LCCN 85-649443**

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ, ՌՈՒԲԵՆ, *Սիլլոգե հռոմեական դրամների, Հայաստան, հատոր I – Sylloge Nummorum Romanorum Armenia, Vol. I, by Ruben Vardanyan. Երևան, Հայաստանի Պատմութեան Թանգարան, 120 էջ, լաթակազմ, պատկերազարդուած բնագիր, 21.5 x 31 սմ (8.5 x 12 ինչ) Սիլլոգե (sylloge) ձևաչափով, «Տիգրան Մեծ» հրատարակչութիւն, 500 օրինակ տպուած (հայերէնով ու անգլերէնով):*

Հայաստանի Պատմութեան Թանգարանի ունի մետաղադրամներու ու թղթադրամներու մեծ ժողովածու մը, որ ցարդ հրատարակութեան կը սպասէ: Ծրագրուած է հրատարակել այս ժողովածուն Սիլլոգէ (sylloge) ձևաչափով: Սիլլոգե հռոմեական դրամների, Հայաստան աշխատանքը Թանգարանի ժողովածուին առաջին հատորն է:

Գրաստութեան աշխատանքը գրաւիչ տպագրութիւն մըն է: Իւրաքանչիւր դրամ նկարագրուած է հայերէնով ու անգլերէնով: Բնագիրն ու լուսանկարները ամբողջովին տպուած են փայլուն թուղթի վրայ, որ լաւագոյնս է դրամներու պատկերներուն համար: Թէև նկարները ունին դրամներու իսկական մեծութիւնը, սակայն, չորս տախտակներ կան որոնց վրայ խոշորցուած պատկերներով ընծայուած են դրոշմները, կրկնադրոշմները և արձանագրութիւնները (graffiti):

Կատարողը կը պարունակէ Հռոմէական Հանրապետութեան բոլոր դրամները, 463 կտոր (461+3a+57a): Անշուշտ ասոնց մէջ կան Հայաստանի վերաբերեալ հռոմէական դրամներ (Մ. Անտոնինոս/Հայկական խոյրը, ետին՝ նետն ու աղեղը. Կղէոպատրա/Հայկական խոյրը Մ. Անտոնինոսի զլխուն ետին): Ընդհանուր առմամբ, ցուցակաբերուած դրամներու մեծամասնութիւնը հռոմէական արծաթ դրամներ են: Ասոնց գրեթէ կէսը (225 կտոր) եկած է «Մառնա-կունքի դրամագիր»էն, յատնաբերուած՝ 1945ին, Գանձը պարունակած է դրամներ որոնք պատկանած են զանազան երկրներու: 1973ին, լուսահոգի Ռաչատուր Մուսեղեանը հրատարակեց այս դրամագիրտին փրկուած 373 կտորները Հայաստանի դրամական գանձերը գիրքին մէջ: Շատ հաւանաբար պատկանած ըլլալ վաճառականի մը որ Հայաստանի մէջ ճամբորդած է:

Յանկերը կը պարունակեն դրամատարանները, անձնանունները, դրամական տիպերը, բառացանկը (հայերէնով), լատինատառ խորագրութիւնները, յունատառ խորագրութիւնները, դրամներու ծագման վայրերն ու նուիրատուները, և համաձայնեցման ցանկերը գիրքի կատալոգին ու Թանգարանի գոյթամատենանի համարներուն միջեւ:

Փոքր մէջերում մը: Զարեհ Պտուկեան, 1974ին, նամակով մեզի իմացուց, որ իր անուշահոտութեան գործին պատճառով Լոս Անձելըս պիտի ժամանէ: Իրեն հետ կարգադրուեցաւ, որ ինք պիտի մեծանուի յատուկ ժողովի մը մէջ, ուր մեր անդամները կրնային իրեն ծանօթանալ: Վաղ կէսօրէ ետք զինք բերինք մեր տունը, ուր ժողովը տեղի պիտի ունենար ժողովի ընթացքին իրեն նուիրեցինք Մոնթբերլլոյի Հայ Նահատակաց Յուշարձանին ոսկիէ մեդալ կրծքանշանը (14 Մեպտ. 1974): Քանի որ ժամանակ ունէինք, նախ քան մեր ընթերցանութիւնը, ինք փափաքեցաւ երթալ ու այցելել Մեսրոպեան Ազգային Վարժարանը, որ մեր տան շատ մօտիկ էր և զաւակներս ալ հոն կ'ուսանէին: Շատ ուրախացաւ որ Ամերիկային մէջ կրցաւ այցելել հայկական ամենօրեայ դպրոց մը: Դպրոցին դասարանները այցելած ու բոլորտիքը չընթացած ատեն իրեն հարց մը տուի ըսելով. «Ինչո՞ւ նոյն յօդուածը կը գրես թէ անգլերէն և թէ հայերէն»: Ինք ինծի դառնալով ըսաւ. «Եթէ ես հայերէն չգրեմ հայերէն դրամագիրտական գրականութիւն և ալ հայ դրամագիրտութիւն գոյութիւն պիտի չունենայ»:

Ինչպէս նշուեցաւ, Ռուբէն Վարդանեանի գիրքին ցանկը կը պարունակէ բառացանկ մը: Այս մասնագիտական բառարանը կը ցանկագրէ այն օտար բառերը, որոնք գործածուած են իր

(cont. on p. 79)

METROLOGY OF COPPER COINAGE OF THE ARTAXIADS OF ARMENIA

Tigranes IV (8-5 B.C.)

No.	CAA	Metrological Data	Source
	ACV	wt.-diam.-die axis	

Tigranes IV (8-5 B.C.)

Zeus Seated

4 Chalci

1	155	7.67g-20ø	ACV155AD
2	155	6.30g-19ø-9h	SNS5H46
Avg. = 13.97÷2 = 6.99g weight			
Avg. = 39÷2 = 19.5mm diameter			
Avg. = 1/9h die axis orientation			

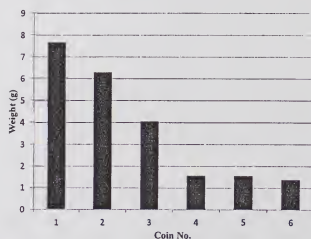
2 Chalci

3	159	4.07g-17.8ø-12h	Er19980/3
Avg. = 4.07g weight			
Avg. = 17.8mm diameter			
Avg. = 12h die axis orientation			

1/2 Chalcus

4	156	1.59g-18ø	CNG36-635
5	159	1.58g-11ø	ADTII-TIV20
6	159	1.40g	CAA159PB
Avg. = 4.57÷3 = 1.52g weight			
Avg. = 18mm diameter			

Tot.Avg. = 22.61÷6 = 3.77g weight
Tot.Avg. = 64.8÷4 = 16.2mm diameter
Tot.Avg. = 1/9h, 1/12h (2) die axis orient.



Ch. 14.1, Zeus seated

No.	CAA	Metrological Data	Source
	ACV	wt.-diam.-die axis	

Heracles

4 Chalci

1	153	8.97g-20.5ø-12h	HM
2	153	8.25g	CAA153JG
3	153	7.61g-22ø	CNG51-766
4	153	7.18g	CNG27-32
5	153	7.10g	CAA153JG
6	153	6.77g	CAA153PB
7	158	6.62g	Gorny208-1697
8	163	6.29g-22ø-12h	YN6047
9	158	6.29g-20ø	KovacsIII-6a
10	158	6.12g	Gorny208-1696
11	---	6.05g-23ø-12h	GeminiIX229
Avg. = Avg. = 76.85÷11 = 6.99g weight			
Avg. = 107.5÷5 = 21.5mm diameter			
Avg. = 3/12h die axis orientation			

2 Chalci

12	163	5.95g	Gorny199-541
13	71	5.74g	Lanz154-226
14	158	5.68g	Gorny208-1698
15	158	5.57g-22ø-12h	YNCat252
16	153	5.56g	MM12-764
17	158	5.48g-21ø-12h	YNCat253
18	127	5.28g-19ø	AC&B19-49
19	153	5.10g	CAA153PB
20	153	5.01g	MD142Gorny
21	158	4.87g-22ø-12h	CNG82-691
CNG85-40			
22	159	4.54g-19ø	EJ45
23	154	4.53g-17.9ø-1h	Er19614/50
24	---	4.35g	Gorny 186-1473
25	153	4.12g	MD142Spink
26	163	4.10g	Gorny200-2024
27	154	3.98g	CAA154PB
28	136	3.85g-17ø	CNG36-625
29	163	3.84g-21ø-11h	Gorny207-439
30	153	3.77g-20ø-12h	YN6016
31	160	2.50g	ACV160JG

No.	CAA ACV	Metrological Data wt.-diam.-die axis	Source
-----	------------	---	--------

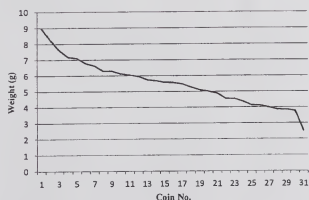
Avg. = $93.82 \div 20 = 4.69\text{g}$ weight
 Avg. = $157.9 \div 8 = 19.74\text{mm}$ diameter
 Avg. = 4/12h, 1/1h (5) die axis orient.

1 Chalcus

32	161	1.57g-12ø-4h	YNCat254
----	-----	--------------	----------

Avg. = 1.57g weight
 Avg. = 12mm diameter
 Avg. = 1/4h die axis orientation

Tot.Avg. = $172.24 \div 32 = 5.38\text{g}$ weight
 Tot.Avg. = $277.4 \div 14 = 19.82\text{mm}$ diameter
 Tot.Avg. = 7/12h, 1/1h, 1/4h (9) die axis orientation



Ch. 14.2, Heracles

Victory with Upright Hands4 Chalci

1	148	7.54g-22ø	CNG36-624
2	148	6.50g	CAA148WM
3	148	6.48g-17.7ø-1h	Er19035/28

Avg. = $20.52 \div 3 = 6.84\text{g}$ weight
 Avg. = $39.7 \div 2 = 19.85\text{mm}$ diameter
 Avg. = 1/1h die axis orientation

2 Chalci

4	148	5.56g-19ø-1h	GeminiVII-638
5	162-3	5.38g-19ø-12h	CNG90-652
6	148	5.24g	MD140Aufhäuser
7	148	5.21g-12h	Lanz80-167
8	163	5.02g-18ø-12h	YNCat255

No.	CAA ACV	Metrological Data wt.-diam.-die axis	Source
-----	------------	---	--------

9	148	4.90g	CAA148PB
10	148	4.83g	CS4-668; Lanz155-305
11	148	4.68g-20ø-12h	CNG27-31 CNG85-46
12	148	4.59g	NJ461
13	---	4.54g-19ø-12h	GeminiIX235
14	163	4.52g	Gorny200-2020
15	163	4.46g	Gorny200-2022
16	163	4.38g-18ø-12h	CNG82-692
17	148	4.33g	NumARSClass.1-239
18	107	4.16g	CNG20-395
19	148	4.16g-18ø-12h	YNCat256
20	---	3.92g	Gorny 186-1472

Avg. = $79.88 \div 17 = 4.70\text{g}$ weight
 Avg. = $160 \div 7 = 17.78\text{mm}$ diameter
 Avg. = 7/12h, 1/1h (8) die axis orientation

1 Chalcus

21	163	3.65g	Gorny208-1699
22	148	3.50g	CAA148PB
23	149	2.69g-15ø	CAA149PB
24	164	2.52g-14ø	CNG46-697
25	149	2.40g-11h	HACI34
26	149	2.10g	CAA149PB

Avg. = $16.86 \div 6 = 2.81\text{g}$ weight
 Avg. = $29 \div 2 = 14.5\text{mm}$ diameter
 Avg. = 1/11h die axis orientation

1/2 Chalcus

27	164	1.89g-13ø-12h	CNG82-693
----	-----	---------------	-----------

Avg. = 1.89g weight
 Avg. = 13mm diameter
 Avg. = 1/12h die axis orientation

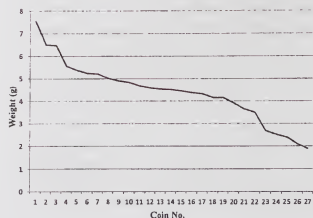
Tot.Avg. = $119.15 \div 27 = 4.41\text{g}$ weight
 Tot.Avg. = $212.7 \div 12 = 17.73\text{mm}$ diameter
 Tot.Avg. = 1/11h, 8/12h, 2/1h (11) die axis orientation

c/m Crescent

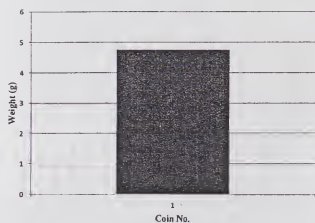
1	148	4.77g-17ø	o/s-c/m242YN
---	-----	-----------	--------------

Tot.Avg. = 4.77g weight
 Tot.Avg. = 17mm diameter

No.	CAA	Metrological Data	Source
	ACV	wt.-diam.-die axis	



Ch. 14.3, Victory with Upright Hands



Ch. 14.4, c/m Crescent

Nike Winged (right)

2 Chalci

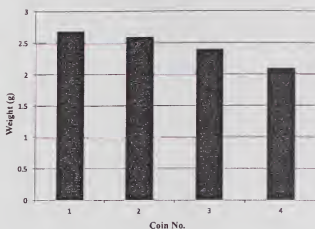
1	149	2.69g-13.3ø-1h	Er19031/24
2	149	2.60g	CAA149PB
3	149	2.40g	CAA149TD
4	149	2.10g	CAA149PB

Tot.Avg. = 9.79+4 = 2.45g weight

Tot.Avg. = 13.3mm diameter

Tot.Avg. = 1/1h die axis orientation

No.	CAA	Metrological Data	Source
	ACV	wt.-diam.-die axis	



Ch. 14.5, Nike winged right

Nike Winged (left)

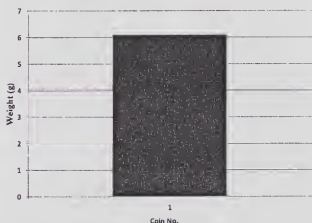
4 Chalci

1 --- 6.10g-22.5ø-12h Er19614/70

Tot.Avg. = 6.10g weight

Tot.Avg. = 22.5mm diameter

Tot.Avg. = 1/12h die axis orientation



Ch. 14.6 Nike winged left

Eagle Standing Right

1 Chalcus

1	155	2.78g-14ø-12h	CNG85-43
2	155	2.66g	Lanz154-228
3	155	2.62g	Lanz154-229
4	155	2.44g	CAA155PB
5	155	2.44g-13.9ø-12h	Er19031/25

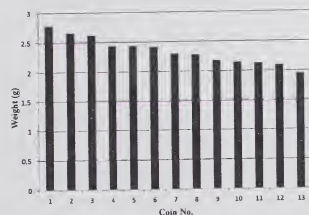
No.	CAA ACV	Metrological Data wt.-diam.-die axis	Source
-----	------------	---	--------

6	---	2.42g-14ø-12h	GeminIX231
7	165	2.30g-18ø-12h	SNS5H47
8	165	2.28g	Gorny208-1708
9	155	2.18g-15ø	CAA155PB
10	---	2.15g	Gorny 186-1475
11	165	2.13g-15ø-2h	YNCat257
12	155	2.10g-18.5ø-12h	JN117HT
13	155	1.95g	CAA155PB

Tot.Avg. = 30.45+13 = 2.34g weight

Tot.Avg. = 108.4+7 = 15.47mm diameter

Tot.Avg. = 5/12h, 1/2h (6) die axis orient.



Ch. 14.7, Eagle standing right

Eagle Standing Left

2 Chalci

1	156	4.20g-19ø-11h	JN115HT
---	-----	---------------	---------

Avg. = 4.20g weight

Avg. = 19mm diameter

Avg. = 1/11h die axis orientation

1 Chalcus

2	---	3.03g-14ø-12h	GeminIX232
3	166	2.81g	Gorny208-1706
4	156	2.80g	CAA156PB
5	166	2.79g-15ø	AC&B19-50
6	166	2.63g-15ø-12h	KovacsIII-10a
			GeminIVII-626
7	166	2.55g	Gorny200-2026
8	166	2.33g	Gorny208-1704
9	166	2.29g-14ø-12h	YN5986
10	156	2.26g-11ø-12h	CNG85-44

No.	CAA ACV	Metrological Data wt.-diam.-die axis	Source
-----	------------	---	--------

11	166	2.25g-14ø-12h	YNCat258
12	156	2.15g	CAA156JG
13	156	2.05g	CNG27-33
14	156	1.90g-13ø-12h	JN116HT
Avg. = 31.84+13 = 2.45g weight			
Avg. = 96+7 = 13.72mm diameter			
Avg. = 7/12h die axis orientation			

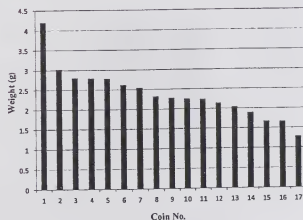
1/2 Chalcus

15	166	1.68g	Gorny208-1705
16	166	1.67g	Gorny208-1707
17	166	1.29g	Gorny200-2027
Avg. = 4.64+3 = 1.55g weight			

Tot.Avg. = 23.03+17 = 2.39g weight

Tot.Avg. = 115+8 = 14.38mm diameter

Tot.Avg. = 1/11h, 6/12h (7) die axis orientation



Ch. 14.8, Eagle standing left

Elephant Walking Right

2 Chalci

1	151	4.23g-17ø-12h	YNCat260
2	---	3.82g-17ø-2h	GeminIX230
Avg. = 8.05+2 = 4.03g weight			
Avg. = 34+2 = 17mm diameter			
Avg. = 1/12h, 1/2h (2) die axis orient.			

1 Chalcus

3	171	3.69g-16ø	KovacsIII-7a
4	151	3.56g	CAA151PB

Tigranes IV (8-5 B.C.)

No.	CAA ACV	Metrological Data wt.-diam.-die axis	Source
-----	------------	---	--------

5	171	3.31g	Gorny208-1703
6	171	3.13g	Gorny200-2025
7	171	2.44g	Gorny208-1702
8	151	2.32	Lanz 154-230
9	151	2.23g-14ø-1h	CNG85-41

Avg. = 20.68+7 = 2.95g weight

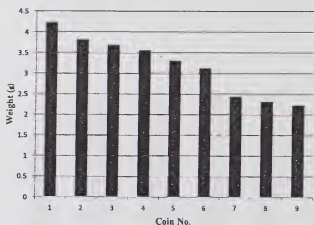
Avg. = 30+2 = 15mm diameter

Avg. = 1/1h die axis orientation

Tot.Avg. = 28.73+9 = 3.19g weight

Tot.Avg. = 64+4 = 16mm diameter

Tot.Avg. = 1/12h, 1/1h, 1/2h (3) die axis orientation



Ch. 14.9, Elephant walking right

Elephant Walking Left

4 Chalci

1	171	6.21g-19ø	KovacsIII-8a
---	-----	-----------	--------------

Avg. = 6.21g weight

Avg. = 19mm diameter

2 Chalci

2	172	5.57g-18ø	CNG61-900
---	-----	-----------	-----------

3	150	5.46g-17.2ø-1h	Er19031/25
---	-----	----------------	------------

1	172	5.40g-17ø-1h	Gorny208-1700
---	-----	--------------	---------------

5	150	5.29g-16ø-1h	CNG90-650
---	-----	--------------	-----------

6	150	5.02g-17ø-12h	YNCat261
---	-----	---------------	----------

7	150	4.99g-12h	MD145Er
---	-----	-----------	---------

8	---	4.85-18ø-1h	GeminiIX228
---	-----	-------------	-------------

9	150	4.77g-16ø-12h	CNG85-42
---	-----	---------------	----------

10	172	4.74g-17ø-12h	YNCat262
----	-----	---------------	----------

11	172	4.48g	Gorny200-2023
----	-----	-------	---------------

No.	CAA ACV	Metrological Data wt.-diam.-die axis	Source
-----	------------	---	--------

12	150	4.47g	CAA150PB
13	150	4.38g-17.4ø	ADArtxZ
14	169	4.36g-18ø	CNG36-629
15	---	4.24g	Gorny 186-1473
16	172	4.22g-17ø	MA37
17	150	4.19g-17ø	AC&B19-51
18	150	4.09g	NJ460
19	172	3.99g-18ø-2h	GeminiVII-625
20	150	3.95g	CAA150JG
21	172	3.91g	Gorny207-439

Avg. = 92.38+20 = 4.62g weight

Avg. = 206.6+12 = 17.22mm diameter

Avg. = 4/12h, 3/1h, 1/2h (8) die axis orientation

1 Chalcus

22	150	3.80g-16ø-2h	JN118MaB
----	-----	--------------	----------

23	172	3.79g	Gorny208-1701
----	-----	-------	---------------

24	150	3.71g-17.1ø-1h	Er19517/4
----	-----	----------------	-----------

25	150	2.54g-16ø	AC&B19-52
----	-----	-----------	-----------

26	173	1.38g	Lanz 153-309
----	-----	-------	--------------

Avg. = 15.22+5 = 3.04g weight

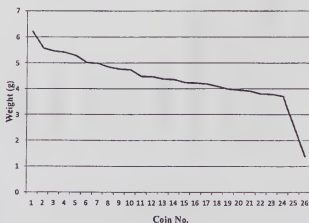
Avg. = 49.1+3 = 16.37mm diameter

Avg. = 1/1h, 1/2h (2) die axis orientation

Tot.Avg. = 113.81+26 = 4.38g weight

Tot.Avg. = 274.7+16 = 17.17mm diameter

Tot.Avg. = 4/12h, 4/1h, 2/2h (10) die axis orientation



Ch. 14.10 Elephant walking left

No.	CAA	Metrological Data	Source
	ACV	wt.-diam.-die axis	

Elephant's Head to Left2 Chalci

1	152	4.00g	CAA152PB
2	152	3.94g-14ø-12h	YNCat263

Avg. = $7.94 \div 2 = 3.97$ g weight

Avg. = 14mm diameter

Avg. = 1/12h die axis orientation

1 Chalcus

3	152	3.13g-13ø	AC&B19-53
---	-----	-----------	-----------

Avg. = 3.13g weight

Avg. = 13mm diameter

1/2 Chalcus

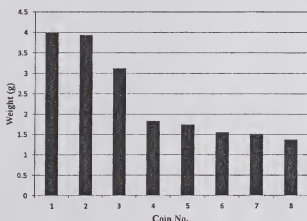
4	152	1.84g-11ø-6h	YNCat264
5	173	1.75g-11ø	CNG46-765
6	---	1.56g-11ø-12h	GeminiX233
7	152	1.52g-14ø	AC&B19-54
8	152	1.38g	Lanz153-309

Avg. = $8.05 \div 5 = 1.61$ g weightAvg. = $47 \div 4 = 11.75$ mm diameter

Avg. = 1/6h, 1/12 (2) die axis orientation

Tot.Avg. = $19.12 \div 8 = 2.39$ g weightTot.Avg. = $74 \div 6 = 12.33$ mm diameter

Tot.Avg. = 2/12h, 1/6h (3) die axis orient.



Ch. 14.11, Elephant's head left

Palm-Branch1 Chalcus

1	169	2.53g	SNSIJJerusalem21
---	-----	-------	------------------

No.	CAA	Metrological Data	Source
	ACV	wt.-diam.-die axis	

2	169	2.42g-15ø-12h	KovacsIII-13a
3	169	2.36g	Gorny142-1660
4	169	2.35g	Gorny160-1654

Avg. = $9.66 \div 4 = 2.42$ g weight

Avg. = 15mm diameter

Avg. = 1/12h die axis orientation

1/2 Chalcus

5	169	1.69g-15mm	CNG36-627
---	-----	------------	-----------

Avg. = 1.69g weight

Avg. = 15mm diameter

Tot.Avg. = $11.35 \div 5 = 2.27$ g weightTot.Avg. = $30 \div 2 = 15$ mm diameter

Tot.Avg. = 1/12h die axis orientation



Ch. 14.12 Palm-branch

Club and Double-Axe4 Chalci

1	158v	6.89g-16ø-6h	YNCat259
---	------	--------------	----------

Avg. = 6.89g weight

Avg. = 16mm diameter

Avg. = 1/6h die axis orientation

1 Chalcus

2	167	3.65g	Gorny208-1710
3	167-8	3.48g-14ø-12h	CNG90-651
4	157	3.04g	CAA157PB
5	157	3.00g-15ø	ADTHI-TIH8
6	158	2.99g-16.6ø-12h	Er19031/27
7	157	2.86g	CAA157D
8	158	2.75g-15ø	CAA158PB

Tigranes IV (8-5 B.C.)

No.	CAA ACV	Metrological Data wt.-diam.-die axis	Source
9	167	2.75g	Gorny208-1709
10	157-8	2.67g-16ø-12h	CNG85-45
11	158	2.66g	Ariadne1982Dec.156
12	---	2.66g	Gorny 186-1476
13	157	2.53g	CAA157PB
14	167	2.46g	Lanz 154-227
15	114	2.44g	Gorny208-1711
16	---	2.41g-15ø-12h	GeminiIX234
17	167	2.40g	ACV167LS
18	170	2.02g-15ø	CNG36-628

Avg. = $46.77 \div 17 = 2.75\text{g}$ weight

Avg. = $106.6 \div 7 = 15.23\text{mm}$ diameter

Avg. = 4/12h die axis orientation

1/2 Chalcus

19	168	1.30g	ACV168JG
----	-----	-------	----------

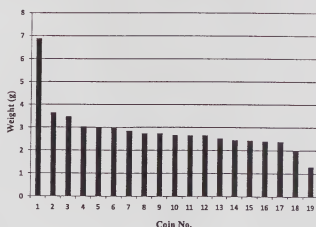
Avg. = 1.30g weight

No.	CAA ACV	Metrological Data wt.-diam.-die axis	Source
-----	------------	---	--------

Tot.Avg. = $54.96 \div 19 = 2.89\text{g}$ weight

Tot.Avg. = $122.6 \div 8 = 15.33\text{mm}$ diameter

Tot.Avg. = 4/12h, 1/6h (5) die axis orient.



Ch. 14.13, Club and double-axe

Table 14.1. Number of coins used to calculate the average weights of Tigranes IV coppers

Coin Rev. Design	Number of coins	Æ Coin Weight
Zeus Seated	6	3.77g
Heracles	32	5.38g
Victory with Upright Hands	27	4.41g
c/m Crescent	1	4.77g
Nike Winged (right)	4	2.45g
Nike Winged (left)	1	6.10g
Eagle Standing Right	13	2.34g
Eagle Standing Left	17	2.39g
Elephant Walking Right	9	3.19g
Elephant Walking Left	26	4.38g
Elephant's Head to Left	8	2.39g
Palm-Branch	5	2.27g
Club and Double-Axe	19	2.89g
TOTAL	168	

Table 14.2. Number of coins used to calculate the avg. diameters of Tigranes IV coppers

Coin Rev. Design	Number of coins	Æ Coin Diameter
Zeus Seated	4	16.2mm
Heracles	14	19.82mm
Victory with Upright Hands	12	17.73mm
c/m Crescent	1	17mm
Nike Winged (right)	1	13.3mm
Nike Winged (left)	1	22.5mm
Eagle Standing Right	7	15.47mm
Eagle Standing Left	8	14.38mm
Elephant Walking Right	4	16mm
Elephant Walking Left	16	17.17mm
Elephant's Head to Left	6	12.33mm
Palm-Branch	2	15mm
Club and Double-Axe	8	15.33mm
TOTAL	84	

Table 14.3a. Number of coins used to calculate the average die axis orientation of Tigranes IV coppers

Coin Rev. Design	Number of coins	Æ Die Axis Orientation
Zeus Seated	2	1/9h, 1/12h
Heracles	9	7/12h, 1/1h, 1/4h
Victory with Upright Hands	11	1/11h, 8/12h, 2/1h
c/m Crescent		
Nike Winged (right)	1	1/1h
Nike Winged (left)	1	1/12h

Table 14.3b. Number of coins used to calculate the average die axis orientation of Tigranes IV coppers

Coin Rev. Design	Number of coins	Æ Die Axis Orientation
Eagle Standing Right	6	5/12h, 1/2h
Eagle Standing Left	7	1/11h, 6/12h
Elephant Walking Right	3	1/12h, 1/1h, 1/2h
Elephant Walking Left	10	4/12h, 4/1h, 2/2h
Elephant's Head to Left	3	2/12h, 1/6h
Palm-Branch	1	1/12h
Club and Double-Axe	5	4/12h, 1/6h
TOTAL	59	

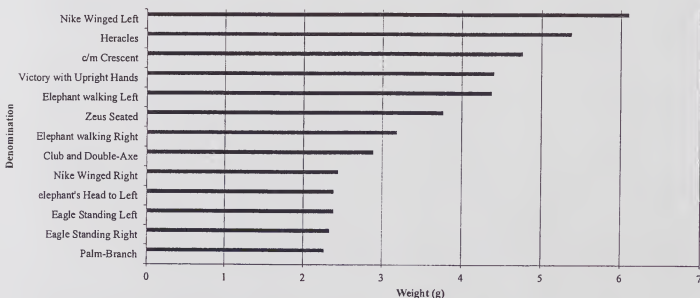


Chart 14.14 Average weights of Tigranes IV copper coins (grams)

VARDANYAN, RUBEN, *Sylloge Nummorum Romanorum Armenia*, Vol. 1 – *Միլլոգէ հռոմէական դրամների. Հայաստան, գրեյ՝ Ռուբէն Վարդանյան*. Yerevan: History Museum of Armenia, 120 pp., cloth bound, illustrated throughout the text, 21.5 x 31 cm (8 ½ x 12 inches) sylloge format, “Tigran Mets” printing house, 500 copies printed (in Armenian and English).

The History Museum of Armenia has an extensive collection of coins and paper currency which for the most part still awaits publication. It is planned to prepare and publish catalogues of the collection in “sylloge” format. *Sylloge Nummorum Romanorum Armenia* is the first volume in this series.

The book is attractively produced. Each coin is described in Armenian and English and illustrated. The text and illustrations are printed on glossy paper which is better for coin photographs. While the illustrations are of actual size four supplemental plates present enlargements of countermarks, punch-marks, and graffiti.

The catalogue includes the coins of Roman Republic preserved in the Museum, altogether 463 (461+3a+57a) pieces. Of course, there are included several Roman coins relating to Armenia (M. Antonius/Armenian tiara, behind bow and arrow; Cleopatra/Armenian tiara behind the head of M. Antonius). However, generally speaking, most of the coins catalogued are Roman silver coins. Nearly half of the coins catalogued (225 pieces), comes from the “Sarnakouk Hoard,” discovered in 1945. This hoard included coins belonging to many countries. In 1973, the late Kh. A. Mousheghian published the 373 pieces recovered from this hoard under the title of *Hayastani dramakan gandzerē* (Coin Hoards of Armenia). Most likely it was the treasure of a merchant who was traveling in Armenia.

The indexes include mints, names, coin types, glossary (in Armenian), Latin legends, Greek legends, provenance of coin finds or the donor, and lastly concordances between catalogue number and the inventory number of the Numismatics Section, History Museum of Armenia.

As noted, the indexes include a glossary which explains certain foreign terms such as “apex,” that are used in the Armenian section of the text. It puzzles us that the first foreign word which is on the cover of the book, the title “Sylloge,” is left out of this glossary. Here it is worth noting that even in an English speaking country like the United States, many collectors are not familiar with this term. We are curious if the author tried to make an effort to come up with an Armenian term for this foreign word. If we borrow all the foreign numismatic words and use them in Armenian, then it would not be Armenian numismatics, will it?

This book should be of major interest to libraries, museums, dealers, coin collectors, and scholars who are seriously interested in Roman coins, especially those types which have been carried as far as Armenia as a result of international commerce.

Ruben Vardanyan is the chief curator of the Numismatics Section of the History Museum of Armenia. When one considers that the Yerevan Museum lacks many of the facilities available to numismatists in Western Europe and the United States, he must be congratulated for his initiative and the work of starting to publish the numismatic holdings of the Museum. We wish nothing but success in this project. And we look forward of seeing a steady stream of books, cataloguing and publishing the entire numismatic collection of the History Museum of Armenia. Y. T. Nercessian

BIBLIOGRAPHY OF ARMENIAN NUMISMATISTS

This bibliography lists only a selection of well known numismatists. Where applicable, the entries are made under following classifications: obituary, biography, eulogy, and festschrift.

ABGARIANS, Mesrop T. (12.X.1908-†13.XI.1992)

Obituaries:

- 1 ARMENIAN NUMISMATIC SOCIETY. *Armenian Numismatic Journal*, Series I. Vol. XIX (March 1993), No. 1, p. 2.
- 2 ASBAREZ. *Asbarez*, Vol. LXXXIV (Friday/Saturday, 25/26 December 1992), No. 9414, p. 44, with portrait.

Biographies:

- 3 ABCARIANS, Vahagn. Dokt. Mesrovp Abgarians - [Dr. Mesrop Abgarians] - *Դոկտ. Մեսրոպ Աբգարեանց, գրեց՝ Վահագն Աբգարեանց. Armenian Numismatic Journal*, Series I. Vol. XIX (March 1993), No. 1, p. 25. In Armenian. Also in *Auction III* of Y. T. Nercessian, (2 June 1998), p. 2. Bilingual in Armenian and English, with portrait in plate 1.
- 4 MALTER, Michael. *Auction 51: Ancient Coins and Antiquities Auction from the Chris J. Krausz and Dr. Mesrop Abgarians Estates*, by Michael Malter and Michael Shubin. Encino: Joel L. Malter & Co., Inc., 2 June 1993, p. [iii], with portrait.

Eulogy:

- 5 NERCESSIAN, Y. T. Dokt. Mesrovp Abgarians, hay dramagētē- [Dr. Mesrop Abgarians: The Armenian Numismatist] - *Դոկտ. Մեսրոպ Աբգարեանց՝ Հայ դրամագէտը, գրեց՝ Եղիա Թ. Ներսէսեան. Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XIX (March 1993), No. 1, p. 26. In Armenian.

ALISHAN, Fr. Ghewond M. (6/18.VII.1820-†9/22.IX.1901)

Biography:

- 6 EREMIAN, S. Kensagrut' iwn H. Ghewond Alishani [Biography of Fr. Ghewond Alishan] - *Կենսագրութիւն Հ. Ղևոնդ Ալիշանի, գրեց՝ Ս. Երեմեան. St. Lazare, Venice: Mekhitarist Press, 1902, 208 pp., with portrait. In Armenian.*
- 7 SHTIKIAN, S. Alishan Ghewond [Fr. Ghewond Alishan] - *Ալիշան Ղևոնդ, գրեց՝ Ս. Շտիկյան. Haykakan sovetakan hanragitaran. Yerevan: Academy of Sciences of Armenian SSR, 1974, Vol. I, pp. 174-175, with portrait. In Armenian.*

ATRPET (31.I.1860-†1937)

Biography:

- 8 DANIELIAN, K. Atrpet [Atrpet] - *Ատրպետ, գրեց՝ Կ. Դանիելյան. Haykakan sovetakan*

hanragitaran. Yerevan: Academy of Sciences of Armenian SSR, 1974, Vol. I, p. 665, with portrait. In Armenian.

BABELON, Ernest (1854-†1924)

Obituaries:

- 9 BERLINER MÜNZBLÄTTER. *Berliner Münzblätter*, Vol. 44 (1924), Nos. 257-258, p. 68. In German.
- 10 De CICCIO, G. *Bollettino del Circolo Numismatico Napoletano*, Vols. I-II (1924), pp. 56-62, with portrait. In Italian.
- 11 REVUE BELGE DE NUMISMATIQUE. *Revue Belge de Numismatique*, (1923), p. 250; (1924), pp. 117-118. In French.
- 12 REVUE NUMISMATIQUE. *Revue Numismatique*, (1924), pp. 1 ff, 145; (1926), pp. 114-115. In French.
- 13 REVUE SUISSE DE NUMISMATIQUE. *Revue Suisse de Numismatique*, Vol. XXIII (1924), pp. 444-445. In French.

BASMADJIAN, Karapet J. (1864-†17.V.1942)

Biography:

- 14 MARTIROSIAN, V. Basmajian, Karapet H. [Karapet J. Basmadjian] - *Բասմաճյան Կարապետ, զրեց՝ Վ. Մարտիրոսյան. Haykakan sovetakan hanragitaran*. Yerevan: Academy of Sciences of Armenian SSR, 1976, Vol. II, pp. 304-305, with portrait. In Armenian.

BEDOUKIAN, Paul Z. (11.VI.1912-†29.VI.2001)

Obituaries:

- 15 SARYAN, Levon A. Dr. Paul Z. Bedoukian (1912-2001): An Appreciation, by L. A. Saryan. *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XXVII (2001), pp. 85-86; *American Numismatic Society Newsletter*, (Fall 2001), No. 89, p. 9; *Armenian Weekly*, Vol. 67 (21 July 2001), No. 29, p. 11, with portrait; *Celator*, Vol. XV (August 2001), No. 8, pp. 32-33, with portrait; *Armenian Research Lasting Legacy, Coin World*, Vol. 42 (23 July 2001), No. 2154, p. 10; *Numismatist*, Vol. 114 (September 2001), No. 9, pp. 1083-1084; *Armenian Numismatic Expert Dies at Age 89, World Coin News*, Vol. XXVIII (September 2001), No. 9, p. 10, with portrait.

Biographies:

- 16 ABGARIANS, Mesrop T. Tok't' Zareh Ptoukian: hay dramagētn [Dr. Zareh Bedoukian: The Armenian Numismatist] - *Տոգթ. Զարեհ Պտուկեան՝ հայ դրամագէտն, զրեց՝ Մեսրոպը Տ. Աբգարեանց. Selected Numismatic Studies I* (Los Angeles, 1981), pp. xx-xxxiii.
- 17 ARMENIAN OBSERVER. Paul Z. Bedoukian: Numismatic Expert. *Armenian Observer*, Vol. I (8 December 1971), No. 51, p. 4.
- 18 BEDOUKIAN, Kerop. *Some of Us Survived* (New York, 1978), 242 pp.
- 19 BEDOUKIAN, Paul Z. Fifty Years of Armenian Numismatics: An Autobiography, by Paul Z. Bedoukian. *Armenian Numismatic Journal*, Series, I, Vol. XX (1994), No. 1, pp. 13-22; also in *Selected Numismatic Studies II* (Los Angeles, 2003), pp. 1-17.
- 20 BEDOUKIAN, Paul Z. Hisun tari hay dramagitut'iwn (inq'nakensagrut'iwn) [Fifty Years of Armenian Numismatics: An Autobiography] - *Յիսուն տարի հայ դրամագիտութիւն (ինքնակենսագրութիւն), զրեց՝ Զարեհ Պտուկեան*, translated by Y. T. Nercessian. *Bazmavep*, Vol. CLV (1997), Nos. 1-4, pp. 132-152; also in *Selected Numismatic Studies II* (Los Angeles,

- 2003), pp. 18-38. In Armenian.
- 21 KOLBE, Frederick George. Profiles in Numismatics: Paul Zareh Bedoukian, 1912-2001, *Celator*, Vol. 17 (March 2003), No. 3, p. 32, with portrait.
- 22 KOLBE & FANNING NUMISMATIC BOOK SELLERS, Profiles in Numismatics: Dr. Paul Zareh Bedoukian, 1912-2001, *Celator*, Vol. 25 (February 2011), No. 3, p. 34, with portrait.
- 23 KOUYMJIAN, Dickran. Paul Zareh Bedoukian, *Selected Numismatic Studies* [I] (Los Angeles, 1981), pp. xv-xix.
- 24 MOUSHEGHIAN, Kh. A. Nshanavor dramagedē [The Famous Numismatist] - Նշանավոր դրամագետը, գրեց՝ Խ. Ա. Մուշեղյան. *Patma-Banasirakan Handes*, Vol. XXIII (1980), No. 3 (90), pp. 169-175, with portrait. In Armenian with Russian summary. Reprinted in *Selected Numismatic Studies* [I] (Los Angeles, 1981), pp. xxiv-xxx.
- 25 NERCESSIAN, Y. T. Paul Z. Bedoukian: A Man Dedicated to Armenian Numismatics, by Y. T. Nercessian. *Studies in Honor of Dr. Paul Z. Bedoukian*, Editor Y. T. Nercessian. *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XV (1989), pp. 33-37. Armenian summary.
- 26 SARKISSIAN, Henry V. Ptukian Zareh [Paul Z. Bedoukian] - Պտուկյան Ջարեհ, գրեց՝ Հ. Սարգսյան. *Haykakan sovetakan hanragitaran*, Yerevan: Academy of Sciences of Armenian SSR, 1983, Vol. IX, p. 414. In Armenian.
- 27 SARYAN Levon A. Paul Bedoukian: Careers in Chemistry and Numismatics, by Levon A. Saryan. *Ararat*, Vol. XXVII (Spring 1986), No. 2 (106), pp. 45-49, illus.
- 28 SARYAN, Levon A. Paul Z. Bedoukian's Technical Contributions to Numismatics, by Levon A. Saryan. *Studies in Honor of Dr. Paul Z. Bedoukian*, Editor Y. T. Nercessian. *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XV (1989), pp. 39-44. Armenian summary.
- 29 SARYAN, Levon A. The Scientific Career of Paul Z. Bedoukian, by Levon A. Saryan. *Studies in Honor of Dr. Paul Z. Bedoukian*, Editor Y. T. Nercessian. *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XV (1989), pp. 45-49. Armenian summary.
- Festschrift:*
- 30 ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL. *Studies in Honor of Dr. Paul Z. Bedoukian*, *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XV (1989), 186 pp., with portrait. Bilingual in English and Armenian.
- CARNIG, Paul Toros (1919-†4.IX.1978)**
- Obituary:*
- 31 ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL. See "Editor's note" in "Tigran's Fantasy Enhanced," by Haji Toros. *Essays on Armenian Numismatics in Memory of Father Clement Sibilian on the Centennial of His Death*, Editors Dickran Kouymjian and Y. T. Nercessian. *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. IV (1978, published in 1980), p. 125.
- DASHIAN, Fr. Hakovbos (25.X.1866-†3.2.1933)**
- Biography:*
- 32 A., Fr. N. Tashian Hakobos - [Hakovbos V. Dashian] - Հակովբոս Վ. Տաշեան , գրեց՝ Հ. Խ. Ա. *Handes Amsorya*, Vol. XLVII (January-February 1922), Nos. 1-2, pp. 1-31, with portrait. In Armenian.
- 33 PETROSSIAN, H. L. Tashian Hakobos - [Fr. Hakovbos Dashian] - Տաշյան Հակովբոս, գրեց՝ Հ. Պետրոսյան. *Haykakan sovetakan hanragitaran*. Yerevan: Academy of Sciences of Armenian SSR, 1985, Vol. XI, p. 571, with portrait. In Armenian.

DJEMDJEMIAN, Fr. Sahak (5.III.1939-†12.X.1996)

Obituaries:

34 ASBAREZ. *Asbarez*, Vol. LXXXVIII (Saturday, 19 October 1996), No. 10,364, p. 7.

Biographies:

35 YARDEMIAN, Fr. Dajad. Hangist, Hayr Sahak Chemchemiani - [Eternal Rest of Fr. Sahak Djemdjeian] - *Հանդիսա՝ Հայր Սահակ Ճեմճեմեանի, գրեց՝ Հ. Տաճատ Եարտըմեան. Asbarez*, Vol. LXXXVIII (Thursday, 17 October 1996), No. 10,362, pp. 1 and 11. Bilingual in Armenian and English, respectively; *Nor Gyank*, XVIII (24 October 1996), No. 46, pp. 1, 38, with portrait. In Armenian.

DONABEDIAN, Asbed H. M. (6.I.1923-†23.I.1993)

Biography:

36 ARMENIAN OBSERVER. The Largest Ever Auction of Armenian Coins. *Armenian Observer*, Vol. XXIV (16 February 1994), No. 15, p. 11.

37 GEONJIAN, Armen. P'rof. Asbed H. M. Donapetian, hay mshakë [Prof. Asbed H. M. Donabedian: The Armenian Instructor] - *Փրոֆ. Ասպետ Բ. Մ. Տոնապետեան՝ Հայ մշակը, գրեց՝ Արմէն Կէօնճեան. Armenian Numismatic Journal*, Series I. Vol. XIX (September 1993), No. 3, pp. 59-60. In Armenian.

38 NERCESSIAN, Y. T. The Armenian Coin Auction of Prof. Asbed Donabedian (1994), by Y. T. Nercessian. *Armenian Numismatic Journal*, Series I. Vol. XX (December 1994), No. 4, pp. 69-79; also in *Armenian Coin Auctions* (Los Angeles, 2006), pp. 34-47. Armenian summary.

39 SPINK & SON, LTD. *Coin Auction 102: Ancient, Foreign and English Coins and Commemorative Medal; Code name 'Armenia.'* *Ancient and Medieval Coins from the Collection of Professor Asbed Donabedian (1923-1993)*. London: Spink & Son, Ltd., 2 March 1994, p. 12, with portrait.

Eulogy:

40 NERCESSIAN, Y. T. P'rof. Asbed H. M. Donapetian, hay dramagëtë [Prof. Asbed H. M. Donabedian: The Armenian Numismatist] - *Փրոֆ. Ասպետ Բ. Մ. Տոնապետեան՝ Հայ դրամագէտը, գրեց՝ Եղիա Թ. Ներսէսեան. Armenian Numismatic Journal*, Series I. Vol. XIX (September 1993), No. 3, p. 60. In Armenian.

EBEYAN, A. A. (1907-†1.II.1996)

Obituaries:

41 ARMENIAN NUMISMATIC SOCIETY. *Armenian Numismatic Journal*, Series I. Vol. XXVIII (March 2002), No. 1, p. 1.

42 ARARAT. *Ararat*, Vol. 59 (2 February 1996), No. 64 (15802), p. 4. In Armenian.

43 AZTAG. *Aztag*, Vol. 70 (February 1996). In Armenian.

44 ZARTONK. *Zartonk*, (February 1996). In Armenian.

Biographies:

45 T'OROSSIAN, Harout'wn. Prof. Anushavan Ebëean [Prof. Anoushavan Ebeyan] - *Փրոֆ. Անուշաւան Էպէեան, գրեց՝ Յարութիւն Թորոսեան. In EBEYAN, Anouchavan A. Les princesses armeniennes du Liban 1187-1291 - Լիբանանի հայ իշխանուհիները, 1187-1291, Beirut: Shirak Press, reprint, 1997, p. 2. In Armenian.*

- 46 T'OROSSIAN, Harout'iwn. Prof. Anushavan Ebēeani mahuan k'arasunk'i art'iw - [Prof. Anouchavan Ebeyan, on the Occasion of His Requiem Service] - *Փրոֆ. Անուշաւան Էպէեանի մահուն քառասունքին առթիւ, գրեց՝ Յարութիւն Թորոսեան*. *Aztag*, Vol. 70 (9 March 1996), p. 3; Prof. Anushavan Ebēeani mahuan art'iw - [Prof. Anouchavan Ebeyan, on the Occasion of His Death] - *Փրոֆ. Անուշաւան Էպէեանի մահուն առթիւ, գրեց՝ Յ. Թ.*. *Ararat*, Vol. 59 (Sunday, 10 March 1996) No. 93 (15831), pp. 3-4, with portrait. In Armenian.
- 47 EBEGYAN, A. A. *Deuxieme empire armenien les Chah-el-Armens, Dynastie des Ayyoubides. 586-658 H. 1190-1259 J.* - *The Shah-el-Armen of the Ayyoubite Dynasty* - Հայուքեան անծանօթ իր երկրորդ կայսրութիւնը, Շահ էլ արսէն, գրեց՝ Անուշաւան Ա. Էպէեան. Beirut: Meshag Press, 1981, 128 pp., 25 pls. inclusive. Quadrilingual in Arabic, Armenian, English, and French.
- 48 HERKELIAN, M. S. Hnagitut'iwn, dramagitut'iwn ew A. Epeian [Archaeology, Numismatics, and A. Ebeyan] - *Հնագիտութիւն, դրամագիտութիւն և Ա. Էպէեան, գրեց՝ Մ. Ս. Հերկելեան*. *Alik*, Vol. LII (Saturday, 30 January 1982), No. 23 (12,877), p. 4. In Armenian.
- ESKIJIAN, Luther. (1.XI.1913-†7.IV.2007)**
Biography:
- 49 ESKIJIAN, Nancy. Luther Eskijian, by Nancy Eskijian. *AMAA News*, with portrait, Vol. XLI (May/June 2007), No. 3, p. 14; *Armenian Numismatic Journal*, Series II, Vol. 3 (33) (June 2007), No. 2, pp. 39-42; *Armenian Observer*, Vol. XXXVII (11 April 2007), No. 19, p. 14; *Nor Gyank*, Vol. XXIX (26 April 2007), No. 20, p. 29.
- GARABEDIAN, M.-L. (2.V.1922-†21.VI.2012)**
Obituaries:
- 50 ARMENIAN NUMISMATIC SOCIETY. *Armenian Numismatic Journal*, Series II. Vol. 9 (39), (March 2013) No. 1, p. 1.
- GARABETIAN, Berj M. (1908-†5.VII.1987)**
Biography:
- 51 PALAYAN, Yeznig. Perch M. Karapetian [Berj M. Garabetian] - *Պերճ Մ. Կարապետեան, գրեց՝ Եզնիկ Բալայեան*. *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XIV (September 1988), No. 3, pp. 22-23, with portrait; *Nor Gyank*, Vol. IX (13 August 1987), No. 34, p. 2, with portrait. In Armenian.
- GUEVREKIAN, Jack. (16.XI.1931-†9.VII.2008)**
Obituary:
- 52 ARMENIAN NUMISMATIC SOCIETY. *Armenian Numismatic Journal*, Series II. Vol. 4 (34), (December 2008) No. 4, p. 75.
- Biographies:*
- 53 KOLBE & FANNING. *Celator*, Vol. 25 (July 2011), No. 7, p. 34, with portrait.
- 54 TINGIR, Nadin. *Armenian Numismatic Journal*, Series II, Vol. 4 (34), (December 2008), No. 4, p. 76, with portrait; *Armenian Reporter*, (20 September 2008), No. 80, p. 8, with portrait; *Celator*, Vol. 22 (November 2008), No. 11, pp. 32 and 36, with portrait.
- Eulogies:*
- 55 SARYAN Levon A. *Armenian Numismatic Journal*, Series II, Vol. 4 (34), (December 2008), No. 4, p. 106.

56 VRTANESYAN Levon. *Armenian Numismatic Journal*, Series II, Vol. 4 (34), (December 2008), No. 4, p. 75.

57 BOGHOSSIAN Zarmine. Under the title of *Դամբանակա՞ն թէ՛ հայոց պատմութիւն, գրեց Զարմինէ Պողոսեան*. *Nor Gyank*, Vol. XXX (4 September 2008), No. 39, p. 11. In Armenian.

HAIG, Pierre Vahe (24.IX.1917-†12.I.2010)

Obituary:

58 ARMENIAN NUMISMATIC SOCIETY. *Armenian Numismatic Journal*, Series II. Vol. 6 (36), (December 2010) No. 4, p. 74.

Biography:

59 AMAA News. *AMAA News*, Vol. XLIV (January-February-March 2010), No. 1, p. 14, with portrait.

Eologies:

60 TOOTIKIAN, Rev. Vahan H. *Armenian Observer*, Vol. XL (24 February 2010), No. 13, p. 6, with portrait.

HAYATIAN, Yervant. (23.II.1947-†22.VIII.1999)

Biography:

61 SARYAN, Levon A. *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XXV (December 1999), No. 4, p. 52.

JAMGOCHIAN, Nicholas V. (1912-†7.VI.1993)

Biographies:

62 IGNATIUS, Paul R. Nicholas V. Jamgochian, by Paul R. Ignatius. *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XIX (September 1993), No. 3, p. 61.

63 NERCESSIAN, Y. T. The Armenian Coin Auction of Nicholas V. Jamgochian (1994), excerpted by Y. T. Nercessian. *Armenian Numismatic Journal*, Series I. Vol. XXII (March 1996), No. 1, pp. 17-19; also in *Armenian Coin Auctions* (Los Angeles, 2006), pp. 48-51. Armenian summary.

64 PEUS, Busso. *Auktion, Katalog 340: sammlung Nicholas V. Jamgochian*. Frankfurt: 2 November 1994, pp. 9 and 10, respectively, with portrait. In German and English.

Eulogy:

65 ESKIJIAN, Luther. Nicholas V. Jamgochian, by Luther Eskijian. *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XIX (September 1993), No. 3, p. 62.

KAPAMADJIAN, Nadia (19.V.1901-†1978)

Biographies:

66 BOURGEY, Emile. *Collection N.[adia] K.[apamadjian]: Monnaies Byzantines, Barbares, Orient Latin, Arméniennes*, par Emile Bourgey et Sabine Bourgey-Louis. Paris: Emile Bourgey, 27-29 October 1992, pp. 2-5, with portrait.

67 BOUTIN, S. *Collection N.[adia] K.[apamadjian]: Monnaies des empires de Byzance, de Nicee — de Trebizonde — des royaumes Vandales, Ostrogoths, Lombards, de Chypre — des Croises — Imitations de monnaies romaines et byzantines par les différents peuples barbares, notamment par les Francs — Monnaies de l'Arménie Artaxiate et de l'Arménie Cilicienne*, par S. Boutin. Maastricht, Netherlands: A. G. van der Dussen b. v., 1983, pp. V-VI. In French.

- 68 NERCESSIAN, Y. T. The Armenian Coin Auction of Nadia Kapamadjian, excerpted by Y. T. Nercessian. *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XIX (June 1993), No. 2, pp. 43-46; also in *Armenian Coin Auctions* (Los Angeles, 2006), pp. 21-25. Armenian summary.

LANGLOIS, Victor (20.V.1829-†14.V.1869)

Biography:

- 69 DAVT'IAN, H. Langlua Viktor - [Langlois Victor] - *Լանգլուա Վիկտոր, գրեց՝ Հ. Դավթյան, Զ. Հարությունյան. Haykakan sovetakan hanragitaran*. Yerevan: Academy of Sciences of Armenian SSR, 1978, Vol. IV, p. 483, with portrait. In Armenian.

MOUSHEGHIAN, KH. A. (20.IX.1919-†5.XI.1992)

Biographies:

- 70 HAYKAKAN SOVETAKAN HANRAGITARAN. Musheghian Khach'ik Artashesi [Mousheghian Khach'ik Artashesi] - *Մուշեղյան Խաչիկ Արտաշեսի. Haykakan sovetakan hanragitaran*. Yerevan: Academy of Sciences of Armenian SSR, 1982, Vol. VIII, p. 82. In Armenian.
- 71 MOUSHEGHIAN, Anahit. Hay dramagitut'ean nuirealē [The Devotee of Armenian Numismatics] - *Հայ դրամագիտութեան նուիրեալը, գրեց՝ Անահիտ Մուշեղեան. Nor Gyank*, Vol. XXIII (17 May 2001), No. 22, pp. 32-33. In Armenian.
- 72 MOUSHEGHIAN, Anahit. Dramagēt Kh. A. Musheghiani ew nra steghtsats gortseri masin [Numismatist Kh. A. Mousheghian and the Works He Created] - *Դրամագէտ Խ. Ա. Մուշեղեան և նրա ստեղծած գործերի մասին, գրեց՝ Անահիտ Մուշեղեան. Armenian Numismatic Journal*, Series I. Vol. XIX (December 1993), No. 4, pp. 77-86. In Armenian.

Eulogy:

- 73 NERCESSIAN, Y. T. Dr. Khatchadour A. Mousheghian, by Y. T. Nercessian. *Armenian Numismatic Journal*, Series I. Vol. XIX (December 1993), No. 4, p. 86.
- 74 SARYAN, Levon A. Armenia, Numismatics, and Dr. Mousheghian in 1987, by L. A. Saryan. *Milwaukee Numismatic news*, (March 1999), p. 4.
- 75 SARYAN, Levon A. Khatchadour Mousheghian and Armenian Numismatics: In Memoriam, *Celator*, Vol. VIII (January 1994), No. 1, pp. 30-32, with portrait.

NERCESSIAN, Y. T. (19.II.1931)

Biographies:

- 76 NERCESSIAN, Y. T. Dramagitut'ian npastē patmagrut'ian [The Contribution of Numismatics to History] - *Դրամագիտութեան նպաստը պատմագրութեան, գրեց՝ Եղիա Ներսիսեան. Abril*, Vol. V (August 1983), No. 8, p. 57, with portrait. In Armenian.
- 77 GARABEDIAN, Margo-Lena E. *Armenian Numismatic Journal*, Series II, Vol. 2 (December 2006), No. 4, pp. 79-87. In Armenian.
- 78 IRITS'IAN, Narine. Hay anvani dramaget Eghia Nersesianē 75 tarekan ē [Renowned Armenian Numismatist Yeghia Nercessian is 75 Years Old] - *Հայ անվանի դրամագետ Եղիա Ներսեսյանը 75 տարեկան է, գրեց՝ Նարինե Իրիցյան. Ayb→Fe*, Vol. IV (17-23 February 2006), p. 7. In Armenian.
- 79 NERCESSIAN, Y. T. Armenia and the Los Angeles Medals, by Y. T. Nercessian. *Numismatist*, Vol. XCII (April 1979), No. 4, p. 729.

80 NERCESSIAN, Terenik. Hay dramagitut'ian nuirealē: Eghia T.' Nersēsian [Yeghia T. Nercessian: A Man Dedicated to Armenian Numismatics] - Հայ դրամագիտութեան նուիրեալը՝ Եղիա Թ. Ներսէսեան, գրեց՝ Դերենիկ Ներսէսեան. *Bazmavep*, Vol. CLVI (1998), Nos. 1-4, pp. 211-234; *Catalogue of Armenian Coins Collected by Y. T. Nercessian* (Los Angeles, 2008), pp. xxxiv-lvii. In Armenian; Yeghia T. Nercessian: A Man Dedicated to Armenian Numismatics, *Armenian Numismatic Journal*, Series II, Vol. 3 (33), (June 2007), No. 2, pp. 45-59; also in *Catalogue of Armenian Coins Collected by Y. T. Nercessian* (Los Angeles, 2008), pp. xi-xxxiv, with portrait.

81 NERCESSIAN, Y. T. *Who's is Who in the West*, 23rd edition (1992-1993), p. 513; 24th edition (1994-1995), p. 513.

82 TABAKIAN, Loutfi. Hay Dramagitakan Ėnkeraks'ut'ian k'artughar Eghia T'. Nersēsiani het [With the Secretary of Armenian Numismatic Society, Yeghia T. Nercessian] - Հայ Դրամագիտական Ընկերակցութեան քարտուղար Եղիա Թ. Ներսէսեանի հետ, գրեց՝ Լուիֆի Թապազեան, *Nor Or*, Vol. 76 (Thursday, December 10, 1998), No. 74, p. 8, with portrait. In Armenian.

SABBAGHIAN, Berj. (1918-†12.VII.1982)

Biogaphy:

83 TORANIAN, Toros. Perch Sappaghian, mardē ew ir gortsē [Berj Sabbaghian: The Man and His Work] - Պերժ Սապպաղեան, մարդը և իր գործը, գրեց՝ Թորոս Թորանեան. *Dramagitakan harts'er* [Numismatic Inquiries] - Դրամագիտական հարցեր (Beirut, 1986), pp. 5-9, with portrait. In Armenian.

SARKISSIAN, Henry V. (12.VI.1933-†9.XII.2005)

Biographies:

84 GARABEDIAN, Margo-Lena. dramaget Henri Vardani Sargsiani [Numismatist Henry Vardan Sarkissian] - Դրամագէտ Հենրի Վարդանի Սարգսեանի, գրեց՝ Մարգօ Լենա Կարապետեան. *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. XXVIII (June 2002), No. 2, pp. 41-43. In Armenian.

Obituaries:

85 VARDANYAN, Ruben. *Armenian Numismatic Journal*, Series II, Vol. 2 (32), (March 2006), No. 1, p. 2. In Armenian.

Eulogy:

86 GARABEDIAN, Margo-Lena. Mahakhosakan nui ruats hay dramagēt Henri Vardani Sargsianian [Eulogy Dedicated to Armenian Numismatist Henry Vardan Sarkissian] - Մահախօսական նուիրում հայ դրամագէտ Հենրի Վարդանի Սարգսեանի, գրեց՝ Մարգօ Լենա Կարապետեան. *Armenian Numismatic Journal*, Series II, Vol. 2 (32), (March 2006), No. 1, p. 1. In Armenian.

87 TOPCHĪAN, Larisa. Glaviyĭ numizmat strany [The Chief Numismatist of the Country] - Главный нумизмат страны, автор Лариса Топчян. *Respublika Armeniā*, (Wednesday, 9 September 1998), No. 170 (1930), with portrait. In Russian.

SARYAN, Levon A. (18.VII.1948)

Biographies:

- 88 SARYAN, Levon A. Armenia's Stormy Heritage, by Leon A. Saryan. *Numismatist*, Vol. CIII (February 1990), No. 2, p. 301.
- 89 SARYAN, Levon A. "SSCC Profile," submitted by Leon Saryan. *South Shore Shekel Searcher*, (November 1999), No. 2, p. 301.
- 90 SARYAN, Levon A. The Sarnakounk Hoard: Armenia in the 1st Century B.C., *Numismatist*, Vol. CV (April 1982), No. 4, p. 536.
- 91 SARYAN, Levon A. The Unique Silver Double Tram of King Gosdantin I (1298-1299) of Cilician Armenia. *Hask Hayagitakan Taregirk'*, New Series, Vol. XI (2007-2008), (published in 2009), p. 348.
- 92 SARYAN, Levon A. The Unique Silver Double Tram of King Gosdantin I (1298-1299) of Cilician Armenia, by Levon A. Saryan. *Hask Hayagitakan Taregirk'*, New Series, Vol. XI (2007-2008), (published in 2009), p. 348.

SCHLUMBERGER, Gustave Léon (1844-†1929)

Obituaries:

- 93 ARÉTHUSE. *Aréthuse*, Vol. VI (1929), No. 3, pp. xxxi-xxxii. In French.
- 94 REVUE NUMISMATIQUE. *Revue Numismatique*, (1929), pp. 253-258. In French.
- 95 ZEITSCHRIFT FÜR NUMISMATIK. *Zeitschrift für Numismatik*, Vol. XXXIX (1929), No. 3, pp. 345-347. In German.

Biographies:

- 96 MAZEROLLE, F. *Gazette Numismatique*, Vol. IV (1900), p. 345. In French.

Festschrift:

- 97 *Mélanges offerts à M. Gustave Schlumberger à l'occasion du 80e anniversaire de sa naissance*. Paris: 1924, 2 vols. In French.

SEKOULIAN, Fr. Augustinus (19.IX.1921)

Biography:

- 98 SAMUËLIAN, Khach'ik. Ōgostinos Vardapet Sek'ulianë ev nra berats npastë hayagitut'eanë- [Fr. Augustinus Sekoulian and His contribution to the Armenology] - *Օգոստինոս Վարդապետ Սեքուլեանը և նրա բերած նպաստը հայագիտութեանը, գրեց՝ Խաչիկ Սամուէլեան. Bazmavep*, Vol. CLIX (2001), Nos. 1-4, pp. 256-264. In Armenian.
- 99 SAMVELIAN, Kh. Sek'ulian Ōgostinos - [Fr. Augustinus Sekoulian] - *Սեքուլյան Օգոստինոս, գրեց՝ Խ. Սամվելյան. Haykakan sovetakan hanragitaran*. Yerevan: Academy of Sciences of Armenian SSR, 1984, Vol. X, p. 349. In Armenian.
- 100 TER GEVORGIAN, Karine. Hayr Ōgostinos Sek'uliani 65 tarineri vastak - [Sixty-Five years of Labor of Fr. Augustinus Sekoulian] - *Հայր Օգոստինոս Սեքուլյանի 65 տարիների վաստակ, գրեց՝ Կարինե Տէր Գեորգեան. Asbarez* Vol. 101 (Saturday, 15 August 2009), No. 13,565, pp. 3 and 12, with portrait. In Armenian.

SIBILIAN, Fr. Clement (17.II.1824-†23.V.1878)

Biographies:

- 101 ERITS'YANTS', A. Hay dramagët H. Kghemës V. Sipiliani anmořanali hishatakin [To the Everlasting Memory of the Armenian Numismatist Fr. Clement Sibilian] - *Հայ դրամագէտ Հ.*

- Կղեմէս Սիպիլեանի անմոռանալի յիշատակին, գրեց՝ Աղէքսանդր Երիցեանց. *Ardzagank'*, Vol. XI (24 June/6 July 1892), No. 73, p. 1. In Armenian.
- 102 KALEMKIARIAN, K. Harajaban [Foreword] - *Յառաջաբան, գրեց՝ Հ. Գրիգորիս վ. Գալէմբարեան. Dasaworut' iwn rubenian dramots'* [Classification of Roupinian Coins] - *Դասաւորութիւն ռուբնեան զրամոց, գրեց՝ Հ. Կղեմէս վ. Սիպիլեան* (Vienna, 1891), pp. v-xi, with portrait. In Armenian.
- 103 NERCESSIAN, Y. T. Biography of Fr. Clement Sibilian. *Essays on Armenian Numismatics in Memory of Father Clement Sibilian on the Centennial of His Death*, Editors Dickran Kouymjian and Y. T. Nercessian. *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. IV (1978, published in 1980), pp., 11-12.
- 104 SARKISSIAN, Henry V. Sipilian Kghemes [Fr. Clement Sibilian] - *Սիպիլեան Կղեմէս, գրեց՝ Հ. Սարգսյան. Haykakan sovetakan hanragitaran*. Yerevan: Academy of Sciences of Armenian SSR, 1984, Vol. X, pp. 397-398. In Armenian.
- Eulogies:*
- 105 KOURKEN, Fr. H.; Napoleon GALLI; and Petros ADAMIAN. *Massis* (1878), No. 2165.
- 106 ORMANIAN, Fr. M. *Massis* (18 June 1878), No. 2142, double column p. 9; also in *Azgpatum*, Vol. III (Antelias, Lebanon, 2001), p. 2 from the end (not numbered).
- 107 SARKISSIAN, Henry V. K. Sipilianin dzonuat P. Adamiani banasteghsut' iwnē [The Poem of P. Adamian Dedicated to C. Sibilian] - *Կ. Սիպիլեանին ձօնուած Պ. Ադամեանի բանաստեղծութիւնը, գրեց՝ Հենրի Սարգսեան. Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. VII (December 1981), No. 4, pp. 36-38. In Armenian with English summary.
- 108 SCHLUMBERGER, G. *Archives de l'Orient Latin*, Vol. I (1881), pp. 675-678. In French.
- 109 SEROUANTSDIANTZ, Mons. K. *T'oros Aghbar*. Constantinople: 1885, part II, p. 206. In Armenian.

Elegy:

- 110 ADAMIAN, Petros. Ugherdz [Elegy] - *Ուղերձ, գրեց՝ Պետրոս Ադամեան. Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. VII (December 1981), No. 4, p. 38, reprinted from *Erker* (Yerevan, 1956), p. 504. In Armenian.

Festschrift:

- 111 ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL. *Essays on Armenian Numismatics in Memory of Father Clement Sibilian on the Centennial of His Death*, Editors Dickran Kouymjian and Y. T. Nercessian. *Armenian Numismatic Journal*, Series I, Vol. IV (1978), 167 pp., XX1 pls., with portrait. Bilingual in English and Armenian.

VASMER, Richard R. (1888-†1938)

Biographies:

- 112 BYKOV, Alexei A. R. R. Vasmer (1888-1938). *Sovetskaiā Arkheologiā*, Vol. III (1968), pp. 103-106, with portrait. In Russian.
- 113 SVERDLOV, M. B. R. R. Vasmer—issledovatel Vostochnoi numizmatiki [An Investigator of Eastern Numismatics] - P. P. Васмер—Исследователь Восточной нумизматики, автор М. Б. Свердлов. *Narody Azii i Afriki*, (1973), No. 6, pp. 216-218. In Russian.

Compiled by Y. T. NERCESSIAN

(cont. from p. 58)

գիրքի հայերէն բնագիրին մէջ՝ Օրինակի համար առաջին բառին համար բացատրութիւնն է «ապեքս» (Апекс) քրմական սրագագաթ գլխարկ, 254-262»։ Անշուշտ սա իր հեղինակի իրաւունքն է հապեքս» բառը գործածել փոխան «կոնսձէ գրկակն»ի կամ այլ իմաստաւից հայերէն բառի մը համար։ Սակայն առաջին օտար բառը, գիրքին կողքին վրայ տպուած «Սիլլոգե» բառն է, որ իր բառացանկէն դուրս մնացած է։ Նոյն իսկ Ամերիկայի նման անգլիախօս երկրի մը մէջ, հաւաքորդներուն կարեւոր մէկ զանգուածը ճշգրիտ կերպով չեն գիտեր թէ այս բառը ի՞նչ կը նշանակէ, ուր մնաց որ ոչ-օտարախօս հայ ընթերցողը կարողանայ գիտնալ այս բառին ճշգրիտ բացատրութիւնը։ Մենք քիչ թէ չատ հետաքրքիր ենք, թէ հեղինակը փորձե՞ց հայե-րէնով փոխանակել Սիլլոգե (Sylloge) բառը, եթէ մենք փոխ առնենք ու բոլոր օտար բառերը գործածենք հայերէն դրամագիտական գրականութեան մէջ, այդ շարահիւսութիւնը արդե՞՞ք հայերէն դրամագիտական գրականութիւն պիտի ըլլայ Զարեհ Պտուկեանի ըսածին պէս։

«Սիլլոգե հռոմեակնմ դրամների, Հայաստան» գիրքը պէտք է հետաքրքրէ գրադարան-ները, թանգարանները, հնագրամի վաճառականութեամբ զբաղողները, դրամահաւաքներն ու բանասէրները, որոնք խորապէս կը հետաքրքրուին հռոմէական դրամներով, և մասնա-ւորաբար այն դրամներու տիպերով, որոնք միջազգային վաճառականութեան շնորհիւ ճամբորդած են մինչեւ հեռավոր Հայաստանը։

Թուրքի վարդանեանը վարիչն է Հայաստանի Պատմութեան Թանգարանի Դրամագիտու-թիւն Բաժնին։ Երբ մէկը նկատի ունենայ, որ Դրամագիտութիւն Բաժինը չունի բոլոր այն հնարաւորութիւնները որոնք ունին եւրոպական և ամերիկեան դրամագէտներն ու դրամա-գիտական կազմակերպութիւնները և գրադարանները, մենք միայն կրնանք սրտանց շնորհա-ւորել Թուրքի վարդանեանին իր նախաձեռնութեան և կատարած աշխատանքին համար։ Իրեն կը մաղթենք միայն բարի յաջողութիւն այս վեհ աշխատանքին մէջ։ Յառաջիկային կ'ակն-կայենք տեսնել գիրքերու երկար շարան մը, որոնց մէջ ցուցակագրուած պիտի ըլլան Հայաս-տանի Պատմութեան Թանգարանի ամբողջ դրամներու ժողովածոն։ Եղիա Ներսիսեան

ARMENIAN NUMISMATIC LITERATURE

13 VARDANYAN, Ruben. Borba za tityl "tsarîa tsarêi" v kontekste vostochnoi politiki rima I veka do H. È. (Po numizmaticheskim, épigraficheskim i nappatibnym istochnikam) [The Fight for the "King of Kings" Title in the Context of Rome's Eastern Policy in the 1st Century B.C. (On Numismatic, Epigraphic and Narrative Sources)] - Борьба за титул «Царя Царей» в контексте восточной политики рима I века до Н. Э. (По нумизматическим, эпиграфическим и нарративным источникам, автор Рубен Варданян. Patma-Banasirakan Handes, (2011), pp. 209-231. Summaries in Armenian and English.

The Romans based their strategy not only on military power but also tried to exploit the rivalry between their enemies. In the 1st century B.C., the intrusion of Romans in the competition around the title of "king of kings" between Armenia and Parthia was one of their diplomatic sources of influence in the course of events. The last coins with the title "king of kings" of Mithridates II can be dated from not later than 88/7 B.C. Afterwards, for more than twenty-five years after Mithridates II, the imperial claims of Tigranes II, the kings of Parthia and Mithridates VI Eupator were not reflected on the coins issued by them. The imperial title appeared again only in the 61 B.C., this time on the coins of Tigranes II, due to the crucial position of Pompey in the relations between Armenians and Parthians. The Parthians restored the title of "king of kings" after Tigranes, and in the second half of the 1st century B.C. a situation was created in the Near East when there were two concurrent "king of kings", one of which was the Parthian king, vested with sovereign authority, and the other patronized by Rome. Thus, after the death of Tigranes II, Pompey thought it expedient to confer this title to Pharnaces, king of Pontus, and he then returned it to Artavazdes II, king of

Armenia. Later, the imperial title was transferred to Artavazdes of Atropatene by interference of Marcus Antonius.

Author

Հռոմէացիները իրենց քաղաքականութեան մէջ յենուում էին ոչ միայն ռազմական ուժի վրայ, այլև փորձում էին օգտագործել իրենց հակառակորդների միջև գոյութիւն ունեցող հակասութիւնները: Ն.Ք. Ա. դարում Հայաստանի և Պարթևաստանի միջև «Արքայից արքայ» տիտղոսի համար ծաւալուած մրցակցութեան մէջ հռոմէացիների միջամտութիւնը՝ իրադարձութիւնների ընթացքի վրայ ազդելու դիւանագիտական լծակներից մէկն էր: Միհրդատ Բ-ի «Արքայից արքայ» տիտղոսով վերջին դրամները կարող են թուագրուել Ն.Ք. 88/7 թ. ոչ ուշ: Սրանից յետոյ՝ աւելի քան քսանհինգ տարի, այդ տիտղոսի նկատմամբ Տիգրան Բ-ի, պարթև արքաների և Միհրդատ Զ. Եւպատորի յաւակնութիւններն իրենց թողարկած դրամների վրայ չեն արտացոլուել կայսերական տիտղոսը կրկին յայտնուեց միայն Ն.Ք. 61 թ.: այս անգամ Տիգրան Բ-ի դրամների վրայ՝ շնորհիւ հայերի ու պարթևների միջև յարաբերութիւններում Պոմպէյոսի վճռող դիրքորոշման: Տիգրանից յետոյ պարթևները վերականգնեցին «Արքայից արքայ» տիտղոսը, Ն.Ք. Ա. դ. երկրորդ կէտում Առաջաւոր Արևելքում ստեղծուեց մի իրավիճակ, երբ կային միաժամանակ իշխող երկու «Արքայից արքայ»ներ, որոնցից մէկը՝ պարթև արքան, օտուռած էր սուվերէն իշխանութեամբ, իսկ միւսին հովանաւորում էր Հռոմը: Այսպէս՝ Տիգրան Բ-ի մահից յետոյ, Պոմպէյոսը նպատակադրմար գտաւ այդ տիտղոսը շնորհելու Պոնտոսի Թագաւոր Փառնակէսին, այնուհետև այն վերագործուեց հայոց արքայ Արտաւազդ Բ-ին: Աւելի ուշ, Մարկոս Անտոնիոսի միջամտութեամբ, կայսերական տիտղոսը անցաւ Ատրոպատենէի Թագաւոր Արտաւազդին:

Հեղինակը

14 VARDANYAN, Ruben. *Sylloge Nummorum Romanorum Armenia, Vol. I, Roman Republic - Միլիոգէ հռոմեակամ դրամների Հայաստան, հատոր I Հռոմեակամ Համրապետութ.յում*, text and photographs by Ruben Vardanyan. Yerevan: History Museum of Armenia, 116 pp., 2011, illus. Bilingual in Armenian and English.

The History Museum of Armenia began to publish its numismatic collection in sylloge format. The catalogue contains the description and photographs of 463 coins of Roman Republic. The content of the book is divided as follows: "Preface," "How to use the catalogue," "Abbreviations," "Bibliography." Basically, the catalogue is divided into four sections, "Roman Republican and Imperial Coins," "Roman Provincial Silver Coins," "Imitations," and "Forgeries." The "Appendix" includes "Countermarks, punch-marks and graffiti" presented in additional four plates. The publication is supplemented with "Index" which includes "Mints," "Names," "Types," "Legends," and "Provenance" of coins. Also, in a tabulated format the "Inventory" number of the numismatic coins and "Concordance" with the published numismatic literature are given. The first coin in the catalogue is Æ quadrans, from Rome, 225-217 BC.; the last genuine piece, the 454th coin, is a silver tetradrachm of Cleopatra and M. Antonius, uncertain mint, c. 36 BC.

Հայաստանի Պատմութեան Թանգարանը սկսաւ հրատարակել իր դրամագիտական ժողովածուն սիլլոգէ ձևաչափով: Առաջին կատալոգը կը պարունակէ հռոմէական 463 դրամներու նկարագրութիւններն ու լուսանկարները: Գիրքի բովանդակութիւնը բաժնուած է հետեւեալ ձևով: «Ներածութիւն», «Կատալոգի կառուցվածքը», «Հասմանոտագրութիւններ», «Հղված գրականութեան ցանկ»: Հիմնականօրէն կատալոգը բաժնուած է չորս մասերու, «Հռոմի հանրապետական և իմպերատորական դրամներ», «Հռոմի պրովինցիալ արծաթէ դրամներ», «Ընդօրինակութիւններ», և «Կեղծ դրամներ»: «Հաւելված»ը կը պարունակէ «Մակարդոշմներ, դրոշմներ և գրաֆիտներ» ընծայուած չորս տախտակներով: Գիրքը համալրուած է «Ծանկով» որ կը պարունակէ «Դրամահատարաններ», «Դրամների վրա հանդիպող անձանուններ», «Դրամական տիպեր», «Դրամական գրութիւններ» և «Դրամների ծագումը»: Նաև աղիւսկածն տրուած են Թանգարանի դրամներուն «Գույքացուցակ»ը և հրատարակուած դրամագիտական գրականութեան հետ «Համաձայնեցումը»: Կատալոգին մէջի առաջին դրամը պղնձայ ջուղդրանս մըն է, Հռոմէն, 225-217 Ն.Ք.: Իսկ վերջին հարազատ դրամը՝ 454րդը, արծաթեայ չորեքդրամեան մըն է, Կլէոպատրայի և Մ. Անտոնիոսի, անյայտ դրամահատարանի մը, չուրք 36 Ն.Ք.:

ԵԹՆ